

KAFKASYA VE ÇAR

Petersburg ütopyası

“Petersburg’da ülkeyi tanımazlardı...”

Pasternak

“Zehirli bir çömlek gibi
İçinden tütüyordu Dağıstan.”

Pasternak

Tanınmış Kafkasya ve Transkafkasya tarihçisi A.Berje çalışmalarından birinde şöyle yazıyor:

“Rusya’nın Kafkasya hakimiyetiyle ilgili vakayinamelerde tartışmasız tarihi önemleri ve anlamlarına rağmen, sanki fark edilmemiş gibi duran hadiseler vardır. İmparator Nikolay’ın, Büyük Petro’nun Dağıstan seferinden 115 yıl sonra yaptığı Kafkasya seyahati de bunlardan biridir.”⁵³

Lakin A.Berje, çarın seyahatinin tarihi önemini gösterememiştir. Yazısını şöyle tamamlar:

“İmparator Nikolay Pavloviç’in Kafkas ülkesi içerisinde yaptığı yol masrafları 143.438 gümüş ruble 59 kopek tutmuştur. Kullanılan at sayısı 170’ i bulmuştur.Majestelerinin, Kafkasya’ya yaptığı, imparatorluğunun bu uzak ucunu biraz daha yakından tanıdığı ve ilk neticesi Baron General Rozen’in geri çağrılıp, yerine General-Yaver Yevgeniy Aleksandroviç Golovin’in atanması olan, Avrupa’da önceden bilinen bu seyahati işte böyle sona erdi.”

Harcanan bu çok yüksek meblağ, sayıları iki süvari eskadronuna yetecek olan zavallı atlar, Kafkasya kolordusu kumandanlığı makamından, damadı Erivan karabiner alayı kumandanı Dadiani’nin işlediği bir kabahat

⁵³ A.Berje. İmparator Nikolay na Kavkaze b 1837 g.//“Russkaya starina”,T.XLIII, 1884,Avgust

nedeniyle alınan tecrübeli General Rozen, ve yerine Kafkasya hakkında en ufak bir fikri olmayan, işinde temayüz etmiş biri olmayan General Golovin'in atanması, bütün bunlar, olumsuz neticelerdi. Olumlu neticelere gelince, malumat sahibi ve titiz Berje'nin bunları bulması mümkün olmamıştı.

Aslında, Kafkasya seyahati hiç de eğlence için düşünülmemişti. Rusya otokratlarının kendi imparatorluklarında yaptıkları bütün seyahatler gibi, bu seyahat da öncelikle büyük siyasi amaçlar güdüyordu.

Berje boş yere Nikolay'ın seyahatini Petro'nun 1722 deki seferiyle kıyaslamamıştır. Yirmi yıl süren Kuzey savaşının sona ermesinden hemen sonra girilen, İran seferi diye adlandırılan bu sefer, ta Hindistan'a kadar Doğu'ya yapılacak muazzam bir saldırının başlangıç hamlesi olarak düşünülmüştü. İran seferi – güçlü bir sefer kolordusunun Dağıstan'a da girerek Hazar boyunca doğuya doğru ilerlemesi – sadece Rusya'nın bu yöndeki ilk güçlü hamlesi değil (ardından Valerian Zubov'un 1796 seferi, Don Kazaklarının 1801 yılında Hindistan yönünde yaptıkları meşhur sefer, Orta Asya'nın 1860-1870 li yıllardaki fethi ve buna paralel olarak Afganistan üzerinden Hindistan'ın kuzey sınırlarına ulaşmanın stratejik planlarının yapılması), ama aynı zamanda Kafkas savaşı olarak adlandırdığımız dramatik sürecin de fiili olarak başlangıcı idi...

Nikolay'ın, kendisinin Kafkasya'da görünmesinden beklediği sonuç bakımından bu hareket – bir ölçüde – ilk imparatorun Hazar sahilinde görünmesiyle kıyaslanabilirdi. Ama, bu umutları anlamak için 1837 yılı baharında Kafkasya'daki askeri-siyasi durumu gözümüzde canlandırmamız gerekir.

1836 yılı Şamil'in büyük başarılarının yılıydı. Yılın sonuna doğru Dağıstan'ın tüm dağlı topluluklarını ve Avaristan'ın önemli bir kısmını kendine tabi kılmayı başarmıştı. Çeçenistan'daki ajitasyonu başarısız değildi. Rus kumandanlığı çok büyük bir gecikmeyle, dağınık parçalarının tutarlı bir dinsel öğretiyle birleştirildiği güçlü bir yekpare direniş sisteminin gözünün önünde teşekkül etmekte olduğunun idrakine varıyordu.

Petersburg'da bunu çok daha geç fark edeceklerdi. Ama olan bitenin önemini tam olarak kavrayamayacaklardı.

Oysa böyle olmaması gerekirdi. İmparatorun ve hükümetinin Kafkasya'da olup bitene dair tasavvurlarının hayalcilik derecesine şaşmamak elde değil.

1835 yılında müridizm gittikçe güçlenirken, Nikolay, General Velyaminov'un önerilerinden birini şu nedenle reddediyordu: "çünkü bu, dağlıların bu yıl nihai olarak itaat altına alınmasına engel olacaktır." Bu durumda Yermolov'un yoldaşının fikrinin ne derece gerçekçi olduğu önemli değildir. Önemli olan, imparatorun, Kafkas savaşının sona ermesinden otuz yıl önce ciddi ciddi "dağlıların nihai olarak itaat altına alınmasını" bekliyor olmasıdır.

Cephe görevinin büyük kısmını Kafkasya'da geçiren, akıllı bir insan ve keskin gözlem sahibi bir hatıraçı olan General Grigoriy Filipson bu konuda şöyle yazar:

"1835 yılında Velyaminov'a, kendi raporlarından birinin üzerine Majestelerinin kendi el yazısıyla yazılmış bir kararı tebliğ edildi: "dağlılara öyle bir ders verilsin ki, başlangıç olarak parmakları yansın." Herhalde dağlıların gülmeden edemeyecekleri bu dersi Nikolayevskaya kalesinin inşaatının tamamlanmasıyla vermeyi hesap ediyorlardı. Nihayet, Karadeniz'in doğu sahilinde bir dizi istihkam inşa etme kararı verildiğinde İmparator tarafından Velyaminov'a Gagra'dan gönderilecek bir bölüğü karşılamak üzere Gelencik'den bir bölüğü sahil boyunca sevk etmesi talimatı verildi. Bu bölüklerin "bu bölgenin topografyası hakkında net bir fikir edinmek için" bütün sahili geçmeleri ve kendi birliklerine dönmeleri gerekiyordu. Velyaminov tabiidir ki, bunu yerine getirmede, çünkü kendi yollayacağı bölük hareketinden en geç bir gün sonra yok edilirdi. Maliye bakanlığının, sınırlarımızdan kaçak malların girmesini önlemek amacıyla tüm sahil boyunca gümrük noktaları teşkil edilmesini önermesini bir tarafa bırakın. Petersburg'da, nüfusu yarım milyonu bulan, ormanlarla kaplı barınaklarında her adımda güçlü doğal kalelere sahip, hiçbir zaman bir iktidara tabi olmamış, cesur ve savaşçı bir halkla karşı karşıya olduğumuzu akıllarına bile getirmiyorlardı. Orada hala Çerkeslerin yasal sahipleri sultan tarafından Edirne anlaşmasına göre Rusya'ya bırakılan isyan edilmiş Rusya tebaaları olduğunu düşünüyorlardı!."54

Bu cehalet tüm devlet katmanlarına yayılmıştı. Askeri akademide tahsil gören aynı Filipson itiraf ediyor:

⁵⁴ G.İ.Filipson. Vospominaniya. M.,1885. C.13

“Kafkasya ve Kafkas savaşı hakkındaki fikirlerim bulanıktı. Gerçi profesör Yazıkov bize askeri coğrafya derslerinde her ikisinden de bahsetmişti ama, onun anlattıklarından sanki en cesur ve bize en düşman kabilenin Kumuklar olduğu sonucu çıkıyordu. Buna karşılık, Kafkasya’da stratejik hatlar ve yollar vardı.”⁵⁵

Oysa Kumuklar Rus idaresi altında yaşayan, tamamen itaat altına alınmış bir halktı.

1837 yılı başında Petersburg’dan askeri harekatı hızlandırma yönünde bir emir daha geldi ve Kafkas Kolordusu kumandanı Baron Rozen itaati kabul etmeyen dağlı topluluklar üzerindeki baskıyı enerjik bir şekilde artırdı.

Rusya hizmetinde bir İsviçreli olup, kısa süre önce Rozen’in kumandası altında görev yaptığı Litvanya kolordusundan Kafkasya’ya atanan Tuğ-general Fezi (Kafkas Kolordusu saflarında kimler savaştı ki; Almanlar, İspanyollar, Portekizliler, Fransızlar), birliğiyle Çeçenistan’ı bir baştan bir başa birkaç defa geçti, güzergahları üzerindeki aulların direnişini kırarak Dağıstan’a akınlar yaptı.

Bu, Rus kumandanlığının stratejisinin bir parçasıydı, ama 1837 yılı başından itibaren askeri harekatlar özel bir renk kazandı; imparator tarafından düşünülen bir planın hayata geçirilmesi için bir hazırlık haline geldi.

Okuyucunun bu işin uygulamada nasıl olduğunu anlaması için 1836 yılındaki iki cezalandırma seferine dair iki tanığın ifadelerine müracaat etmeye geçecektir; o sene henüz genç bir subay olan topçu generali Brimmer ve Apşeron piyade alayından erbaş Samoil Ryabov.

Brimmer anlatıyor:

“3-4 verst daha yaparak yakılması emredilen aula yaklaştık...Tüm aul alevler içinde idi; vadinin içinde muazzam büyüklükteki ağaçlar arasına serpilmiş kulübelerin hepsi tutuşturulmuştu; duman dereden üzerimize doğru geliyordu. Bulduğum tepede yanıma gelen General Feze şöyle dedi:

-Burada kimse yok; lütfen artçıların kumandasını alınız ve size haber verdiğim zaman bölüğü buradan götürünüz. Ben birliklerin yanına gidiyorum.

⁵⁵ Aynı yerde. S.90.

-Pekala ekselansları; lütfen piyadenin emirlerime uyması için yaverinizi gönderiniz. Siz burada kimse yok sanıyorsunuz, oysa bütün dereler dağlılarla dolu, binlerce, ve biz hareket eder etmez, sıkı bir uğurlama merasimi olacak.

General Feze yüzünde inanmayan bir ifadeyle gülümsedi ve ayrıldı.

Toplar hartuçla doldurulmuştu. İki topun savunucuların hattına çekilmesini istediğim için, diğer iki topun yedek çantalarının alınıp, bütün çantaların hartuç güllesiyle doldurulmasını emrettim. İki top ve dört sandık (top başına birer adet) aulun içinden en önde geçeceklerdi. Piyade bölük kumandanlarına artçı zincirinde bulunacak her bir top için 15'er kişi ayırıp, kalanları ileriye çıkararak dağın yamacında duran yan zincirlerle irtibatlandırmalarını ve savunucuların ya toplarla veya beyaz kasketimle verilecek işarete göre davranmalarını söyledim. Ayrılma emrini alınca, yol kenarındaki yangın konusunda bilgi almak için bir erbaş yolladım.

Bazı evlerin hala alevler içinde olduğunu ama, tüm köyün kül olduğu haberini getirdi. Sandıkların hızla geri çekilmesini emrettim ve emredildiği gibi piyade yürüyünce toplar tepeden indirildi; diğer ikisi piyadenin 50 metre ilerisinde bulunuyordu. Toplar tepeden inmeye başlamıştı ki, bütün derelerden dağlılar fırladılar ama, durduğumuzu görünce ateş etmeye başladılar. Bir topun hartuçu...ve, geri tepmeyle cephane arabasına çarparak patladı. Dağlılar vahşi çığlıklar atarak ileri atıldılar, ama kuvvetli bir tüfek ateşi ve diğer iki topun salvosuyla karşılandılar. Afallayarak dağıldılar. Orada çoğu yıkıldı, bir çoğunu yanlarında götürdüler. Çekilmeye başladık... Koşarak yanan aula giren dağlı grupları, bahçe duvarlarının, ağaçların ardından üzerimize ateş ediyorlardı, bazen vahşi çığlıklar atarak yalınkılıç zincire dalıyorlardı; zincir tüfek ateşiyle kendini savunuyor, hartuç patlıyor, yedekler "hurra" çığlıklarıyla yardıma koşuyorlardı. Dağlılar yaralılarını sürüklüyor ve ağaçların ardına saklanıyorlardı; arkada duran topun yanına yavaşça geri çekiliyor ve top arkada yeni bir mevziye yerleşene kadar tekrar durup bekliyorduk. Vadinin ortasına doğru ağaçlar daha sık idi; dağlılar kalın ağaçların ardından zincire 5-10 adım kadar yaklaşıyor ve yakından ateş ediyorlardı...Aulun yarısını geçmiştik. Daha yeni ateş etmiş olan topu doldurdular ve ben geri çekilmeleri emrini verirken 1 numaralı topçu palasturpayı (dolu topu sıkılamak veya temizlemek için kullanılan burgulu sopa – ç.n.) çevirerek ayaklarımın dibine düştü. Top geriye doğru hareket etmişti. Topçuyu yanımda götürmek için omuzundan tuttum ama

bir dağlı hançeriyle üzerime saldırdı. Bir subay ona kılıçla vurdu, iki süngü de işini bitirdi.”⁵⁶

Brimmer iliklerine kadar askerdi. Yermolov onu boş yere sevmiyordu, en kanlı çatışma onun için doğal bir profesyonel iş idi. Kafkas savaşının romantığı idi. Erbaş Ryabov olaya daha basit bir açıdan bakıyordu ve onun gözünden aynı durum çok daha bayağı görünüyordu:

“1836 yılında alayımız General Fezi kumandasında bütün kış boyunca isyan eden aulların bastırılmasıyla uğraştığımız Çeçenistan’a sevk edilmişti. Bu seferin zorlukları konusunda fazla ayrıntıya girmeyeceğim, sadece bu seferin kışın yapıldığını, dağlarda ya, yukarılarda diz boyu kar, ya vadilerde yağmur ve sulu kar, ya yukarılarda eksi yirmi derece soğuk, ya dereler ve vadilerde bunaltıcı sıcaklığın sıra ile yer değiştirdiğini söylemekle yetineceğim. Soğuktan ve diğer tabiat şartlarından ölen kadar düşman kılıcı ve kurşunundan ölmedi. İnsan seferde gücünü yitiriyor, ona bakacak kimse yok; silahını, çantayı ve düğmelerini at ve nasıl becereceksen öyle hayatta kal. Hiçbir yük arabamız yoktu: bazı şeyleri at sırtında, bazı şeyleri de kendi sırtımızda taşıyorduk, hepsi bu; <...> Geri kalanların çoğu, dinleniyor ve kendi birliklerine ya gecelediğimiz kamp yerinde veya gündüz molalarında yetişiyorlardı ama, çoğunluğu hiç şüphesiz yitip gidiyordu, ya soğuktan ve açlıktan ölüyor ya da düşmanın eline geçiyorlardı.

Çeçen seferinin yorgunluğunu daha yeni üzerimizden atmıştık ki, alayımız iki ay sonra Avaristan’a sevk edildi.”⁵⁷

Tam da Kafkas Kolordusunda, görev ve emperyal ülkünün şövalyesi bu romantik subay tipinin, ağırlıklı olarak görev stoacılığı diye tarif edebileceğimiz bir asker bilinci tipiyle organik olarak birleşimi, son kertede Kafkas alaylarını yenilmez kılan şeydi.

General Fezi’nin müfrezesi 1836-1837 yıllarında kanlı ve zorlu bir cephe görevi yaptı. Ama, baş eğmeyen topraklar onun arkasından, suyun geminin ardında birleştiği gibi kapanıyordu. Savaşın nihai sonucu bakımından Fezi’nin akınlarının hiçbir önemli faydası olmadı. Tersine, Çeçenleri, Şamil’le, bu birleştirici ve koruyucuyla ittifak konusunda ikna etti.

Fatihlerin hareketlerinde ortak bir sistemin olmayışının, kazanımları

⁵⁶ E.V.Brimmer. Slujba artillerijskogo ofitsera// Kavkazskiy sb., T.XVI. Tiflis, 1895. S.225

⁵⁷ Rasskaz bıvşego unter-ofitsera Apşeronskogo polka Samoylı Ryabova//Kavkazskiy sb., T.XVIII. Tiflis, 1897.S.354

sağlamca elde tutma konusundaki beceriksizliğin cezası çekiliyordu.

Şamil Rus ordularının hareketliliğine, o sırada Rusya taraftarı olan Avastan'a düzenli seferler yaparak onu Ruslardan ayrılmaya zorlamakla cevap verdi. Şamil'in yeni bir genel taarruz hazırladığı ve sonuçları kolayca kestirilebilecek yeni bir büyük çatışmanın yaklaşmakta olduğu anlaşıyordu.

Cezalandırma seferi uygulaması – çeşitli istikametlerde kama darbeleri – Petersburg tarafından, toprakların kademeli olarak ele geçirilmesi, ormanların kesilmesi, itaat etmeyenlerin itaat eden dağlı toplulukların sahasına sürülmesi, dağlıları açlığa ve ölüme mahkum eden sıkı bir askeri-ekonomik ambargo gibi, Yermolov stratejisine karşılık olarak ısrarla teşvik ediliyordu. Yermolov stratejisinin şüphe götürmez pratik faydalarının yanında, Petersburg'un nazarında bir temel eksiklik vardı: zamana yayılmış olması. Bu strateji hızlı netice veremezdi; uzun yıllara göre tasarlanmıştı.

Petersburg askerini sakınmıyordu. Rusya'da asker çoktu. Az olan şey para idi. Kafkas savaşı, zaten mevcut çok büyük bütçe açığı şartlarında, finans kaynaklarından muazzam meblağlar yutuyordu.

Nikolay'ın Kafkasya'daki savaşa yaklaşımı ikili idi. Bir taraftan Kafkasya, üzerinde askeri eğitim yapılan veya general ve subayların sanatlarını geliştirdikleri bir poligon idi. Kendileri için Kafkasya'nın devamlı görev yeri olduğu "Yerli Kafkasyalılardan" başka, pek çok Rus askeri önderi dağlılarla savaştan geçmişti. Bu, kendine özgü, ama çok faydalı bir okul idi. Ve zaten, askeri bir imparatorluğun başı olarak Nikolay bu faktörün, yani, devlet sınırları içerisindeki devamlı bir harp sahasının mevcudiyetinin psikolojik anlamının farkındaydı. Bu faktör, Rus ordusunu devamlı olarak savaşmakta olan bir ordu haline getirmek suretiyle subayların moral diriliğini kuvvetle destekliyordu. Değil mi ki bir subay her an – kendi isteğiyle veya görev icabı, veyahut ta ceza olarak – bir çatışma ortamında ölümcül bir tehlikeyle yüz yüze gelebilirdi, bu durum diğer yandan hızlı bir terfi, mükafat alma ve, yaralanma halinde iyi bir emeklilik şansı demektir.

Rus toplumunun büyük bir kısmı için "meçhul bir savaş olarak kalırken", Kafkas savaşı Rus subay dünyasının bilincini özünden etkiliyordu. Ve, bir askeri imparatorluğun devamlı olarak seferber halde tutulması için bu fevkalade önemli idi.

Ama diğer taraftan savaş, devlet bütçesi üzerine yıkıcı bir külfet olarak abanıyordu. I. Aleksandr, Yermolov'un Kafkas Kolordusunun mevcudunu artırması için yaptığı ısrarlı ricalara – Yermolov'un emrindeki süngü ve

kılıç sayısı 30 binin altında idi ki, bu keyfiyet düşmanla temasın muhtemel olduğu hattın uzunluğu ve fevkalade zor arazi şartlarında yetersizden de öte bir şeydi – bu taleplerin haklılığını anlamadığı için değil, kolordunun mevcudunu artırmanın, onun iaşesi için gereken tahsisatın da artması anlamına geleceği için kulak asmiyordu. Napolyon savaşları Rusya'yı fiili olarak iflas ettirmişti. Vilayet merkezine yakın yerlerde devasa bir orduyu beslemek ülkenin bütçesine ağır gelirken, - askeri yerleşimler, kendini finanse eden ordu fikri buradan doğmuştur - başkentten binlerce verst uzaktaki birliklerin iaşesi çok daha zordu.

Salt askeri gücün Rusya'nın genel durumu ve ekonomik imkanlarına nispeti konusunda bir fikir edinmek için, imparatorluğa sempati duyan titiz bir gözlemcinin, Rusya tahtı nezdindeki Sardunya elçisinin, yalnızca kuvvetli bir devlet aklına değil, aynı zamanda geniş enformasyon kaynaklarına da sahip olan Jozef de Mestr'in tanıklığına başvurmaya değer. Onun tanıklığı, şüpheli istatistikleri yeniden üreten kuru sonuçlar olmayıp, Rus kamuoyunun canlı ve ihtiraslı bir analizci tarafından yapılan konsantrasyonu, olup bitene eleştirel yaklaşımı, ayakları yere basan bir vatanseverliğe dayanan bir toplum kesiminin bakışının yansımasıdır.

Rus ordusunun yurtdışı seferden kesin dönüş yaptığı (tabii, Fransa'da bulunan işgal kuvveti hariç) ve devlette savaş sonrası hayata geçilmeye başlandığı, devletin mevcudiyetinin tam da bu formunun I.Aleksandr tarafından norm olarak kabul edildiğinin ortaya çıktığı 1816 yılında, de Mestr, meslektaşı Viyana'daki Sardunya büyükelçisi Kont de Valez'e, "ordu ve finans" probleminin manyakça bir ısrarla boy gösterdiği bir seri mektup yolladı. Çok açıktır ki, vakıf olduğu durum, sonuçları itibariyle de Mestr'i dehşete düşürmüştü, üstelik de Mestr'in Avrupa'da dengenin ve kendi monarkının garantörü olarak Rusya'nın istikrarında hayati çıkarı vardı.

18 Aralık 1815 tarihinde de Mestr şöyle yazıyor:

"Şimdiki Rus ordusu gibi bir şey daha önce hiç olmamıştı. Silah altında 560.000 kişi var; yalnızca yedekler bile 180.000 piyade ve 80.000 den fazla süvariden oluşuyor; bu, toplumun en iyi gençliği, ve şimdiye kadar mahvedilmiş bir milyon hayat bu gençliğin umurunda bile değil. İşte Kongre'deki en iyi temsilcilik. (1815 yılındaki Viyana kongresi kastediliyor -Y.G.). I. Petro'nun tüm imparatorlukta sadece 30 bin askeri olduğunu (de Mestr Petro'nun ordusunu çok fazla küçültüyor -Y.G.), imparator Augustus'un bilinen dünyaya 400.000 askerle hükmettiğini hesaba

katarsak, devamlı olarak artan bu askeri gücün bizi nereye götüreceğini sorgulamadan edemeyiz...”⁵⁸

İki buçuk hafta sonra -18 Ocak 1816 tarihinde, verilerini önemli ölçüde kesinleştiren- de Mestr şöyle yazıyordu:

“Doğrusunu söylemek gerekirse, imparatorun bir tane bile gerçek bakanı yok, kendisi de askeri konulardan başka hiçbir işle uğraşmıyor. Şimdi bir milyon yüz kûsur bin askeri var. Birisi ona bu rakamın azaltılmasının kaçınılmaz bir gereklilik olduğunu söyleyince, şöyle cevap verdi: “Bana bunu söylemeyin, tersine onları her yıl artıracam.” Gene de imparatorun durmak zorunda kalacağını düşünüyorum...”⁵⁹

Bu ülkenin durumunu tarif etmek çok zor: bu devasa ordu, köylüler ve taç giymiş bir general! Ne zadegan, ne de vatandaş sınıfı. İçeride tam bir anarşi. Tasavvur edilmesi bile imkansız işlerden bahsediliyor. Bir gün, önemli bir şahsiyetle sofrada yan yana düşünce kendisine “ bu kocaman ordunun işi nereye götüreceğini anlamak çok zor” dedim. Bana verdiği cevap şu oldu: “Heyhat bayım, her şey çok basit: devlet gelirleri 400 milyon tutuyor, ordunun maliyeti de o kadar.” Tüm büyük özel girişimciler iflas etmiş durumda. Her ülkenin kendi tanrısı var ama, Rus tanrısının işi çok.”

De Mestr’in Rusya’da on üç yıldan beri yaşamakta olduğunu ve hükümet çevresinde geniş ilişkileri olduğunu, ve malumat derecesinden şüphe edilemeyeceğini unutmamak gerek.

10 Şubat’ta de Mestr aynı konuya geri dönüyor:

“Bir milyonu aşkın ordu yılda 200 milyondan fazlaya mal oluyor, yani devlet gelirlerinin üçte ikisine. Sivil kesim fiili olarak mevcut değil. Bunun sonu nereye varacak? Bunu ancak Tanrı bilir. Orta çağlarda, biz hepimiz askerken ne olmuştu? Monarşinin gırtlığını sıkı bir feodal düzen oluşturmuştu. Şimdi de askeri sınıfın ölçsüz büyümesi neticesinde buna benzer bir şey olabilir...”⁶⁰

3 Temmuzda de Mestr şöyle yazıyor:

“Rusya imparatoru, tüm Avrupa’nın kurtarıcısı oldu, bilhassa, Fransa’yı kurtarmak suretiyle genel dengeyi yeniden tesis etmesi sayesinde

⁵⁸ Josef de Mestr. Peterburgskie pisma. CPb., 1995. S. 282

⁵⁹ Aynı yerde.

⁶⁰ Aynı yerde. S.289.

özellikle bizim kurtarıcımız oldu. Şayet imparator hali hazırdaki durumunu muhafaza edemezse bizim ve başka birçoklarının vay haline! Yay şimdi gerçekten de sıkı gerilmiş. 1 200 000 askeri varken hala yeni devreleri askere alıyor. Ordu ona günde bir milyondan fazlaya mal oluyor, gelirler ise 400 milyonu geçmez.”

Biraz ileride yeni ve fevkalade önemli bir gerekçe geliyor:

“Ordu yüksek tonda homurdanıyor; bitap ve açtır. Bir çok asilzade iflas etmiş ve ipotek yasasından dolayı çok öfkeli...”⁶¹

(İpotek yasası asilzade sınıfına malikanelerini rehin vererek ödünç para alma imkanı veriyordu ama, mevcut ekonomik sistem, malikanelerin kaybı ve asillerin sınıf düşmeleriyle sonuçlanabilecek geri dönmeyen borçlara sebep oluyordu.)

De Mestr bütün bunları, Yermolov’un Kafkas Kolordusuna kumandan tayin edilip, yeni görev yerine, zaten felaket derecesinde zayıflamış Rusya maliyesini tahrip ederek daha birçok on yıl boyunca milyonlarca ruble yutacak olan harp sahnesine hareket ettiği günlerde yazıyordu...(1850’li yıllarda Rusya’nın toplam devlet bütçesinin altıda biri Kafkas savaşına harcanıyordu!)

De Mestr’in kederle tarif ettiği Rusya’daki durum, 1830’lu yılların sonunda hiç de düzelmiş değildi.

Finansal faktör, psikolojik faktörden daha ağır basmıştı. Nikolay bölgenin itaat altına alınmasını mümkün olan en kısa sürede bitirmeye çalışıyordu.

Ve, İranlılara ve Türklere karşı iki muzaffer hareketin başarı sarhoşluğuyla Feld-Mareşal Paskeviç, imparatora, Yermolov’un kademeli ilerleme planını bir kenara iten fetih planını sunduğu zaman, Nikolay’ın buna tepkisi planın yaz sonuna kadar gerçekleştirilmesi talimatını vermek oldu.

Fakat, biraz etrafına bakınan Paskeviç, bu emrin tamamen hayal mahsulü olduğunu anlamakta gecikmedi. 8 Mayıs 1830 tarihinde Petersburg’a bir rapor sundu. Burada, Kafkasya’daki durumu anlatıyor, kendi havailiğiyle yükselttiği imparatorun ateşini dikkatlice düşürüyor ve iki seçenek öneriyordu. Bu seçenekler, daha yakın zamana kadar favori uygulaması olan, dağlıları korkutup direniş iradesini kırması beklenen cezalandırma

⁶¹ Aynı yerde.S.303.

seferleriyle, biraz şekli değiştirilmiş Yermolov metotlarının bir karışımı idi. Şöyle yazıyordu:

“Siz Majesteleri İmparatorun iradesinin icrası için yetkim altındaki tüm yöntemleri uygulamaktan kaçınmayacağım. Lakin, dağlıların bilinen savaçlığını, şiddetli bir savunmaya uygun araziye ve savaşın diğer ahvalini düşünerek, bu tasarının bu kadar kısa süre içerisinde uygulanmasının çok zor olacağını itiraf etmekten kendimi alamıyorum...Vahşi özgürlüklerinden mahrum kalma ve bir Rus kumandanının idaresi altında kalma düşüncesi bile onları (dağlıları -Y.G.) umutsuzluğa sevk ediyor; diğer taraftan, dağlık barınaklarına ulaşmak için verdiğimiz elli yıllık başarısız mücadele, onlarda dağlarının bizim için ulaşılmaz olduğu kanaatini doğuruyor; bu sebeplerin ikisi de onları çok inatçı bir direnişe sevk etmek için yeterlidir.”⁶²

Ardından iki hareket seçeneği gelmektedir:

“Birincisi hızla dağlara girip, dağları her yönden geçmektir. Bu durumda düşman boğazlardan, orman sıklıklarından, derelerden ve diğer arazi engellerinden yararlanarak, her adımda orduyu durdurmak için yeterli olmasa da onu kolaylıkla yorabilecek bir direniş sergileyecektir. Savunmaya geçecek zengin köylere, hatta sağlam konutlara bile sahip olmayan dağlılar, hayvanlarını aileleriyle birlikte dağ boğazlarının en ücra yerlerine yollayarak bir yeri terk edip başka bir yere geçecekler; birliklerimiz kendilerine yaklaştıkça, yerel şartlar dolayısıyla yeniden kolaylıkla inşa edebilecekleri kulübelerini kendileri ateşe verip (şimdiye kadar defalarca şahit olduğumuz gibi) yükseklerle çıkacaklar veya dört bir yana kaçacaklardır; kendileri de kapalı yerlerde uygun fırsatı kollayarak orduya zarar vermekten geri durmayacaklardır...Birlikler bitap düşebilir, ve sağlam irtibat noktalarına ve doğru haberleşme imkanına sahip olmadıkları için neticede hiç bir şey elde edemeden geri dönmek zorunda kalacaklardır.”⁶³

Paskeviç aslında, tüm Yermolov sonrası stratejiyi mahkum ediyordu. Ve daha ileride Nikolay tarafından reddedilen Kafkasya topraklarını kademeli olarak ele geçirme prensibini öneriyordu:

“İkinci plan. Dağlara girerek çevreye hakim noktalar zaptedilir; bura-

⁶² Kavkazskiy sb.T.VII. Tiflis, 1883.S.14.

⁶³ Aynı yerde.S.16.

larda garnizonun savunması için tahkimat yapılır ve, güvenli haberleşme sistemleri kurularak gelecekteki seferler için birliklerin toplanma yerleri hazırlanır. Böylelikle ihtiyatlı bir şekilde ilerlemek ve bölgeleri teker teker itaat altına almak suretiyle dağlıların fethi daha yavaş olsa da daha emin ve daha güvenli olacaktır. Bu yöntemle bu seneki harekatta da önemli neticeler beklemek mümkün değildir...”⁶⁴

İmparator, dışlerini sıkarak bu “karışık stile” onay verdi. Paskeviç kısa süre sonra Polonya isyanını bastırması için geri çağırıldı ve onun tasarladıklarını uygulamak General Rozen’e düştü.

Lakin Paskeviç’in stratejik sağduyusu fazla uzun sürmedi. Muharip Kafkas generali Filipson şöyle anlatıyor:

“1832 yılında Paskeviç Varşova’da, Kafkasya’nın batı kısmındaki dağlıların itaat altına alınması için kocaman bir plan hazırladı. Kuban’dan doğrudan Gelencik’e çıkan bir yol yapmayı, bu yol üzerinde bir kaç tahkimat inşa etmeyi ve bunları bağımsız müfrezelerin hareketi için üs olarak kullanmayı; her şey hazır olduğunda Gelencik kordon hattı denen bu hattın değişik noktalarından yaklaşık on adet küçük müfrezeyi, dağlıları önlerine katıp Anapa’ya ve denize doğru kovalasın ve, orada şayet itaat etmezlerse imha etmekle tehdit etsinler diye eş zamanlı olarak batıya sevk etmeyi öneriyordu. Bundan sonra Kafkasya, ilkinde paralel ama daha doğuda bir hatla kesilecek ve hatlar arasındaki saha temizlenerek veya itaat altına alınarak yukarı Kuban’a kadar devam edilecekti. Günümüzde her hangi bir kimsenin bu kadar ukalaca, bu kadar kati bir tarzda kordon sistemiyle savaş yürütmeyi önermeye cüret etmesini bir tarafa bırakın, bundan daha saçma ve bölgenin ve düşmanın hiç tanınmadığını gösteren başka bir şey düşünmek mümkün müdür? Lakin Paskeviç’in projesi, Kafkasya’yı tanımamanın komiklik derecesine vardığı Petersburg’da bulunmaz hint kumaşı gibi kabul edildi.”⁶⁵

Ancak, 1830’lu yılların ilk yarısındaki olaylar hiç de Rus generallerinin tahmin ettiği gibi cereyan etmedi. İlk imam Gazi Molla’nın 1832 yılındaki yenilgisi ve ölümüne rağmen, Kafkas savaşına özel bir şiddetli karakter katan müridizm hareketi sönmemekle kalmayıp, gittikçe daha da yoğunlaşıyordu. 1834 yılında ikinci imam Hamzat-bek’in, Avarlar arası bir ihtilaf

⁶⁴ Aynı yerde.S.17

⁶⁵ G.İ.Filipson...S.121.

neticesinde öldürülmesinden sonra hareketin başına Şamil'in geçmesiyle, savaşın, Rusya için özellikle çetin geçeceği yirmi yıllık nihai dönemi başlamış oldu.

1836 yenilgisinden sonra, Kafkasya ahvaline dair ütöpik tasavvurları olan Petersburg'da bile ya Kafkasya'daki askeri gücün önemli ölçüde artırılması, veya bir şekilde uzlaşma yolları aranması gerektiği anlaşılmıştı.

İmparatorun seyahati anlaşılan tam da bu günlerde tasarlanmış olmalı. Ama, bundan önce planın stratejik mahiyetini açığa çıkaracak bir aksiyon icra etme kararı alındı. Bunsuz seyahat anlamsız olacaktı.

Bu planın ilk belgeli kanıtı, Savaş Bakanı Kont Çernışev'in Tiflis'de bulunan Baron Rozen'e yazdığı, imparatorun seyahatini resmi olarak haber veren 18 Mart 1837 tarihli mektuptur. Ama, fiili hareket aynı yılın 24 Mayıs'ında, Maksim Maksimoviç Briskorn, İmparator Hazretlerinin Genel Kurmayındaki nöbetçi general Pyotr Andreyeviç Kleinmihel'e bir müzekere gönderdiği zaman başladı:

"Savaş bakanlığı kançılara müdürü, Ekselansları Pyotr Alekseyeviç'e saygılarını sunarak, bakanın emri gereğince, mümkün olan en kısa sürede iki adet yol geçiş belgesi formu göndermenizi rica ediyor."⁶⁶

Belgenin tarihi 24 Mayıs 1837'dir.

25 Mayıs'da Kleinmihel cevap veriyor:

"İmparator Hazretlerinin Genel Kurmay nöbetçi generali, ekselans Maksim Maksimoviç'e saygılarını sunar. İlgili 3287 sayılı not icabı olarak ekte 449 ve 450 numaralı iki adet yol geçiş belgesini yollamakla şeref duyuyum. Kime verileceğinin bildirilmesini rica ederim."

Geçiş belgeleri, Kafkas hassa süvari yarım eskadronu kumandanı hassa albayı, hassa yaveri Han-Girey ve kendisine refakat eden aynı eskadronun bir subay içindi.

Kafkasya'ya yapılacak imparator ziyaretinin hazırlığı için başrol tam da Han-Girey'e ayrılmıştı. Neden özellikle onun seçildiği bellidir: kan ve tasavvur bakımından gönderildiği yerdekilere yakındı: Çerkeslerin Bjeduğ kabilesindendi.

Fakat bir husus daha vardı. Albayın, tüm risklerine rağmen bu tayini

⁶⁶ I.Nikolay'ın Kafkasya seyahati ile ilgili olarak aşağıda gösterilen tüm arşiv belgeleri Rusya Askeri tarih Devlet arşivinde muhafaza edilmektedir, F.405, op. 6, yed. Hr. 2176

kendisinin de istediğini tahmin etmek için sebepler vardır.

20 Mayıs 1837 tarihinde hassa yaveri, savaş bakanına çok ilginç mütalaalar ihtiva eden bir lahiya verdi.

Tüm metin ekte okunabilir, burada, ihtiyatla telaffuz edilmiş, ama Han-Girey için temel dayanak noktası olduğu bariz olan bir fikri formüle etmeye değer. Çeşitli Çerkes kabilelerini örnek göstererek hassa albayı, feodal yapının korunduğu, yani, başında mahalli asiller sınıfı tarafından desteklenen prenslerin bulunduğu kabilelerle iş görmenin, Rus makamları için daha kolay olacağını ileri sürmektedir. (Tabii ki asiller sınıfı deyimi burada biraz izafidir.) Devlete benzeyen bir yönetime sahip bu topluluklarda en azından belli bir düzen vardır, bu nedenle de topluluğu teşkil eden dağlılar, Rusya'nın orada Avrupa tipi muntazam bir idare ihdas etme talebini kabul etmeye psikolojik olarak çok daha hazırdırlar. Bundan başka, prensler ve asiller sınıfı -sorumlu gruplar- anlaşmaya uyma garantisi vermektedirler. "Demokratik idareye benzer bir yönetime sahip" kabileler ise, ya her an patlayabilecek çok kırılgan bir sükunet hali içindedirler, veya anarşi hüküm sürmektedir, ve onlarla herhangi bir anlaşma yapmak manasız ve faydasızdır. Han-Girey, yavaş ama sarıh bir şekilde savaş bakanına, onun vasıtasıyla da çara, dağlı aristokrasinin ve asiller sınıfının güçlenmesine yardım etmenin Rusya'nın çıkarına olacağını, tam da dağlı aristokrasile ittifakın Kafkasya'yı, en azından Çerkes kabileleriyle meskun batı kısmını yola getirmenin yolu olduğunu ima etmektedir.

Petersburg zaten kendi taktiğine sadık kalıyordu. Bunun örneği Han-Girey'in kendi akibetidir, ama Rus hassa albayı ve Çerkes aristokrati, Kafkasya'daki sosyal elitin nüfuzunun hızla zayıflamakta olduğunu biliyordu ve Rusya'yı, sağlam bir dayanak elde etmek, pozisyonunu Rusya'ya medyun nüfuzlu bir dağlı sınıfı kendi tarafına çekmek için, tamamen Çerkes kabilelerinin bir iç süreci olan bu konuya müdahil olmaya davet ediyordu.

Böylelikle Han-Girey kendi sosyal tabakasının çıkarı için Rusya politikasını etkilemeye çalışıyordu.

Fakat, Savaş Bakanı Kont Çernişev'in albaya verdiği yol haritasında, bu fikrin herhangi bir izine raslayamıyoruz...

Petersburg'da Han-Girey'in misyonunun hazırlanma hızı ve tazyikine bakılırsa, bundan büyük umutlar besleniyordu.

Geçiş belgelerinin hazır olduğu gün -25 Mayıs- Han-Girey savaş ba-

kanından ayrıntılı bir yönerge aldı. Burada, Müslüman isimli bu hassa al-bayının nasıl bir yararlılık göstermek mecburiyetinde olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

“Devletli İmparator, bu kadar uzun bir seyahate çıkmasını mucib diğer sebepler arasında Kafkasya ve Transkafkasya vilayetlerini, önümüzdeki sonbaharda temaşa etmeye karar verdiğinde, bu yerlerde kendi mevcudiyetinin, Kafkas Dağlı kabilelerini teskin etmek ve bunların, Majestelerinin hayırhah asası altında mutlu bir hayat süren diğer halklar gibi gelecekteki refahını tesis etmek için sağlam bir mesnet oluşturmasını amaçlamıştır.”

İşte işin asıl mahiyeti buydu. Kafkas gerçeğinden tamamen bihaber Nikolay, artık imparatorluğun taşıyamayacağı bir yük haline gelen bu savaşı kendi mevcudiyetiyle durdurmaya karar vermişti.

“Rusya’nın Dağlı halklar üzerindeki haklarını törenle ilan eden Edirne barış anlaşmasının imzalanmasından beri tüm tebaasını eşit derecede bir baba şefkatiyle kucaklayan Devletli İmparator, mahalli idareye bunları müşfik tedbirlerle ve ikna yolu ile Rusya’nın üzerlerindeki yasal iktidarını gönüllü olarak tanımaya razı etmeleri emrini vererek, onlara gösterdiği ihtimamı daha da derinleştirmek lütfunda bulunmuştur. Kafkasya’nın bazı kabileleri bu talebe uymuştur, tam aksine kötü niyetli insanların etkisinde kalan veya Rusya’nın kılıcına karşı koymak gibi gayrı mümkün bir hayalin cazibesine kapılan, veya nihayet kendi vahşi hürriyetini müreffeh bir idareye tercih eden diğer birçokları kendilerine yapılan barış tekliflerini inatla reddetmişler ve Hükümeti kendilerine karşı silah gücüyle harekete geçmeye mecbur bırakmışlardır. Öncelikle Çerkes kabileleri bu gruba dahildir, bunlardan da en azılıları Natuhay, Şapsığ ve Abazeh toplumlarıdır. Bu kabilenin diğer toplumları barışçı sayılsalar da, toplumlarının dahili düzensizliği ve mevcut başsızlıkları dolayısıyla kalıcı bir sükunetin hiçbir garantisi yoktur.

Fakat her ne kadar Hükümetin en savaşçı ve sayıca kalabalık Çerkes kabilesini olumlu bir düzene sokma çabaları şimdiye kadar pek başarılı olamamışsa da, bu kabilenin iç ihtilaflarının ve aralıksız sürtüşmelerin kemirdiği kendi mevcut durumları, tüm mevcut felaketlerine ve ıstıraplarına son verecek ve gelecekteki saadetleri için sağlam bir mesnet oluşturacak yegane çare olarak Majesteleri İmparatorun Kafkasya’da bulunuşundan, kendisine sadakatlerini sunmak üzere iştiyakla yararlanacakları umudunu

vermektedir. Devletli İmparatora göre, bu hayırlı amaca ulaşmak için bu toplulukları, hem her bir kabile özelinde ve hem de getireceği neticeler bakımından bütün Dağlı halkların genelinde bu tedbirin gerekliliği ve doğrudan kendi çıkarlarına olacağı konusunda ikna etmek gerekmektedir. Böylelikle bu kabileler, kendileriyle hayırhah Hükümet arasına, kendi ihtiyaçlarıyla Majesteleri İmparatorun hayırseverliği ve merhameti arasına bizzat kendilerinin koyduğu engelleri yok edeceklerdir. Rusya'nın gücü ve kudreti hakkında, ona karşı durulamayacağı ve Hükümete karşı gelen tüm Dağlı toplumların er veya geç itaat altına alınmalarının kaçınılmazlığı konusunda telkinde bulunmak, zorla itaat ile Devletli İmparatorun yasal iktidarını gönüllü olarak tanımak arasındaki farkı açıkça göstermek ve nihayet onların itaat etmesinin kudretli Rusya için o kadar da önemli olmadığı, ama kendi çıkarları için gerekli olduğu konusunda ikna etmek gerekmektedir. Bu itaat yalnızca, Tanrının hikmetiyle onun ihtimamına emanet edilen tebaası olarak onların refahına himmet eden Devletli İmparatorun kendilerine olan merhameti dolayısıyla gereklidir.”

Daha ileride Petersburg'un, dağlı toplumların beyin ve kalplerinin gerçek durumunu kavrama derecesine delalet eden bir pasaj geliyordu:

“Ustaca sunulan bu tasavvurların gücünün, Dağlı kabileler üzerinde beklenen etkiyi yapmayacağını, ve onların Majesteleri İmparatorun Kafkasya ülkesine gelişini kendi düzenlerinin geleceğiyle ilgili bütün meselelerin en uygun çözümüne imkan tanıyacak mutlu bir hadise olarak görmeyeceklerlerini farzetmek doğru olmaz.”

Şüphe yok ki, özü itibarıyla yalnızca, azgın ve vahşi dağlılara Rusya tacına itaat etmenin ne kadar kendi yararlarına olacağı konusunun onlara yeterince ikna edici olarak anlatılmadığı düşüncesi olan bu iyimser tabloyu, Savaş Bakanı Kont Çernişev kendi muhayyilesinde kurmamıştı. Muhakkak ki Nikolay'ın fikirlerini tekrarlıyordu. Ve Albay Han-Girey bu yüce planın bir vasıtası olarak seçilmişti.

“Majesteleri İmparator, mükemmel gayretiniz ve sağduyunuzdan haberdar olarak bu görev için Zat-ı Alinizi seçerken, bunu tam bir başarı ile tatmin edici bir şekilde yerine getireceğiniz konusunda tamamen emin olmanızı buyurdu. Bölgeyi ve mahalli ahvalı yakından tanıyor olmanız sizin en yakın yardımcınız, hemşehrilerinize duyduğunuz sevgi ve bağlılık ise yeni bir asil motivasyon olacaktır.

Yukarıda serdedilenlerden, Size tevdi edilen görevin mahiyeti yeteri kadar açıktır. Görevin uygulanmasının ayrıntıları aşağıdaki gibidir:

1) Çerkes kabilesinin Dağlı toplumlarına Devletli İmparatorun Kafkasya'ya yapacağı ziyaret ilan edilecek, sadık ve Hükümete daha az düşmanca bakanlardan başlamak üzere bu toplumlar, Devletli İmparatorun huzuruna çıkmak üzere kendi aralarından temsilci seçmeye ikna edilecektir. Bu çağrı, sadece Çerkes toplumlarıyla sınırlı olmayıp, Sizin tarafınızdan, duruma ve imkanlara bakarak diğer komşu kabilelere de yapılacaktır. Bu durumda, ilanınızın yapılma şekline, davanın selameti için en gerekli ve en uygun göreceğiniz bir mantıkla karar vereceksiniz.

2) Bu toplumların muhakemeleri öyle yönlendirilmelidir ki, temsilcilerinin asıl amacı Devletli İmparator'dan doğrudan doğruya Rusya İdaresinin uhdesinde olarak, dahili refahlarını temin edecek devamlı bir yönetim dilemek olsun.

Bu önemli konuda her türlü yanlış anlama ve insicamsızlıktan kaçınmak için önceden, Majesteleri İmparatora itaat beyan ettikten sonra, Dağlı kabilelerin üzerlerine almaları gereken taahhütlerin bir genel programını hazırlamaya dikkat ediniz. Bu taahhütler ana hatlarıyla şimdiye kadar mahalli kumandanlık tarafından barışçı Dağlı toplumlara teklif edilen şartlara uygun olmalıdır. Bilginiz için bunların bir listesi ektedir.”

Bu listenin metni şöyleydi:

“Dağlıların itaat etmeleri için Yüce makam tarafından onaylanmış şartlar.

- 1) Bize karşı tüm düşmanca hareketlere son verilecektir.
- 2) Bizim tayin edeceğimiz amanatlar teslim edilecektir. Bunların dört ay sonra başkalarıyla değiştirilmesine izin verilir, ama ancak Rus kumandanının takdiriyle.
- 3) Ellerin de bulunan tüm firarilerimiz ve esirler teslim edilecektir.
- 4) Asilerin Rus Kumandanından habersiz kendi aullarına yerleşmelerine izin verilmeyecek ve abreklere yataklık yapılmayacaktır.
- 5) Asilere ait atları, büyükbaş hayvanları ve koyunları kendi sürülerine katmamalıdır, aksi taktirde bütün sürüye birliklerimiz tarafından el konulacak ve ayrıca itaat etmiş ahali de cezalandırılacaktır.
- 6) Sınırlarımız içerisinde cürüm işlemiş yağmacıların kendi arazilerin-

den geçişinden, esirlerimizin iadesinden ve kaçırılan atlar ve hayvanların bedelinin ödenmesinden sorumlu olacaklardır.

7) Hükümetimiz tarafından atanan Kumandana itaat edilecektir; ve

8) Her yıl yeni yılın başında kendilerine verilmiş olan güvenlik kağıtları yenileriyle değiştirilecektir. Buna uymayanlar asi sayılacak ve birliklerimiz bunlara merhamet göstermeyecektir.”

Eğer itaat eden dağlılar bu ultimatom belgesinin ilk üç maddesine bir şekilde uysalar bile diğer talepler gerçekçi değildi. Bunlara uyan dağlılar kendilerini komşularıyla, akrabalarıyla, dostlarıyla ölümcül bir düşmanlık hali içerisinde buluyorlardı. Son iki maddeye göre, pristav tayin edilen herhangi bir müstebitin ellerine gönüllü olarak kendilerini teslim etmeleri şurada dursun. Üstelik pristavların ve diğer idarecilerin davranışları da sık sık isyan sebebi oluyordu.

Hakkını teslim edelim, Kont Çernişev’in talimatnamesinde yukarıdaki belgelerle ilgili olarak şu kayıt düşülmüştü:

“Bu şartlarda, mahalli ahvale ve her kabilenin özelliklerine göre gerekli ve hükümetin ve toplumun yararına olduğuna hükmedeceğiniz eksiltme veya artırmalar yapmaya yetkilisiniz.”

Ama son beş maddeyi yumuşatmak mümkün değildi, öyle olursa bunların bir anlamı kalmıyordu.

Ancak ve ancak ince bir şekilde hazırlanmış bir uzlaşma söz konusu olabileceken, Petersburg fiili olarak dağlılardan koşulsuz teslim olmalarını talep ediyordu.

Dolayısıyla bu stratejik planın ütöpikliği, ütöpik bir taktik dayatıyordu. Projenin uygulayıcıları – Han-Girey ve ona Kafkasya’da yardım etmesi gerekenler – tuzağa düşmüşlerdi. Yüce iradeye itiraz etmek mümkün değildi, uygulamaksa zaten olanak dışı idi.

Daha önce alıntıladığımız ve Paskeviç’in dağlıların fanatik özgürlük aşkına dair çok haklı kanaatini hatırlamak yeterlidir:

“Vahşi özgürlükten yoksun kalma ve bir Rus kumandanının idaresi altında olmak düşüncesi bile onları umutsuzluğa sevk ediyor.”

Kafkasya’da olup bitenin esasını bilen ve anlayan herkes, bu tartışmasız hali tasdik ediyordu. Çok tecrübeli bir “Kafkasyalı” olan Amiral Serebryakov kırklı yıllarda şöyle yazıyordu:

“Kafkas dağlılarının sınırsız cehaleti, kendi güçlerinin Rusya’nın kudretiyle orantısızlığını görmelerine engel oluyor. Bize karşı başarı kazanabileceklerini ve bağımsızlıklarını koruyabileceklerini düşünüyorlar...Hem bu sebepler hem de eğitimden, adetlerden ve çok büyük ahlak eksikliğinden kaynaklanan genel düşünce tarzları dolayısıyla, konukseverlik, cömertlik, sevecenlik, kendileri için karlı ticari ilişkiler gibi şeyleri güçsüzlük işareti olarak algılıyorlar. Bütün bunlar ancak silahla beraber olduğunda işe yarıyor.”

Bir taraftan Serebryakov kendisiyle çelişkiye düşüyor. İlk cümlesinde “sınırsız cehalet” olarak tarif ettiği şeyi, daha sonra akıllıca, eğitime ve adetlere, yani geleneklere ve Avrupalı tipten temelde farklı özel bir psikolojik yapıya yükseltiyor. Ama, diğer taraftan amiralin ayakları yere basıyor; dağlıları direnişin faydasızlığına ve Rus idaresine kısmen de olsa bağlanmaya ancak silahın gücü ikna edebiliyordu.

Her iki taraf da bir çıkmazın içinde kalmıştı.

Lakin Han-Girey’e verilen görev daha da genişti. Görev şu idi:

“İtaat etmekte olan Dağlı toplumlarda kurulacak idarenin tüzük projesinin yapılması. Bu tüzük Dağlıların mahalli adetlerinden ne kadar az saparsa, o kadar (tabii ki toplumsal düzen ve bayındırlıkla çelişmemesi şartıyla) tahsil düzeyinin zamanla gelişmesinin, mizacının yumuşamasının ve bölgenin Rus ahalisiyle yakınlaşmasının teminatı olur.”

Son cümle, Petersburg’un Han-Girey’in misyonuna dair tasavvurlarının çelişkisinin özüdür. “Dağlıların mahalli adetlerine” yönelmek kaçınılmaz olarak Rus idaresi için asla kabul edilemeyecek bazı olguların muhafazasını kastediyordu: özellikle kan davası ve temel bir gelenek olan akıncılık – akın sistemi, akın ekonomisi - . Bu gelenekten vazgeçmek dağlılar için sadece ekonomik bakımdan değil, esas olarak psikolojik bakımdan da çok güçtü, çünkü akıncılık kahramanlığı ve pek çok neslin eğitim sisteminde çok önemli bir bileşeni oluşturuyordu. Akınları – Rus terminolojisinde yağmacılık – suç olarak tanımlamak, dağlılar için atalarının hatırasını yıkmak, rezil etmek, şanlı tarihi destanlara hakaret etmek, üzerini çizmek, kendi dünya görüşlerinin temellerinden vazgeçmek anlamına geliyordu.

Petersburg hülyasını uygulama sorumluluğu, sadece hassa albayının omuzlarına yüklenmemişti:

“Sizden beklenen hareket tarzı ve talimatların ana esaslarını bu şekilde hülâsa etmekle yetinerek, Majesteleri İmparator zaman yitirmeksizin yola koyulmanızı buyurdu.

Kafkasya’ya ulaşınca, eğer o tarihte Yekaterinodar’da veya Taman’da ise, en büyük mahalli kumandan olarak tümgeneral Velyaminov’a gideceksiniz. Kendisinden ilişki kuracağınız Çerkes ve diğer dağlı halkların bugünkü durumuna dair lazım olan bilgileri aldıktan ve, itaat etmekte olan dağlı kabileler için hazırladığınız taahhüt programını kendisine takdim ettikten sonra Size tevdi edilen işin başarıyla uygulanması için onun tavsiye ve nasihatlarından yararlanınız. Kafkasya’ya görev seyahatinizin amacı konusunda sn.Velyaminov’a ayrıntılı talimatla birlikte gerekli bilgiyi vereceğim, Sizin dağlı kabilelerle kuracağınız ilişkileri, elinde olan her çareye başvurarak kolaylaştırma görevinin Yüksek İradeyle kendisine verildiğini anlatacağım. Bu arada kendisi dağlıları, Devletli İmparatorun özel bir Yüce lütuf göstererek Sizi buraya gönderdiğinden haberdar edecektir. Eğer Siz güzergahınızda sn.Velyaminov’a raslamazsanız, doğaldır ki iletişimin emniyeti için, kendisini sadece, onun size bildirmeyi gerekli göreceği bilgileri nereye yollayacağı konusunda haberdar edip, yolunuza devam edeceksiniz.”

“İtaat etmekte olan dağlı kabilelerle ilişkilere” dair bütün bu tavsiyeler Petersburg’da tam da, Kafkasya’daki gerilimin artmakta olduğu - hem sol cenahta, Çeçenistan ve Dağıstan’da, ve hem de Çerkes toplumlarının yaşadığı yerlerde – bir sırada kağıda dökülüyordu. Aynı 1837 Mayısında, Serebryakov denizcilik bakanı Prens A.S.Menşikov’a şu raporu veriyordu:

“Birkaç gün önce birliğimize Şapsığ ve Natuhay kabillesinden üç Çerkes elçi geldi ve halk adına konuşarak, kendilerine ait topraklarda inşa ettiğimiz tahkimatları görünce Angiliz Kralına (İngiliz ya da İngiltere anlamında-e.n.) şikayet ettiklerini ve himayesini istediklerini, kralın da güya dağlıların Rus köylerine ve ticari gemilere saldırdıklarını ve bundan dolayı Rus hükümetinin gazabını üzerlerine çektiğini söyleyip, bizim yöneticilere gelecekte rahat duracakları ve saldırıda bulunmayacakları konusunda söz vermelerini emrettiğini, ve kendilerinin de bunu kabul ettiğini beyan ettiler.

General (Velyaminov-Y.G.) buna birkaç nezaket ifadesiyle cevap verdikten sonra, kolordu kumandanı tarafından yollanan, koşulsuz itaat et-

melerini talep eden beyannameyi kendilerine verdi. İki gün sonra aynı haberciler halk adına Tatar dilinde yazılmış bir cevap getirdiler. Bu şartları kabul etmiyor ve bir nevi bizi, devletimizin o kadar geniş arazisi varken kendilerinin bir avuç toprağına göz dikmekle itham ediyorlar. Askerlerimizin geri çekilmesini talep ediyorlar ve barışçı çözüm istemelerinin korkudan kaynaklanmadığını, Angiliz kralının buyruğunu yerine getirdiklerini söylüyorlar.”⁶⁷

Bu metin sadece görünüşte fıkra gibi. Sahildeki dağlık bölgelerdeki İngiliz nüfuzu hissedilir derecede idi. Natuhay ve Şapsığların atıfta bulundukları “Angiliz kralının” fikri anlaşılan, ulaşılması zor köylerde üslenen İngiliz subaylarının fikri idi. Ama, esas önemli olan şey başka: Çerkesler kendi barış şartlarını öneriyorlar: tarafsızlık, karşılıklı saldırmazlık. Serebryakov’un tam itaat olarak karakterize ettiği Rus şartlarını Han-Girey’in savaş bakanından aldığı belgeden biliyoruz. Tam itaate, tüm sonuçlarıyla imparatorluk idari sistemine sıkıca dahil edilmeye, asırlık dünya görüşlerinden vazgeçmeye dağlılar kesinlikle razı değillerdi. Uzlaşmanın temel direği burada yoktu: dağlılar vaadlerini yerine getiremeyeceklerdi, Rusya tarafı ise bu vaadlerle yetinmek niyetinde değildi.

Durumun korkunçluğu şuradaydı ki, Rusya’nın, Türkiye’nin ve İngiltere’nin stratejik çıkarlarının kesiştiği Batı Kafkasya tarafsız bir saha olamazdı. Jeopolitik sebepler Rusya’yı, imparatorluğa dahil edilen Gürcistan’la ulaşımı temin etmek, ve tarihi düşman Türkiye ile bir savaşta cephe gerisinin ve yan cenahın emniyetini sağlamak için Kafkasya’yı kendine bağlamaya zorluyordu. Bundan daha az fundamental olmayan psikolojik nedenler de, dağlıları itaate şiddetle karşı koymaya zorluyordu...

Aynı Mayıs ayında Serebryakov Karadeniz sahili boyunca yapılan çok sıradan bir kıt’a intikalini Menşikov’a şöyle rapor ediyordu:

“16 Nisan günü müfrezeTümgeneral Velyaminov kumandasında 200 iase at arabasından ibaret tüm ağırlığıyla birlikte Gelencik’ten hareket etti...Bu sefer boyunca her gün küçük gruplar halinde önceden ormanda, yarların başında siperlenen, pusu kuran dağlılarla müsademe yapıldı. Bizim taraftan bir astsubay yaralı, alt rütbelerden ölü ve yaralı olarak 50 kayıp verdik. Düşman tarafında da ciddi kayıp var, çünkü düşman eline ceset bırakmama konusundaki tüm titizliğine rağmen, iki ceset bıraktı.”

⁶⁷ Vestnik arhivov Armenii.Yerevan, 1993.No1(35).S.26.

Ve biraz ileride:

“Tugapse nehrinin ağzının işgali sırasında öldürülen Çerkeslerin cesetlerini almaya gelenlerin sözlerinden ve çeşitli mütalaalardan anlaşıldığına göre, dağlılar topraklarını yekvücut olarak savunmak niyetindeler. Aralarındaki İngilizler, İngiltere’nin himayesini vaat ederek onları isyana sevk ediyor. Çerkesler iki senelik bariz yalanın farkında olsalar da, bu firarilerin kendi dağlarında bulunmasında fayda görüyorlar. Bu İngilizler kendi irtibatları aracılığıyla Anadolu’dan dağlılara kesintisiz olarak barut ve diğer mühimmat sevk ediyorlar.”

Durum Kafkasya’dan bakıldığında böyle gözükiyordu. Petersburg başka türlü bakıyordu.

Ama, Bjeduğ kökenli Albay Han-Girey tam da buraya, Batı Kafkasya’ya hiç de sadece Çerkeslerle olan kan bağı dolayısıyla gönderilmiş değildi. Buralardaki bütün gerginliğe rağmen, defalarca kana boğulmuş ve bu sıralarda Şamil ve Rus taburlarının yeni bir kanlı vuruşma başlattıkları Çeçenistan ve Dağıstan’a göre barışçı metotların buralarda daha bir uygulanabilir olduğu düşünülüyordu.

Üç yıl sonra aynı Şapsığlar ve Natuhaylar binlerce kişilik bir kuvvet toplayıp, Karadeniz sahilindeki Rus kalelerinin çoğunu hücumla ele geçirecekler, onları yıkacaklar ve garnizonu kılıçtan geçireceklerdi...

Fakat 1837 Mayıs’ında hayallerle kendini avutan Petersburg, Karadeniz’den Kuban’a kadar Batı Kafkasya’yı ellerinde tutan Çerkes kabilelerini barışa razı edebilir, tarafsızlaştırabilirse, bu sayede Rus ordusunun sağ kanadının emniyete alınacağını, Şamil’in Türkler ve İngilizlerle her türlü ilişkisinin kesileceğini ve Çeçen ve Dağıstan toplumları üzerinde sonuç alıcı psikolojik baskı yapılabileceğini düşünüyordu.

Şimdilik Savaş Bakanı, Albay Han-Girey’e talimat vermekle meşguldü:

“Harekete geçtiğiniz zaman, elde ettiğiniz başarılarından Tümgeneral Velyaminov’u mümkün olduğu kadar sık haberdar etmelisiniz ki, o da Kubanötesi müfrezesinin hareketlerini buna göre koordine edebilsin. Aynı sıklıkla ve ayrıntılı olarak Devletli İmparatora yazacağım rapor için bana da rapor vermelisiniz. Ağustos ayından itibaren raporlarınız Tümgeneral Velyaminov vasıtasıyla doğrudan Majestelerine gönderilecektir, Velyaminov bunları Majestelerinin bulunduğu yere gönderecektir.

KAFKAS ATLANTİSİ

Dağlı halkların idaresine dair Sizin hazırladığınız proje, Tümgeneral Velyaminov üzerinden Majestelerine takdim edilmelidir. Bu projeyi zamanında hazırlayınız ki, Devletli İmparatorun Kafkasya'ya gelişine kadar Sn. Velyaminov tarafından ayrıntılı olarak gözden geçirilebilsin, ve Majestelerinin kendisine emanet edilen bölgeye gelişiyile birlikte bekletmeden Majestelerinin onayına sunabilsin.”

İmparatora “emanet edilen” bölgenin büyük kısmı Rus ordusu tarafından ancak savaşarak ve büyük kayıplarla geçilebilirdi, ama Savaş Bakanı Kont Çernişev, anlaşılan Nikolay'ın baskısı altında Han-Girey'i bu yörenin idaresiyle ilgili tüzüğü hazırlaması için sıkıştırıyordu...

İmparatorun mevcudiyetiyle yöreyi barışa kavuşturma mekanizmasının kendisi, Petersburg'da oldukça net bir şekilde tasavvur ediliyordu:

“Dağlı kabileler tarafından seçilecek delegelerin sevkı, Devletli İmparatorun buyruğuyla, en azından bir kısmı Voznesenk şehrindeki teftiş sırasında Mejestelerine takdim edilmek üzere bu şehre gönderilecek şekilde tanzim edilecektir. Bu delegeleri Siz gecikmeden Yekaterinodar'a sevk edin. Oradan Tümgeneral Velyaminov'un daha önce verdiği talimat uyarınca daha ileriye, Voznesensk'e sevk edileceklerdir. Süre itibariyle Voznesensk'e yetişemeyecek delegeler Majestelerine, duruma göre, Yekaterinodar'da, Anapa'da veya Gelencik'de takdim edilebilir. Bu konuda tümgenaral Velyaminov'dan zamanında izin almalısınız. Bunlarla birlikte, daha önce Voznesensk'e gitmiş delegeler de, eğer o tarihte geri dönebilmişlerse, ikinci defa Majestelerine takdim edilebilirler.”

Çernişev, varsaydığı delegelerin takdimini planlarken bu derece kendinden emindi -oysa Han - Girey'in misyonunun ne kadar başarılı olacağı tamamen belirsizdi -çünkü biliyordu ki, gerçek yetkilerine bakılmaksızın birtakım delegeler muhakkak takdim edilecekti. Yüce iradeyi uygulamak mümkün değildi.

Dekoratif varyantın finansal yönü de hazırlanmıştı.

Hassa albayı Han-Girey'in görev seyahati ile ilgili dosyada, aynı 25 Mayıs tarihli çok veciz bir belge var:

“Majesteleri imparatorun hassa yaveri Han-Girey'e tevdi edilen dağlı

delegelerin toplanması görevinin icrası için şu kaçınılmaz masraflar öngörülmektedir:

1) Delegelere, Majesteleri İmparatora takdim edilmeleri için uygun giysi temini için tahsisat, zira bunların çoğu bu kadar kısa süre içerisinde kendi bütçelerinden hazırlanma imkanı bulamayacaklardır, çoğu zaman da bu keyfiyet onların toplumsal görevlerden geri çağrılmalarına neden olmaktadır.

2) Diğerlerini de zemin yoklayıp müzakerelere ikna etmek için dağılımlarda belirli şahıslara dağıtılacak hediyeler.

3) Delegelerin ve saygın şahısların toplanma noktasına sevkinden önce ağırlanması, toplanma noktasında iâşesi için.

Delege sayısının 50 kişiyi bulacağı tahmininden hareketle, şahıs başına 300'er ruble tahsisat gerekeceğine göre, toplam 15.000 ruble.

İkinci madde masraflarını, duruma göre kullanılacak şahıslar hiç tanınmadığı için, belli bir kesinlikle tahmin etme imkanı yoktur, dolayısıyla bu iş için 6.000 ruble civarındaki bir meblağ yeterli görülmüştür.

50 kişilik delege masrafları için, altı hafta süre ve her dağılı için günde 4 ruble hesabıyla yaklaşık 9.000 ruble gerekecektir.

Toplam 30.000 ruble.

Dağılıların tüm ihtiyaçlarını temin edecekleri yerlerdeki, taşıma ve kullanım kolaylığı dolayısıyla tercihan bu meblağ banknot şeklinde olmalıdır.

Bu masrafları kesin olarak belirlemek hiçbir şekilde mümkün değildir.”

Belgenin sonuç bölümünde:

“Majestelerinin malum harcamaları için talep edilen bu meblağın verilmesi için irade-i seniye çıkmıştır.”

Bu belgenin ilk maddesi insanı şu düşünceye sevk ediyor: ya Petersburg'da Çerkeslerin günlük yaşamı ve hayat tarzı hakkında hiçbir şey bilmiyorlar, samimi olarak onları bir “sefil vahşleri sürüsü” topluluğu (Amiral Serebryakov'un N.N.Rayevskiy Jr.'a yazdığı raporda öfkeli bir şekilde söylediği gibi) sayıyorlar, ki bu pek muhtemel değil, ya da dağılılar tarafından üst düzey bir temsil beklemeyen Çernışev açıktan açığa bir temsil hazırlıyordu.

Mesele şurada ki, Çeçenistan ve Dağıstan'ın bağımsız topluluklarının askeri demokrasisinden farklı olarak Çerkes kabilelerinin yapısı bariz bir feodal karakter taşıyordu. Oldukça güçlü bir sosyal tabaka olan “asil”

Çerkesler, hiç bir tahsisata gerek duymadan kendi temsilcilerini, kuzey kralının karşısına çıkınca mahçup olmayacak şekilde giysi, silah ve atla donatabilirlerdi. Rusya hesabına “uygun giysi” temin etmek, eğer delegeler nüfuzlu gruplardan değilse gerekli olurdu. Ama o zaman da delegelerle ilgili tüm plan bir “Potemkin” tonuna bürünürdü.

Lakin, Nikolay’ın sınırlı, ama bütüncül ve sinizmden yoksun bilincini, her işe çok üst düzeyde bir ciddiyetle yaklaştığını düşününce, imparatorun kendisinin böyle bir varyantı beklemediği rahatlıkla söylenebilir. O, Kafkas realitesini hiç hesaba katmaksızın kendi misyonuna samimi olarak inanıyordu.

İmparatorun çevresi, olayların alacağı her türlü seyre karşı hazırlanmak zorunda kalmıştı. Bu keyfiyet, Han-Girey’e açık kart verilmemesiyle de dolaylı olarak doğrulanıyor. Velyaminov’dan başka -ki bu anlaşılır bir şeydir- savaş bakanlığının bir temsilcisi de onun hareketlerini kontrol etmek zorundaydı.

“Size tevdi edilen görevde yardımcı olması için yaverim hassa süvari yüzbaşı Baron Vrevskiy’in tayin edilmesi Devletli İmparator tarafından uygun görülmüştür. Kubanötesi müfrezesinin 1835 ve 1836 yıllarındaki hareketlerinde büyük yararlılıklar gösteren bu subay, yörenin mahalli ahvalini ve halkını iyi tanımış birisi olup, özellikle yerel makamlarla tüm ilişkilerinizin kolaylaştırılması için size lazım olacaktır...”

Sonuç olarak, Yüksek İrade tarafından size tevdi edilen görev konusunda müstakil Kafkas Kolordusu kumandanı Yaver General Baron Rozen’i, Majestelerinin arzu ettiği neticeyi alabilmek için Sizin ile her türlü işbirliği yapması konusunda haberdar ettiğimi eklemeyi gerekli sayıyorum.”

Tartışmasız bir otorite ve nüfuz sahibi olan Kafkas hattı kuvvetleri kumandanı Velyaminov’un garanti edilmiş işbirliğiyle, Müstakil Kafkas Kolordusu kumandanının himayesiyle mücehhez, yüksek şahsi yetkilere sahip Han-Girey, Baron Vrevskiy’in yardımına hiç ihtiyaç duymayabilirdi. Ama öyle anlaşılıyor ki, Savaş Bakanı Çernişev’e, doğrudan haber alabileceği ve onun vasıtasıyla Han-Girey’in hareketlerini kontrol edebileceği güvenilir biri lazımdı. Vrevskiy’in adaylığını onun teklif ettiğini rahatlıkla tahmin edebiliriz.

Lakin, Vrevskiy hattı, başlıbaşına bir konudur.

Han-Girey’in seyahatinin hazırlıkları ne kadar ciddi ise, bir o kadar da

hızlı yapıliyordu. Aynı 25 Mayıs'da Çernişev General Velyaminov'a şu talimatı yazıyordu:

“Gizlidir.

Devletli İmparator, Ekslelanslarının da malumu olan Kafkasya seyahatine teşebbüs ederken, bu yöredeki kendi mevcudiyetinden yararlanarak, dağlı halkların, özellikle de sayıca kalabalık ve savaşçı Çerkes kabilesinin, Majesteleri İmparatora gönüllü olarak itaat etmeye davet edilmesini buyurdu. Böylelikle dağlı halkları teskin etme yolunda sağlam bir temel atılmış olacak ve aralarında arzu edilen düzeni kurmak mümkün olacaktır.

Bu amaca ulaşmak için en uygun yöntemleri tasavvur ederek, Majesteleri, doğrudan doğruya kendi adına güvenilir bir memurunu dağlı kabileleri Majestelerinin Kafkas ülkesine yapacağı ziyaret konusunda haberdar etmesi için yollamanın yararlı olacağını buyurdu. Bu şahıs, dağlı kabileleri bu beklenmedik ve bir daha tekrarı zor, kendileri için mutlu olaydan yararlanarak hususi delegeleri vasıtasıyla Majestelerine itaat beyan etmeye davet edecek ve onlara doğrudan Rusya başkanlığına bağlı devamlı bir idare talep etmelerini telkin edecektir.”

Yani dağlılara, on yıllardır karşısında silah elde savaştıkları şeyi bir lütuf olarak olarak istemeleri teklif ediliyordu. 20 yıl boyunca kendi askerlerinin ve dağlıların kanını daha sınırlı amaçlar için dökmüş olan, buz gibi bir gerçekçilik ve rasyonel gaddarlık adamı olan Velyaminov'un bu satırları okurken ne düşündüğünü tahmin etmek zor olmasa gerek...

“Kafkas yarım eskadronu hassa yaveri Albay Han-Girey'i bu görevin ifası için çok uygun bulan Devletli İmparator bu görevi ona tevdi ederek, yaverim hassa süvari yüzbaşısı Baron Vrevskiy'i de ona yardımcı tayin etti. Bu işin başarıyla yerine getirilmesinden Devletli İmparatorun beklediği tüm çok önemli neticeler ve, dağlıların gönüllerine ve teveccühlerine Majestelerinin bizzat kendi mevcudiyetiyle etki yapma fırsatının bir daha ele geçmeyeceği mülahazalarından hareketle, Devletli İmparatorun irade ve arzusu, tüm mahalli makamların ellerindeki tüm çare ve imkanlarla hassa yaveri Han-Girey'e, kendisine tevdi edilen görevin ifasında yardımcı olmaları yönündedir. Majesteleri, Ekslelanslarından Han-Girey'in girişimlerinde bizzat çok aktif şekilde katılımınızı ve hem tavsiye ve nasihatlarınızla, ve hem de ilişki kuracağı dağlı kabilelerin hali hazırdaki durumları hak-

kında bilgi vermek, kendisine dağlılar arasında çekinmeden istihbarat ve mesaj yollamak gibi işlerde kullanılabilecek veya dağlardaki nüfuzları veya hükümete bağlılıkları dolayısıyla öncelikle başvurması gereken güvenilir kimseleri tanıtmak; kendisinin gelişi ile ilgili olarak dağlı kabileleri gerektiği şekilde haberdar etmek ve nihayet kendisinin bu toplumlarda bulunacağı süre içerisinde şahsi güvenliğini temin etmek için, mümkün olan tedbirleri almaya matuf en faydalı yardımlarınızı beklemektedir.

Bunun için, Han-Girey'e Sizi Yekaterinodar'da veya Taman'da bulursa, şahsen Ekselanslarının huzuruna çıkması talimatı verilmiştir, aksi halde oradan bulunduğu yer ve Ekselanslarıyla güvenilir haberleşme hakkında Size rapor ulaştıracaktır.

Dağlı delegelerin bir kısmının Voznesensk'e sevk, ardından da hem bu delegelerin ve hem de daha sonra seçilecek diğerlerinin Yekaterinodar'da, Anapa'da veya Gelencik'de Majestelerine takdimi ve hassa yaveri Han-Girey'in raporlarını Majestelerinin seyahati esnasında kendilerine ulaştırılması konularında Siz Ekselanslarının vermesi gereken talimatları, Siz alicenap efendim, lütfedip, yollanan yönergeden bulunuz, o nedenle bunları burada tekrarlamayı gereksiz sayarım.

Bana sadece, Devletli İmparatorun Sizden özel dikkat göstermenizi beklediği iki konuyu hatırlatmak kalıyor.

Han-Girey'in Çerkes kabileleriyle kuracağı ilişkiler hükümete daha yakın veya en azından ona daha az düşman olanlardan başlamalıdır. İhtiyaçların dikte ettiği bu ahval içerisinde, kendisinin, bize düşman Abazeh, Şapsığ ve Natuhaylarla çok daha sonra ilişki kurabileceği ve bu kabilelerin dahili sosyal yapılarına bakılırsa, beklenen başarıya her yerde ulaşamayacağı çok muhtemeldir. Hal böyle olunca, diğer Çerkes toplumlarının örneği, bu sonuncular üzerinde, özellikle de malum olduğu üzere barışçı ve yerleşik hayata, zirai ve ticari faaliyetlere daha bağlı Natuhaylar üzerinde etki yaratabilir. Eğer müzakereler sırasında bu toplumların düşünce yapısında ve teveccühlerinde bu derece elverişli bir değişiklik olacağına dair sağlam umutlar doğarsa, Devletli İmparator, Kubanötesi seferinin ikinci dönemde yapılacağı farz edilen askeri harekate son vermenin yararlı olacağı kanaatinde, ama eğer Sizin kanaatinize göre bu tedbir müzakerelerin amaca ulaşmasına, veya bizatihi onların kararlılığını hızlandırmaya etki edecekse, toprakları birliklerimizce işgal edilmelidir.

Seferin ilk döneminin hareketına gelince, her hal-u karda tüm kararlılığı ve süratiyle devam ettirilmelidir, zira deniz sahilinin işgali sadece sahil dağlılarının gelecekteki tenkiliyle ilgili olmayıp, bize karşı olan tüm dış ilişkilerin kesilmesi bakımından da özel öneme sahiptir.”

Kafkas cephesindeki generallerin raporlarını iyi bilen Çernişev anlaşılan burada, Velyaminov’a onun çok iyi anlayacağı bir fikir öneriyordu: dağlılara yapılacak herhangi bir barışçı jestin, ancak silahlı baskı ile desteklenirse bir anlamı olabilirdi. Ama, daha ileride yazılan şeyler, akıllı, deneyimli ve fevkalade gerçekçi biri olan Velyaminov’u sevince gark edecek gibi değildi:

“Kendisine verilen talimatnameden de anlaşılacağı üzere hassa yaveri Han Girey’e, itaat etmekte olan dağlı kabilelere uygulanacak bir yönetim tüzüğü projesi hazırlama görevi verilmiştir. Kendisi bu projeyi Majestelerine Ekselansları vasıtasıyla sunacaktır. Devletli İmparator bu projeyi, itaat etmekte olan dağlılara zaman yitirmeden gelecekteki düzenlerini tebliğ edebilmek ve bu idareyi yürürlüğe sokabilmek için, size emanet edilen yöreye gelir gelmez görmek istediğini buyurmuştur.

Bu nedenle Majesteleri, Ekselanslarının Han-Girey’in bu çalışmasını özel bir dikkatle değerlendirmesini ve onda hükümetin yararına ve kabilelerin ihtiyaçlarına, tabi olanların idaresine uygun şekilde tashihatlar yapmasını uygun bulmuştur. Öyle ki, bunun yürürlüğe konulmasında ne bir güçlük, ne de bir rahatsızlık olsun.”

General Yermolov’un silah arkadaşı, Kafkasya üzerinde göreceli de olsa bir kontrol sağlayabilmek için yirmi yıldır acımasız bir savaş yürütmekte olan -o, askerlere ve Kazaklara kesilen her dağlı başı için on ruble ödüyordu- General Velyaminov’un bu satırları okurken ne düşündüğünü tahmin etmek zor olmasa gerek.

Petersburg’u meşgul eden şey ise, hiç de itaat etmeyi ve Rus makamlarına kendilerini idare etme imkanı vermeyi düşünmeyen Çerkes kabilelerinin yönetim projesi idi. “Barışçı dağlıların” sahası dar ve güvenilmez idi. Puşkin “Erzurum Seyahati”nde, lise yıllarından dostu General Volhovskiy gibi “yerli Kafkasyalılardan” derlediği bilgileri özetlerken şöyle yazıyordu:

“Barışçı Çerkeslerin dostluğuna güvenilmez; azgın kabiledaşlarına her daim yardıma hazırlar.”

Bir süre Kafkasya’da görev yapan ve savaşın tarihine dair bilgi toplayan Dekabrist Rozen’in tanıklığı da şöyledir:

“Yermolov döneminde Kafkasya’daki subaylar barışçı Çerkeslere tahammül edemiyorlardı; onlardan düşman Çerkeslerden daha fazla nefret ediyorlardı, çünkü duruma göre sürekli taraf değiştiriyor ve ihanet ediyorlardı...”⁶⁸

“Barışçı Çerkesler” trajik bir kategoridir. Onlardan hiç kimse -çok küçük bir istisna dışında- Rus makamlarına gönüllü olarak itaat etmiyordu. Cezalandırma uygulamalarıyla, açlıkla ve abluka neticesinde, Rusların elinde olan rehinelerin korkusuyla buna mecbur bırakılan “barışçı” dağlılar, iki ölümcül düşman gücün arasında kalmışlardı. Barışçı olmayan kabiledaşlarına yardım etmeseler, akınların kurbanı oluyorlardı. Bu nedenle -samimi duygularla olduğu kadar, Rus süngülerinin gideremediği ölüm korkusuyla -kritik durumlarda barışçı olmayanların safına geçiyorlardı.

Huzur içerisinde, rasyonel bir şekilde idare edilebilecek bir toprak parçası Kafkasya’da o günlerde neredeyse hiç mevcut değildi.

Tabii ki Velyaminov bunu herkesten daha iyi biliyordu. Ve işte şimdi kendisine bir hayli kategorik bir şekilde çok az tanıdığı hassa yaverinin projesini “hükümetin yararı ve kabilelerin ihtiyaçlarını ahenk içerisinde” birbiriyle uyuşturacak şekilde – bu prensip olarak gayri mümkün bir şeydi -redakte etmesi, ve bu proje temelinde henüz fethedilmemiş veya itaat altına alındığı çok şüphe götürür sahaların idare edilmesi modelini tasarlaması teklif ediliyordu. Bu model hayata geçirilirken “ne bir güçlük ne de bir rahatsızlık olmalıydı”...

Tüm bu planın, kendisine itiraz etmenin mümkün olmadığı imparatora ait olduğu çok açıktı.

Petersburg’da oturan savaş bakanının, o sırada cephede olan Kafkas hat kumandanına yolladığı resmi belge şöyle bitiyordu:

“Majestelerinin bu buyruklarını elinizde olan tüm imkanlarla tamı tamına icra etmeniz için Ekselanslarına iletirken Siz alicenap beyefendiden bu konularla ilgili aldığınız tüm tedbirlerden Majestelerine rapor etmek üzere beni haberdar etmenizi bekleyeceğim.”

İmparatorun Kafkasya seyahatini gerçekten de tarihi bir olay haline getirmek istediği, ve başarı sorumluluğunun Çernişev’in omuzlarına yüklendiği açıktı.

⁶⁸ B.İ.Filipson...S.113

O zamana kadar ihmalkarlık şüphesine maruz kalacak bir kusuru olmayan tecrübeli bir generale hitap ederken kullanılan bu sert tonun sebebi bu idi.

Hassa albayı Han-Girey sağ salim Kafkasya'ya ulaşmıştı. Velyaminov'la görüşemedi ama, general ona 14 Haziran 1837 tarihinde bir talimat yolladı:

“Sayın Savaş Bakanı Devletli İmparatorun size tevdi ettiği görev hakkında beni haberdar ederken bana, size tavsiye ve nasihatta bulunmak, ilişki kuracağınız dağlı kabilelerin hali hazırdaki durumları hakkında bilgi vermek, dağlılar arasında çekinmeden istihbarat ve mesaj göndermek gibi işlerde kullanılabilecek veya dağlardaki nüfuzları veya hükümete bağlılıkları dolayısıyla öncelikle başvurmanız gereken güvenilir kimseleri tanıtmak için elimdeki tüm imkanlarla size yardımcı olmamı buyurdu.

Bu görevde başarıya ulaşmak için hareketlerinizde bir miktar ustalık gerekecek. Eğer Devletli İmparator adına dağlılara itaat telkin etmek ve mahalli idareye doğrudan bağlı bir yönetim ihdas etmek amacıyla geldiğinizi doğrudan doğruya ilan etmiş olsaydınız, her halde en ufak bir başarı kazanamazdınız.”

Daha açık bir ifadeyle Velyaminov Han-Girey'e ve -dolaylı olarak- onu yollayanlara da tasarının kendisinin saçma olduğunu ve başarısızlığa mahkum olduğunu anlatıyordu. İleride göreceğimiz gibi, Çernişev'e yazdığı raporda bunu açıkça ifade edecekti. Ama, hal böyle olsa da, bir devlet adamı ve görev duygusuyla dolu biri olarak, Kafkasya'nın itaat altına alınması ve barışın sağlanması davasına göreceli de olsa fayda sağlayacak bir hareket alternatifini bulmaya çalışmaktadır:

“Bu nedenle Devletli İmparatorun bu sonbaharda Kafkasya'ya gelmeyi düşündüğünü ve, Majestelerinin ziyaretinin Kafkas dağlarında meskun halklara faydalı olması için, Devletli İmparatorun çeşitli yerleri ziyareti sırasında huzuruna çıkıp Majestelerine temsil ettikleri halkların ihtiyaçlarını ve arzularını anlatsınlar diye, kendi yetkili temsilcilerini seçebilmeleri için önceden haber vermek amacıyla sizi yolladığını ilan etmeniz iyi olacağını düşünüyorum.”

Savaş Bakanı Çernişev'in imparatorun sözlerini tekrarlayan talimatnamesinde dağlılara “hususî delegeleri vasıtasıyla Majestelerine itaat beyan

etmeleri ve... doğrudan Rusya başkanlığına bağlı devamlı bir idare talep etmeleri”, yani gönüllü ve koşulsuz olarak itaat etmeleri öneriliyordu.

Velyaminov’un versiyonuna göre dağlılar, yegane görevleri Nikolay’a “halkların ihtiyaç ve arzularını” “anlatmak” olan kendi yetkili temsilcileri vasıtasıyla imparatorla müzakereye gireceklerdir. “Arzu” kelimesi burada hiç de tesadüfi değildir. Velyaminov Fransız aydınlanmacılarının şakirdi idi, çıktığı seferlerde onların eserlerini yanına alırdı ve onların fikirleri ve ifade şekillerine tamamiyle hakim idi. Onun görüşüne göre, dağlı delegeler çara “arzularını” sunmalı, yani Kafkasya’da barışı mümkün kılacak koşulları formüle etmeliydiler. Velyaminov bunu hiç de dağlıları bir eşit müzakereci taraf olarak gördüğü için değil ama, yapılacak fethin karşılaşacağı çılginca direnci ve kanlı külfetleri net olarak tasavvur edebilen birisi olarak böyle bir yolun, Çerkesler için varsayılan barış ve kademeli itaat sürecinin yegane kabul edilebilir başlangıcı olacağını düşündüğü için öneriyordu. Daha doğrusu, Nikolay’ın bunu kabul etmeyeceğini tahmin ediyordu – bizatihi imparatorun dağlılarla karşılıklı ilişkisini nasıl tasavvur ettiğini ileride göreceğiz – ama Velyaminov, Han-Girey’in misyonunun kaçınılmaz çöküşünü ertelemek, yumuşatmak, daha işin başında bu çöküşe izin vermemek istiyordu, zira bu durumda imparatorun gazabı onu Kafkasya işlerine çok fazla müdahil olmaya itebilirdi, böyle bir şeyin her zaman ağır sonuçları olurdu.

Velyaminov devam ediyor:

“Bu sizi çeşitli dağlı kabileler arasındaki en nüfuzlu şahıslarla doğal olarak yakınlaştıracaktır. Çeşitli bahanelerle Kuban’ın ardındaki birçok yerden geçmeniz ve duruma göre faydalı olacağını düşündüğünüz yerlerde bir süre kalmanız zor olmayacaktır. Dostça ilişkilerinizde Rusya imparatorunun kudretinden; onun silahlı güçlerine uzun zaman direnmenin mümkün olmadığından; gönüllü olarak itaat etmenin gerekli olduğundan ve bundan elde edilecek faydalardan ve bunu yapmamakta ısrar edenlerin kaçınılmaz olarak karşılaşacakları felaketlerden bahsetmek için pek çok fırsatınız olacaktır. Buna pek çok örnek gösterebilirsiniz. Bu tür tartışmalarda çok nazik bir şekilde onlara Devletli İmparatorun gelişinin itaat beyan etmek için en uygun fırsat olduğunu ve bu fırsattan yararlanmak isteyenlerin kudretli monark tarafından muhakkak mükafatlandırılacağını anlatınız. Bu telkinleri siz, hükümetten görevli olduğunuzu hiç belli etmeden, kendi görüşleriniz gibi sunmalısınız. Bu şekilde arzu edilen hedefe ulaşabilirsiniz.”

Görüldüğü gibi Velyaminov Petersburg'un metoduyla karşılaştırıldı-ğında prensipte farklı bir metot önermektedir. Nikolay'ın planında Albay Han-Girey'in, bir yüce hükümdarın, onun adına asi ve kendi menfaatinin nerede olduğunu anlamayan dağlıları pişman olup itaat etmeye davet eden elçisi olarak davranması gerekirken, dağlıların psikolojisini çok iyi bilen tecrübeli general, Han-Girey'e "çeşitli bahanelerle" dağlı aullarını ziyaret eden ve özel sohbetlerde laf arasında hayırhah öğütler veren ve tehlikeli düşüncesizliklere karşı uyarıcı bir zati şahsiyet olarak hareket etmesini öneriyordu.

Ama, görüleceği gibi Velyaminov bu yola da inanmıyordu.

"İcraatınız ya itaat etmiş, veya en azından itaate daha yatkın kabilelerden başlamalıdır. Her şeyden önce Kabartay'a gitmelisiniz; ama bu halk itaat altında bulunduğu ve hatta yerel başkanlığa doğrudan bağlı olduğu için, ne yeni bir itaat beyanına ne de Kabartayların yönetim ihdası talep etmesine ihtiyaç var. Ama bu halkın da diğerleri gibi ihtiyaçları olabilir, bu nedenle kendilerine, taleplerini delegeleri vasıtasıyla Devletli İmparatorun lütfkar takdirine sunabileceklerini anlatınız. Kabartay'da Prens Misost Atahnuhin ve özden Avahiuha Cambekov size yardımcı olabilirler; onlar vasıtasıyla size gerekli bilgileri toplayabileceğiniz gibi, yeni tanışıklıklar da edinebilirsiniz.

Kabartay'dan Kuban'ın sağ tarafında ırmağa 7 verst mesafede bulunan Tahtamış auluna gitmenizde yarar var. Orada Albay Azamat-Girey'i ve binbaşı Prens Musa Taganov'u bulacaksınız. Her ikisini de Kafkas Dağlı yarım eskadronundaki görevlerinden dolayı tanıyorsunuz, ve onlara Kubanötesi halkları arasında çok saygı duyulduğu da şüphesiz malûmunuzdur. Sultan Azamat-Girey, Kırım hanlarına dayanan kökeninden dolayı Kuban'ın yukarı kısımlarından Anapa'ya kadar tüm kabileler tarafından tanınır, geniş bir akraba çevresi ve dostluk ilişkileri vardır.

O, Kubanötesi halkları arasında, size tevdi edilen görevin başarısı için en faydalı olabilecek şahısları size tanıtacaktır. Onun vasıtasıyla Sultan Kazi-Girey'le, Nogay Murza Kala-Girey Satiyev'le ve Beslekan özdeni Adimey Hazartokov'la tanışabilirsiniz. Bu şahıslar Kuban'ın üst kısmıyla Şaguaşe'nin alt kısmı arasında meskun halklar arasında çok saygındırlar. Bunlar vasıtasıyla yeni tanışıklıklar edinebilir ve mesaj yollamak veya bilgi toplamak için size yararlı olabilecek kimseleri kolaylıkla bulabilirsiniz."

Bu talimatların ayrıntı düzeyi ve somutluğu, Velyaminov'a General Filipson tarafından verilen değerlendirmeyi teyit etmektedir:

“Öyle sanıyorum ki, Kafkasya'yı A.A.Velyaminov kadar iyi tanıyan birisi geçmişte olmadı, bugün de yok; tek bir kelimeyle hem araziye, hem kabileleri ve hem de ileri gelen şahısları ve aralarındaki ilişkiyi, ve nihayet bu yörede mümkün olan savaşın türünü ifade etmek için Kafkasya kelimesini kullanıyorum. Muazzam hafızası Velyaminov'un bir sürü isim ve olayı aklında tutmasını kolaylaştırıyordu, metodik aklı ise tüm bu çok şekilli tabloyu eşit olarak aydınlatmasına imkan veriyordu.”⁶⁹

“Tahtamış aulundan Kuban'ın ardına geçmeden önce – diye akıl veriyordu Kafkasya gazisi, Petersburg'lu Çerkese – Kuban hattı başkanı Tuğ-general Zass'ın veya eğer kendisi henüz izinden dönmemişse, bu hatta kumanda eden Yarbay Vasmund'un huzuruna çıkacaksınız. Bunlardan birine sizinle yolladığım direktifi vereceksiniz. Bu direktifte Kuban hattı başkanına, Devletli İmparatorun, Kafkas ülkesini ziyareti ve, refahlarını sağlam bir şekilde tesis etmek amacıyla bu halkların ihtiyaçlarını bilmek istediği konusunda dağlı halkları önceden haberdar etmeniz için sizi yolladığını haber veriyorum.”

Burada Velyaminov gene itaat etme, tabi olma kelimelerini kullanmaktan kaçınıyor. Çok daha ince bir hamle öneriyor; imparatorun dağlılara hükmetmek değil de, refahlarını tesis etme isteği.

“Aynı şekilde yanınızda götüreceğiniz direktifleri Kabartay ve Karadeniz hatlarının başkanlarına vereceksiniz. Kuban hattı başkanının her hangi bir yardımına ihtiyaç duyacağınızı sanmıyorum. Ama şayet böyle bir şey olursa, mesela ihtimal vermiyorum ama, Sultan Azamat-Girey henüz Petersburg'dan dönmemişse; gene ihtimal vermem ama, şayet Prens Musa Taganov sizi Sultan Kazi-Girey'le, Kala-Girey Satiyev'le, Adimey Hazartokov'la tanıştırma fırsatı bulamamışsa, Kuban hattı başkanı sizi hem bu şahıslarla ve hem de daha az nüfuzlu da olsa, çok faydalı olabilecek başkalarıyla tanıştıracaktır. Kuban hattı başkanının hangi yardımlarını isteyeceğiniz size bağlı. Böylelikle, Kuban'ın üst kısmıyla Şaguaşe'nin alt kısmı arasında meskun halklar arasında bulunabilmeniz için gerekli olan her şeyi ayarladıktan sonra, Kuban'ın ardında önce Nogay'lara, Abazin'lere, Başılbay'lara ve ardından da Besleney'lere ve Şaguaşe'nin sağ tarafında

⁶⁹ B.İ.Filipson...S.113

meskun Abazeh'ler hariç olmak üzere, Laba ve Şaguaşe arasında oturan diğer halklara gideceksiniz.

Yukarıda sözünü ettiğimiz sahada meskun halklar arasında, sözünü ettiğimiz şahısların yardımıyla, tabii ki malumunuz olan tüm dağlı adetlerine uymak şartıyla, bir tehlikeye maruz kalmayacaksınız. Ama, özel ihtiyat tedbirleri olmaksızın Abazeh'ler, Şapsığlar ve Natuhaylar arasında emniyette olacağınızdan emin değilim. Bu halklar hala tabi olmamakta direniyorlar ve aralarında henüz bu gibi durumlarda güvenebileceğimiz irtibatlarımız mevcut değil. Fakat siz bu halklar arasında saygın bazı kişilerle şu veya bu ölçüde yakınlaşma imkanına sahipsiniz. Bir Bjeduğ olarak buralarda dostlarınız ve akrabalarınız var. Bunlar vasıtasıyla size verilen görev için faydalı olacağını düşündüğünüz kimselerle tanışabilirsiniz. Bjeduğ'lar arasında keza Prens Magomet-Girey ve Yeydar Hançuhorov'ları ve birinci derece asillerden Hatuçuh ve Beberda Batonov'ları bulacaksınız. Bu insanlar barışa eğilimlidir ve hükümete yardımcı oluyorlar; şu veya bu ölçüde işinize yarayabilirler.

İtaat etmiş bir halk olarak Bjeduğ'lara, Devletli İmparator adına Majesteleri İmparatorun Kafkasya ziyaretini ve onun halkın ihtiyaçlarını öğrenme arzusunda olduğunu önceden kendilerine haber vermek için gönderildiğinizi ilan edersiniz. Ama, bunu tamamen asi ve Devletli İmparatorun hakimiyetini tanımayan Abazeh'lere, Şapsığlara ve Natuhaylara ilan etmenin doğru olmayacağı kanaatindeyim.”

Velyaminov burada kibarca tüm tasarının saçmalığına işaret ediyordu: zaten itaat etmiş olan ovalı kabilelere itaat telkin etmek anlamsızdı, asiler ise hiçbir telkini dinlemek niyetinde değillerdi, ve general tekrar bir zati şahsiyet gibi, iyiliksever bir seyyah gibi davranmasını tavsiye ediyor, çünkü asi dağlılara imparatorun hakimiyetine teslim olma teklifiyle giden bir Rus subayını (Çerkes kökenli olsa bile) neyin bekleyebileceğini iyi biliyor.

Anlatılan olaylardan iki sene sonra, Lezgi kordon hattına tayin edilen ve olağanüstü cesur ve romantik biri olan General Kont Anrep-Elmit, imparatorun Han-Girey'i yapmaya zorladığına benzer bir deney yaptı. “Yerli Kafkasyalı” General Filipson'un tanıklığına göre kont “düşman toplumların itaat altına alınmasını”, “kendi hitabet gücüyle” gerçekleştirmeye karar vermişti:

“Yanında bir tercüman ve barışçı dağlılardan on muhafız vardı. Düş-

man arazide yirmi verst kadar yol almışlardı. Bir yaya Lezgi, çitin ardından Anrep'e birkaç metre mesafeden ateş etti. Kurşun paltosu, pantolonu ve çamaşırları deldi ama vücutta bir iz bile bırakmadı. Muhafızlar doğal olarak ölümü bekleyen Lezgiyi yakaladılar; ama Anrep kendisinin sağ salim olduğunu göstererek onu serbest bırakmalarını emretti. Bu haber çevreye yayıldı. Yerliler arasında nüfuz sahibi olduğu anlaşılan yaşlı bir adam ona yaklaşıp ne istediğini anlamak maksadıyla onunla konuşmaya başladı. “- Sizi insan yapmak istiyorum, tanrıya inanmanız ve kurtlar gibi yaşamamanız istiyorum.” – “yani bizi Hristiyan yapmak mı istiyorsun?” – “Hayır, Muhammedi olarak kalın, ama sözde değil, inancınızın gereklerini yerine getirin.” Oldukça uzun süren bir muhavereye sonra dağlı yamçının üstünden kalktı ve gayet sakin bir şekilde şöyle dedi: “Eh, general, sen delisin; seninle konuşmak faydasız.”

Öyle sanıyorum ki işte bu kanaat Anrep'i ve tüm arkadaşlarını mutlak bir ölümden kurtardı; tüm vahşiler gibi dağlılar da delilere karşı dinsel bir saygı duyarlar. Onlar selametle geri döndüler, ama tabii ki hiçbir şey elde edemediler.”⁷⁰

Anrep kendi inisiyatifıyla davranmıştı ve başarısızlığının prensipte bir önemi yoktu. Resmi olarak imparatoru temsil eden Han-Girey'in misyonunun başarısızlığı, tamamen başka bir anlama gelecekti: imparatorun asi dağlılara hitap etmesi olgusunun bizatihi kendisi, dağlıları yüksek bir antlaşmacı taraf yapıyordu, Rus imparatoru böylelikle onları kendisiyle eşit görmüş oluyordu. İleride göreceğimiz gibi, tuzağa düşen Şamil'le müzakere eden Rus generalinin bu hareketi Rusya makamlarınıninkine taban tabana zıt yorumlanmış ve imamın prestijini yükseltmişti. Bu nedenle Kafkasya deneyiminden ders almış olan Velyaminov, Han-Girey'in kabilelerle müzakereyi kendi adına yürütmesi için bu kadar ısrar ediyordu:

“Yukarıda izah ettiğim gibi onlara (tabi olmayan dağlılar.-Y.G.) etki edecek yegane şey, kendi adınıza yapacağınız telkinlerdir. Kısa süre önce Şapsığların ve Natuhayların benimle ilişki kurmuş olması, arzu edilen amaca ulaşma imkanı veriyor. Kendilerine yolladığım beyannameyi kesin olarak reddettiler. Bundan faydalanabilirsiniz. Onlarla kuracağınız dostça ilişkilerde hiç haberiniz yokmuş gibi yapıp, ustalıkla, kendilerine ilan edilen taleplerin ne olduğunu anlatabilirsiniz. Şüphe yok ki size halkın

⁷⁰ G.İ. Filipson...S.246

bunları asla kabul etmeyeceğini söyleyeceklerdir. Bu, ilan edilen taleplerle ilgili olarak biraz şaşırmış görünmeniz için bir bahane olacaktır. Samimi imiş gibi yaparak, bu talepleri çok ağır bulmuş görünebilirsiniz. Bunu yaparken, bu taleplerde, muhtemelen Devletli İmparatorun buyruğunu iyi anlamayan yerel başkanlığın yaptığı bir hata olduğunu telkin etmeye çalışın. Petersburg'da birkaç yıl yaşamış birisi olarak, Devletli İmparatorun teveccühünü ve güvenini kazanmış insanlarla birkaç defa konuşma fırsatı bulduğunuz; onlardan her zaman, dağlı halkların itaat etmesi meselesiyle ilgili olarak çok hoşgörülü talepler duyduğunuz konusunda onları temin edebilirsiniz. Bunu yaparken, en doğal bir şekilde Devletli İmparatorun Kafkasya'ya yapacağı seyahatten istifade ederler ve, itaat beyan etmek üzere Yekaterinodar'a veya Petersburg'a delege gönderirlerse hiç şüphesiz, çok daha hoşgörülü koşullarla Majesteleri İmparatorun tabiyetine alınacakları teminatını verebilirsiniz. Bu hoşgörü umudunun onlarda yetkili insanları seçme ve kendi önerileriyle birlikte gönderme arzusu uyandırması çok muhtemeldir.”

Yukarıda okuduğumuz metin kurnaz sinizmiyle insanı hayrete düşürüyor. Anlaşılan, general apoletli Volter'cinin (Voltaire:1694-1778 yıllarında yaşamış ünlü Fransız filozofu-.e.n.) karakteri zaten böyle idi. Kötücül, ama hiç de aptal olmayan ve malûmat sahibi olan V.S.Tolstoy Kafkasya generalleri hakkında şöyle yazıyordu:

“O (Velyaminov -Y.G.), bölgenin özellikleri ve Dağ savaşının zorlukları hakkında fikir sahibi olmayan Petersburg'a karşı kurnazca davranmıyor ve onun tüm dar teorik görüşlerinin saçmalığını dosdoğru ortaya koyuyor ve böyle yaparak esasında yüzüstü bir şarlatan olan zamanın Savaş Bakanı Çernişev'i korkuya sevk ediyordu.”⁷¹

Alıntıladığımız bu geniş belgenin özelliğini anlamak için yazarın şahsiyetini tanımak lazım.

Kafkasya'da uzun yıllar görev yapmış, anlattığımız olaylar gözünün önünde cereyan etmiş biri olan aynı general Filipson, yakından tanıdığı Velyaminov'u belagatli bir şekilde şöyle karakterize ediyordu:

“O, içerisinde Yermolov, Prens Menşikov, Kont Benkendorf ve dostça ilişkilerini muhafaza ettiği diğerleri gibi birkaç tanınmış devlet adamının

⁷¹ Rossiyskiy arhiv. T.VII.M., 1996.S.215

çıktığı bir çevreye mensuptu. Kafkasya'da sadık dostu ve yardımcısı olduğu A.P.Yermolov'un kumandanlığı zamanında Müstakil Kafkas Kolordusunun kurmay başkanı olarak meşhur oldu. Onlar birbirlerine sen diye hitap eder ve birbirlerini Alyoşa diye çağırırlardı...A.A.Velyaminov iyi bir eğitim gördü, doğuştan muhteşem akli yeteneklerle donatılmıştı. Orijinal bir zihin yapısı vardı. Burada tahayyülün rolü pek önemsizdi; tüm fikir ve yargıları gözle görülür şekilde matematiksel çıkarımların izini taşırdı. Bu nedenle de muhtemeldir ki, insan ilişkilerinde hassasiyet ve diğerkamlık gibi vasıflar, görev borcu veya görev yararının kurban gerektirdiği durumlarda ona yabancı idi.

Sertliği, içinde bir miktar sinizm taşıyan soğuk bir acımasızlığa varırdı...Velyaminov esaslı bir eğitim almıştı ve çok okurdu; Ama bu gençliğinde böyle idi. Onun ahlaki ve dini görüşleri ansiklopediler ve XVIII. yüzyıl sonu yazarları üzerine kurulmuştu. Devamlı olarak takviye ettiği büyük bir kütüphanesi olmasına rağmen, yeni literatürü pek izlemezdi. Ortodoks sayılıyordu ama galiba deistti, en azından hiç kiliseye gitmedi ve ayinlere katılmadı. Başucu kitapları Jilblaz ve Don-Kişot'un Fransızcası idi... Velyaminov hükümdarın dürüst ve sadık bir hizmetçisi idi ama, resmi makamlara karşı bağımsızlığını korurdu."⁷²

Görüldüğü gibi Tolstoy ve Filipson, Velyaminov'un Petersburg'un cehaleti ve doktrinerliğine karşı bağımsız kaldığı yorumunu yapıyorlar. Ama bu durumda general, resmi olarak imparatorun projesini destekleyerek ve tasvip ederek, fiiliyatta ise onu daha uygulanabilir bir şeyle değiştirmeye çalışarak gayet uzlaşmacı bir pozisyon almıştı.

Velyaminov'un maiyetinde çalışan ve ona çok değer veren üçüncü hatıratçı General Eduard Brimmer, günlük hayattan bir sahne çizerken Kafkas hattı kumandanının dış görünüşünü manidar bir fırça darbesiyle, hiç de yalnızca harici anlam taşımayan bir fırça darbesiyle bakın nasıl çiziyor:

"Soğuk, suskun Velyaminov cam gibi gözlerini arabanın üzerine sabitliyor ve susuyor..."

Tüm girişimin kaderi, esas itibariyle İşte tam da bu ansiklopedistlerin yetiştirmesi, Napolyon savaşlarının kahramanı -Austerlitz'den başlayarak-, dönemin en etkili generallerinin okul arkadaşı, Kafkasya'nın özelliklerini ayrıntılarıyla bilen, cam gibi gözlü ve matematiksel kafa yapılı, rasyonel

⁷² G.İ.Filipson...S.110.

felsefeye uygun olarak sıkı ahlaki normlarla kendini sınırlamayan -savaş-taysak savaşta gibi davranalım- soğuk adamın ellerinde idi. İmparatorun açıkça ifade edilmiş iradesine karşı çıkıp tüm tasarının uygulanamazlığı ve saçmalığını anlatmanın anlamsız ve tehlikeli olduğunu bilen Velyaminov, projenin Nikolay'a has "şövalyevari açık yürekliliğini" incelikli bir hile ile değiştirmeye çalışıyordu. Han-Girey'e sadece dağlıları değil, imparatoru da aldatmayı öneriyor. Bilindiği gibi daha önce dağlılara yapılan ve onlar tarafından reddedilen, Nikolay'ın onayladığı teslim olma talebini tekzip etmeyi teklif ediyor. Aynı Filipson, Petersburg'da Han-Girey'in Kafkasya'ya gönderilme hazırlığı yapıldığı 1837 Mayıs ayı ortalarında yapılan bir müzakere sahnesine tanık olmuştu:

"Gelencik'e vardığımızın ertesi günü beş dağlı kabile önderinin sayın Velyaminov'la müzakere etmek üzere ileri karakollarımıza geldiğini haber verdiler. Bunlar, çok vakur görünüşlü, iyi silahlı ve refakatçisiz beş yaşlı adamdı (Görüldüğü gibi, bu delegelerin karşı tarafın huzuruna etkileyici bir görünüşle çıkması için Rus hükümetinin maddi yardımına ihtiyaç olmamıştı. Y.G.). Kendilerini Natuhay'ların ve Şapsığların temsilcisi olarak tanıttılar. Velyaminov tüm karargahı yanında olarak onları törensel bir havada Kabul etti. Sadece o defa üzerinde kılıçtan başka kama da olduğunu gördüm: Prens Tsitsianov, Grekov, Lisaneviç, Prens Gagarin ve diğer birçokları gibi fanatizmin kurbanı olmuş örneklerden sonra, tedbirlilik hiç de fuzuli bir şey değildi.

Bu sahne benim için bir yenilikti. Orada bin yıldır vahşi ve sınırsız bir özgürlük içinde yaşamış bir halkın akibetinin kararlaştırıldığını sandım. Oysa bu boş gevezelikten başka bir şey değildi. Dağlıların delegeleri sultanın kendi topraklarını Rusya'ya verme hakkını kabul etmediklerini, zira sultanın buralara hiç bir zaman hakim olmadığını söyleyerek söze girdiler; sonra tüm halkın oybirliğiyle Rusları topraklarından kovana kadar ölümüne savaşma kararı aldığını beyan ettiler; güçlerini, dağ savaşındaki ustalıklarını ve atıcılıklarını övdüler ve savaşmadan Kuban'ın ardına dönmeyi ve iyi komşuluk ilişkileri içinde yaşamayı teklif ederek sözü bitirdiler...İhtiyar Velyaminov delegelerin uzun nutkuna, Hükümdarın buyurduğu yere gittiğini, eğer direnirlerse savaşın getireceği felaketlerden kendilerinin sorumlu olacağını ve askerlerimiz onlardan on defa daha kötü nişancı olsalar bile, onların bir kurşununa yüzlerce kurşunla karşılık vereceğimizi söyleyerek kısa ve basitçe cevap verdi. Konferans bu şekilde sona erdi.

Gece casuslarımız, yakınımızda büyük bir kalabalığın toplandığını ve, muhtemelen sayıyı abartarak, Adehe (Adige-ç.n.) kabilesinin tüm halklarından en az 10 bin atlı ve yayadan müteşekkil olduğunu ve Ruslarla sonuna kadar savaşımaya ant içtiklerini ve bizimle gizlice görüşenlere ölüm cezası verme kararı aldıklarını haber verdiler.”⁷³

Çerkes kabilelerinin ruh hali konusunda o tarihlerde Rus generalleriyle yaptıkları yazışmalar bir fikir veriyor.

Karadeniz hattı müfrezelerinden birine kumanda etmiş olan General Simborskiy, Wubıh (Ubıh-e.n.) kabilesine imparator tarafından onaylanan, bildiğimiz şartları yollamıştı. Sayıca az ama, savaşçı ve birlik içerisinde bir halk olan Wubıhlar, akrabaları Abazehlerle birlikte, Çerkes kabileleri içerisinde en nüfuzlu ve aristokrat bir grup idiler.

Simborskiy şöyle yazıyor:

“Devletli İmparatorun hakimiyetini gönüllü olarak kabul etmeniz, Devleti altındaki tüm halklar gibi Majesteleri İmparatorun alicenaplığı ve merhametiyle üzerinize yağacak sayısız kazanç ve faydaya gebedir. Konutlarınızda barış ve huzur tesis edilecek, karşılıklı kavga ve çekişmeleriniz son bulacak ve, her ferdin refahı kendi emeğinin ürünleriyle yükselecektir. Tüm ülkenizde İhtiyaç duyduğunuz mallarla Rusya ile serbest ticaret yapma imkanına kavuşacaksınız ve Devletli İmparatorun hizmetinde size zenginlik, şan ve şöhret kazandıracak geniş bir saha önünüzde açılacak.

Diğer taraftan kendi evlerinizde kendi adet ve geleneklerinize göre idare edileceksiniz, dininiz ise tüm Rus makamları nezdinde dokunulmaz bir kutsallık olarak kalacak...Devletli İmparatorun iradesiyle toplanmış askerler buraya Karadeniz sahilinin işgaline devam etmek için geldiler; ben bu müfrezeyle kumandan atandım.

Fakat sizleri kötü insanlar tarafından aldatılarak (dağlarda üslenen İngiliz subayları kastediliyor. -Y.G.) yoldan çıkmış kendi tebaası sayan alicenap Monarkımız, sizleri gönüllü olarak itaat etmeye ikna etmek için barışçı yolları bir kez daha deneme emri verdi. Şayet sağduyulu telkinlere uyar da Majestelerinin merhametinden yararlanırsanız ve Onun yasal ve hayırlı iktidarını tanırsanız, size bir düşman gibi değil, bir dostunuz gibi davranacağım. Canınız ve malınız dokunulmaz olarak kalacaktır, daha önce sözünü ettiğimiz tüm ayrıcalıklar size armağan edilecek, bizimle serbest ticaret hemen başlayacak ve ürünlerinizi kendinizin belirleyeceği fiyatlarla satın

⁷³ G.İ.Filipson...S.132.

alacağız. Nihayet, kalemizin üzerine kurulacağı toprağın sahibine bedeli cömertçe ödenecektir.”

Ve aralarında “hükümetimiz tarafından tayin edilen başkana koşulsuz itaat” talebinin de bulunduğu diğer sekiz madde ile devam ediyordu.

Simborskiy’in mektubu şöyle bitiyordu:

“Dağlılar! Bir kez daha tekrarlıyorum; Kudretli Hükümdarımızın eşi görülmemiş merhametiyle yapmanızı buyurduğu şeylere uyunuz. Sizi itaat altına almak için tek yolun bu olmadığını da biliniz.

Cevabınızı bekliyorum.”⁷⁴

Wubih önderleri Simborskiy’in beyannamesini üzerine ekledikleri bir notla kendisine iade ettiler:

“Ey kafir Ruslar, gerçek dinin düşmanları! Eğer padişahımızın bu dağları size verdiğini söylüyorsanız, o bizi size verdiğinden haberdar etmedi; eğer bu toprakların size verildiğini bilseydik burada yaşamaya devam etmezdik. Sultan Mahmut’tan, Mehmet-Ali paşadan ve İngiliz ve Fransız krallarından bize gelen haberciler var. Eğer buna inanmıyorsanız, gerçeği öğrenmek için sizin ve bizim taraftan birer yetkiliyi Konstantinopol’e (İstanbul-e.n.) gönderelim; eğer buna ikna olursanız bu yerleri ve Gagra’ya terketmeli ve Çorçu-Abazasu ırmağının ardına çekilmelisiniz; padişahımız size savaş ilan edene kadar sizinle ve Abhazlarla barış içinde yaşarsınız... dinimiz üzerine yemin ettik ve kağıdınızda yazan şeyi yerine getirmeyeceğimizi size bildiriyoruz. Tanrı ya bizden ya da sizden yana olacaktır!”⁷⁵

Bir süre sonra Simborskiy Wubihlardan İngilizlerin yardımıyla yazıldığı muhakkak olan uzun bir mektup aldı, çünkü bu mektupta Wubihların haberdar olmaları pek muhtemel olmayan uluslararası ilişkilerin karmaşık bir tablosu çiziliyordu.

Mektup kategorik bir şekilde son buluyordu:

“Kararlı cevabımız şudur: size en ufak bir şekilde itaat etmeyeceğiz. Hakimiyetiniz altındaki Müslümanların mutlu yaşadığını yazıyorsunuz; ama onların nelere katlandığını biliyoruz, duyuyoruz ve görüyoruz; ve şimdi, size itaat eden vilayetlerden nasıl asker topladığınızı ve onları bizimle savaşmaya zorladığınızı da görüyoruz. Eğer o kadar güçlüyseniz, neden onları yanınıza alıyorsunuz? Şimdilik, henüz bize hakim olmadığınızı için

⁷⁴ Kavkazskiy sb.T.VIII. 1884. Prilojeniye, s.10

⁷⁵ Aynı yerde.S.2.

onları fazla sıkıştırmıyorsunuz. Ey, koruyucumuz! Eğer elinize düşersek bizim ve dindaşlarımızın başına neler geleceğini biliyoruz. İman sahiplerinin sizden ve sizin işlerinizden çektiğinden Tanrı korusun; bizim çektiklerimizi de Tanrı biliyor. İmparatorluğunuzda yaşayan Kazan ve Kırım Tatarları ve diğerlerinin neler çektiğini biliyoruz. Askere aldıklarınız kalelerinizden bize sığınıyorlar, ve sizden kaçanların bizde huzura kavuştuğunu gözlerimizle görüyoruz.

Eğer bir cevap istiyorsanız işte burada: Çerkes topraklarındaki kaleleri terk edin, Kuban'ın ardına geçin, ne biz oraya gidelim ne de siz buraya gelin. O zaman, eğer istersek, sizinle barış içinde yaşarız. Mektubunuzda bizden rehine talep ediyorsunuz ve üzerimize bir başkan tayin etmek istiyorsunuz. Bize çok mağrurane ve küstahça bir mektup yazdınız; bizim başkanımız kim ve bize kim emir verebilir? Deniz kenarında bir hasır kadar toprağı ele geçirmekle mi gururlandınız? Size daha fazla müzakereci yollamayacağız, siz de bize yollamayın; bir daha bize mektup yazmayın, şayet yazarsanız, getireni öldürürüz, mektubu da param parça ederiz.”⁷⁶

En nüfuzlu Çerkes kabilelerinden birinin bu derece radikal ruh hali Velyaminov'un malûmuydu ama, imparatorun ve savaş bakanının malûmu değildi. Ve, ileride göreceğimiz gibi, bu konuda neÇernişev'e ne de Han-Girey'in kendisine haber verecektir. Onun Han-Girey'e verdiği talimatlarda ve Çernişev'e yazdığı raporda Wubıhlardan hiç bahsedilmez.

Anlaşılan Velyaminov, isyancı dağlılarla ilgili gerçek durumu Petersburg'a bildirmeyi mümkün görmemişti. Bu, Petersburg stratejistlerini Kafkasya'daki durumun tamamen farkında olmamakla -ki yalın gerçek buydu,- suçlamakla eş anlamlı olurdu ve Kafkas generallerine devamlı olarak çeşitli talimatlar veren Nikolay'ın canını aşırı derecede sıkabilirdi.

Kalabalık nüfuslu Natuhay, Abazeh, Şapsığ kabileleri bu kadar iç karartıcı formülasyonlara eğilimli değillerdi, ama Rus makamlarının onlara dayatmaya çalıştığı şartları kabul etmeye de hiç niyetleri yoktu. Velyaminov'un Çerkeslere Simborskiy'inkiyle aynı şartları öneren beyannamesine -her iki general de başkentten gönderilen metinleri tekrar ediyorlardı- Natuhaylar şöyle cevap verdiler:

“Yolladığınız beyannameyi aldık ve içeriğini öğrendik. Yüce Tanrıya şan olsun ki biz Müslümanlar her zaman Onun tayin ettiği alinyazısına razıyız. On yıldan fazla süredir kimseye bağımlı olmamak için savaşmaktayız.

⁷⁶ Kavkazskiy sb. T.VIII. Prilozhenie, s. 13.

Şimdi bizler İngilizlerin yüce kralından, Çeçenistan'dan ta Kızıl-Taş boğazına kadar olan yerlerdeki dağlı kabileleri ilgilendiren bir kağıt aldık, bunun içeriği sizlerin de malûmudur; burada şöyle deniyor: Çerkesler öldürmek ve soygun yapmak amacıyla Rusya sınırlarına asla tecavüz etmesinler ve Ruslar da Çerkeslerden uzaklaşsınlar ve ordularıyla bir daha topraklarınıza girmesinler; anlaşmayı bu şartlarla akt etmek ve barış ve huzuru yeniden tesis etmek gerekiyor. Size bunu ilan ederken, dostluğun ve huzurun ancak ordularınızın ve kalelerinizin Kuban'ın ardına nakledilmesiyle mümkün olacağına inanıyoruz; bütün kabilelerle ticareti hem su yoluyla ve hem de karadan devam ettirebilirsiniz. Eğer bu hususu onaylarsanız, cevabı öğrenmek şerefinden bizi mahrum bırakmayın. Oybirliğiyle itaat etmeyi kabul ettiğimiz konusunda şüphe yoktur. Kudretinizin gücünü gösterdiniz, çünkü yedi krallıktan fazlasının toprağı sizin hakimiyetinizdedir; ama Her şeye kadir olan Tanrı tüm toprakları sizin için yaratmadı; beyannamede ilan edilen şartlara asla uymayacağımız, Yüce Yaratanın malûmudur ve şimdi sizinle müzakere etmemizin sebebi sizden korkmamız değil, sadece İngiliz tahtının bize yaptığı tavsiyeler ve nasihatlardır. Mağrurca kudretiniz ve cesaretinizi ilan ederek bizi tek bir sözle yok etmekle tehdit etmenize gelince, bu ancak Her şeye kadir olan Yaratan'a mahsustur, ve siz ne kadar güçlü olsanız da biz de Onun merhametine güveniyoruz. Eğer diğer krallıklar ve hükümetler gibi bizi tanırsanız, şüphesiz ki tüm Çerkesler istisnasız olarak itaati kabul edeceklerdir. Orijinal nüshayı imzalayanlar: Abazeh, Şapsığ ve Natuhay topluluklarının mollaları, tüm ruhban ve eşrafı.”⁷⁷

Tonun diplomatik yumuşaklığına rağmen, en kalabalık üç kabile kendi pozisyonlarını gayet net şekilde ifade ediyorlardı: tamamen bağımsız kalıyorlar, Ruslar topraklarından ayrılıyor, o zaman barışa uymaya hazırlar ve bu durumu itaat olarak adlandırıyorlar.

Dağlılarla Petersburg'un koşullarında anlaşmanın mümkün olmadığını idrak etmiş, ama en yüce makamdan verilen görevi Han-Girey'le birlikte yerine getirmeyi reddetme imkanı olmayan Velyaminov, bu durumda üçüncü bir yol seçti: itaat etmeyen üç Çerkes kabilesine, delegelerini imparatorla görüşmek üzere göndermenin kendileri için faydalı olacağını düşündürecek şekilde, Rusya ile işbirliği hususunda yumuşak şartlar önerdi. Velyaminov haklı olarak, etikete saygı duyan dağlı önderlerin kuzeyli hükümdarla polemiğe girmeyeceklerini, ama onun şartlarını kabilelere gö-

⁷⁷ Kavkazskiy sb. T. VIII.S.8

türeceklerini ve orada kabul edilmeyeceğini, ama bunun yüksek konuğun ayrılışından sonra olacağını hesaplıyordu. Ondan sonra Allah kerimdi... Akıllı ve sinik Velyaminov, bu olayda en önemli şeyin seremoniye uymak olduğunu idrak ediyordu.

Han-Girey'e tavsiyede bulunmaya devam ederek Velyaminov çok ayrıntılı bir belge yarattı. Bu belge onun, albayın çabalarını her şekilde desteklemeye hazır olduğu kadar, Kafkasya işlerinde ne kadar ayrıntılı malûmata sahip olduğunu da gösteriyordu. Bu belge de, Savaş Bakanı Çernişev'e yazdığı rapor gibi, olaylar ne yöne evrilirse evrilsin, onun için bir günah bağışlama kağıdı olmak zorundaydı.

Şöyle yazıyordu:

"Kafkasya'nın bu kısmında telkinlerinize, sakın hayata daha yatkın olan ve ciddi yıkımlara maruz kalmış bir halk olarak Natuhay'lardan başlamanız akla yakın olacaktır. Atakum ve Abin arasında oturan Şapsığlar da aynı şekilde neredeyse tamamen perişan oldular; diğerleri, Abazeh'ler de dahil olmak üzere, henüz savaştan o kadar zarar görmediler. Natuhay'lar arasında halk tarafından en fazla saygı gören asiller, Supaho-Endarho-Magmet, Supaho-Hay-toho-Mamzır ve sıradan halktan Tleças-zeh-oho-Seheih, Ayhez-Hasdemor ve Huşt-Hoseyn; Şapsığlar arasında asillerden Şeret-luh-Tuguzoho-Nezyus, Nemiro-Hatlabeho-Şagangiriy ve sıradan halktan Şiblagoho-Nezyus, İnoho-Ahebioho-Ketagaş ve Koble-Huray; Abazeh'ler arasında halk nezdinde en nüfuzlu olanlar, asillerden Edihe-Semigerioho-Magmet, Edihe-İnemuhoh-Kyagomohoh-Hatuh, Neigohoh-Shaşloho-Şangeriy ve sıradan halktan Hoaz-Baymürza ve Tsiy-Bitatohoh-Naşho'dur. Bu şahıslarla yakınlaşmaya çalışınız ve telkinlerinizi bunlar üzerinden yayınız. Sık sık düzenleyeceğiniz ziyafetler ve yerinde vereceğiniz armağanların çok faydası olacaktır, bunun için size yeterli kaynak verilmiştir."

Fakat Han-Girey'in Petersburg'un talimatlarına uymaya kalkışması Velyaminov'u gene de rahatsız ediyordu:

"Yukarıda söylenileni tekrarlıyorum: gerçekte hangi amaçla gönderildiğinizi hiç kimseye açıklamayacaksınız. Güvene layık bulduklarınıza, Devletli İmparatorun Kafkasya'ya gelişini itaat etmiş dağlılara ilan etmenin yanında, ayrıca gizlice, yerel başkanların baskılarına ve adaletsizliklerine maruz kalmaktan şikayet etmek için yeterli nedenleri olup olmadığını öğ-

renmekle de görevlendirildiğinizi söyleyebilirsiniz. Bu, size tevdi edilen görevin başarılmaması için yegane yoldur.”

Görüldüğü gibi, Han-Girey’in misyonu Velyaminov’un versiyonuna göre temelden evriliyordu:

“Geriye, ilişki kuracağınız dağlı kabilelerin hali hazırdaki durumları hakkında size birkaç bilgi vermek kalıyor. Natuhaylar, Şapsığlar ve Abazehler itaat etmemekte hala inat ediyorlar. Natuhayların yarıdan fazlası ve Şapsığların önemli bir kısmı son üç yılda ciddi zararlar gördü. Çoğu eski ikamet yerlerinde kaldı ve evleri yakıldığı için ilkel çardaklarda barınıyorlar.

Diğerleri Abin ile Afips arasında meskun Abazehlere ve Şapsığlara, Gelencik ve Gagra arasında Karadeniz sahili boyunca yaşayan kabilelere göç ettiler. Geçen güz hem kendi yaktıkları için ve hem de kuvvetlerimiz tarafından çok miktarda ele geçirildiği için çayır otunda büyük zarara uğrayan Natuhaylar, büyükbaş hayvanları ve koyunları kış boyunca yok pahasına sattılar. Bjeduğlar, Temirgoyler, Mahoşlar, Bağlar, Besleneyle, Başılbeyler, Abazinler, Nogaylar ve Kabartaylar hükümete itaat etmişlerdir. Son dört yıl boyunca, Abazinler, Besleneyle, Mahoşlar, Bağlar, Tuğgeneral Zass’ın akınlarından az veya çok zarar gördüler. Buna rağmen, sözü edilen bu halklar iyi durumdadırlar ve yokluk çekmiyorlar. Kendi aralarında çekişmeler olur ve kolayına da sona ermez. Büyük ve Küçük Kabartay’da yaşayan Kabartaylar arasında buğday tarımı bariz şekilde yayılmaktadır, aynı şeyi, henüz diğer dağlı halklar için söyleyemeyiz.

Karadeniz, Kuban ve Kabartay hat kumandanlarına verdiğim talimattan başka, bu vesileyle Sultan Azamat-Girey’e, Binbaşı Prens Musa-Taganov’a da size yapabilecekleri yardımlarla ilgili olarak talimat gönderiyorum. Tüm bu kağıtların kopyasını bilgi için burada ekte bulacaksınız.

Benim üzerimden Devletli İmparatora yollayacağınız raporlar gibi, bizi bana yollamayı gerekli göreceğinizi de lütfen yazdığınız yere en yakın hat kumandanlıkları üzerinden yollayınız. Mümkün olduğu kadar sık haber yollayın ve en azından haftada bir kere bulunduğunuz yeri Kafkas hattı kurmay başkanı Tuğgeneral Petrov’a bildirin. Bu, hem sayın savaş bakanından size gelecek talimatların ulaştırılması ve hem de benimle yazışmanız için gereklidir.

Gayretkeşliğinizden ve kabiliyetlerinizden emin olduğum için, size tevdi edilen işin arzulan sonucunu doğuracağına inancım tamdır.”

Albay Han-Girey'i talimatlarla donatan Velyaminov aynı gün, 14 Haziran'da savaş bakanına bir rapor yolladı.

“Gizlidir. Rapor.

Kopyada sunulan belgeler:

1.Majesteleri İmparatorun hassa yaveri Albay Han-Girey'e Devletli İmparator tarafından kendisine tevdi edilen görevle ilgili olarak tarafımdan verilen talimatlar;

2.Kafkas hattının çeşitli kısımlarının kumandanlarına ve Albay Sultan-Azamat-Girey'e ve Albay Prens Musa-Taganov'a verdiğim talimatlar;

3.Dağlı halklara Majesteleri İmparatorun Kafkasya'ya gelişini haber veren ilanım.

Albay Han-Girey'e kendisine tevdi edilen görevde yardımcı olmak için başvurulabileceğini düşündüğüm tedbirleri Ekselanslarının dikkatine sunuyorum.

Kendisine yolladığım talimatnamenin sonunda, başarı konusunda büyük ümitler beslediğimi göreceksiniz; ama Ekselanslarına bu başarının çok şüphe götürür olduğunu açıkça söylemek zorundayım. Geçen güz ciddi tahribata uğrayarak bariz şekilde kararsızlık içine giren Natuhayları itaate meylettirmek konusunda bir miktar ümitvar olunabilirdi, ama İngiliz ajanlarının asılsız vaatleri, Avrupa devletlerinin siyasi ilişkilerinden bihaber olan ve İngiltere tarafından büyük yardımlar alacağına kuvvetle inanan bu halkı yeniden kıskırttı.”

Han-Girey'e verilen talimatnamede ve Çernişev'e sunulan raporda Velyaminov'un Rusya'ya bağlanmayı kabul etmiş veya kabul etmesi muhtemel şu veya bu dağlı kabilenin bu hareketini sadece korkuyla, yıkımla, başlayan veya başlayacak olan açlıkla açıklaması dikkat çekici. General hiçbir dağlı topluluğun kuzeydeki imparatorluğun hakimiyetini gönüllü olarak kabul etmeyeceğini gerçekçi olarak idrak ediyordu. İngilterenin hayali yardımına dağlılar saflıklarından değil, umutsuzluktan dolayı inanmaya hazırdılar. Onlar Rus ordularının artan baskısını hissediyorlardı. Ticari ambargodan, ekinlerin ve kışlık hayvan yemlerinin yok edilmesinden, hayvanların çalınmasından başka, Kafkas Kolordusu kumandanlığı, bizatihi dağlıların uyguladığı savaş metotlarını kullanmaya başlamıştı. Dağlara yapılan ve malûm olduğu üzere yapılan hazırlıkların gizli tutulmasının mümkün olmadığı, girilen sahayı elde tutup kontrol edecek kaynak olmadığı

için başarı getirmeyen geniş seferlerin yanında, kısa ve ani akınlar da devreye girmişti. Velyaminov Han-Girey'e yolladığı mesajda boş yere General Zass'ı zikretmiyordu. Bu, Kafkas epopesinin en nev'i şahsına münhasır karakterlerinden biriydi. Kötücül V.Tolstoy, Zass'ı gayet basit bir şekilde tarif ediyordu:

"Tahsil ve dünya görüşü sahibi olduğuna dair bir emaresi olmayan bu Kurlyandiya'lı (Letonya'nın batısında bir bölge.-ç.n.), geniş çaplı silahlı soygun konusunda özel bir yetenek sahibi birisi olarak, bir yerli kabilenin ihanetini cezalandırma ihtiyacı doğduğunda, Velyaminov tarafından akına gönderilir, sair zamanda da deyim yerinde ise zincire bağlı tutulurdu."⁷⁸

Zass'ın esas fonksiyonunu doğru olarak tesbit eden Tolstoy, son iddiasında yanılıyordu. Kafkas hattının sağ cenahına kumanda eden General Zass'ın durumunun özelliği, ifşa edilmesini önlemek maksadıyla akınların zamanını ve amacını kendisinin seçme yetkisi verilmiş olmasındaydı. Zass'ın Çerkes gibi giyinen süvarileri, başlarındaki acımasız ve cüretkar generalleriyle aulları soyarak, yakarak itaat etmeyen toplulukları terörize ediyorlardı.

Dekabrist Rozen şöyle yazıyor:

"Çerkeslerin korkulu rüyası General Zass Kafkasya'da uzun süre hatırlanacak bir isim bıraktı. Avcı için kovalama neyse, balık için su neyse, onun için de seferler bir eğlence idi... Şahsiyetiyle, korkusuz Çerkesler üzerinde büyük bir korku yaratıyordu."⁷⁹

Şüphesiz dağlılar sonsuza kadar böyle bir hayat sürdüremeyeceklerinin farkındaydılar. İşte tam da bu, cüretkar bir tazyikle Rusları dağıtmak ve onları kabileleri itaat altına almanın mümkün olmayacağına ikna etme umudu, zaten ambargoyla ağır bir açlığa mahkum edilmiş dağlıları 1840 yılında sahildeki Rus istihkamlarına saldırmaya sevk etti. Birkaç ay içerisinde Kafkas Kolordusu yıllar içinde elde ettiği kazanımların hemen hepsini yitirmişti.

Tam da Türklerin ayrılışından sonra hiç olmazsa herhangi bir müttefik temin etme umudu, dağlıları, İngilizlerin vaadlerine inanmak zorunda bırakmıştı.

Çerkeslerin inatçılığını çok basit bir şekilde açıklayarak -gerçi o, se-

⁷⁸ V.S.Tolstoy. Haraktersitiki russkih generalov na Kavkaze //Rossiyskiy arhiv. T. VII. M., 1996. S.230.

⁷⁹ A.Y.Rozen...S.374.

beplerin İngiliz “yardımına” inanmaktan ziyade daha karmaşık ve derinde olduğunu şüphesiz biliyordu - Velyaminov devam ediyor:

“Onlara vaadde bulunan ajanlar, halkı buna, kendilerinin burada kalarak vaadlerinin rehinesi olmalarıyla inandırdılar. Bu insanların hayatını ellerinde tutan Natuhaylar, kendilerine yapılan vaadlerin neden tam olarak yerine getirilmediğini bir türlü anlayamıyorlar. Artık onları bunun aksine inandırmak hiçbir şekilde mümkün değil; ne kadar kandırıldıklarını ancak olaylar gösterebilir.”

Muhakkak ki Velyaminov yazdığı şeye inanmıyordu. Bunun için Kafkasya'yı çok fazla tanıyordu. Yıllar geçti. İngilizler Çerkeslere hiçbir önemli yardımda bulunmadılar, dağılırsa kendi “vahşi hürriyetlerini” gene de şiddetle savunmaya devam ettiler, çünkü bundan vazgeçmek onlar için yalnızca hayat şartlarının değişmesi değil, geleneksel öz farkındalıklarının ve dolayısıyla da onsuz bir dağlının hayatının değerini yitirdiği kendine saygının yıkılması anlamına geliyordu. Batı Kafkasya'nın fethedildiği 1864 yılından sonra, silah taşıma hakkından mahrum edilen, Kazaklar tarafından aşağılanan Çerkesleri gözlemleyen tanıklar, onların yaşam diriliğinin aniden düştüğünden, kitlesel sosyal depresyondan söz ediyorlar... Ama bu noktaya daha çok zaman vardı.

Velyaminov Han-Girey'e verdiği talimatnamenin kopyasını Petersburg'a yollarken, savaş bakanının kendisine verdiği, bizzat imparator tarafından dikte edilen yol haritasında yaptığı prensipal tashihati bir şekilde açıklamak zorundaydı. O, Han-Girey'in kendisine verilen talimatı tamına uygulamasının, imparatoru ve imparatorluğu bir hayli sıkıntılı vaziyete sokacağını Çernişev'e yumuşakça telkin ediyordu:

“İşte, Albay Han-Girey'i Devletli İmparatorun adına sadece itaat altına alınmış dağlılara, Majesteleri İmparatorun yakında geleceğini ve halkın arzularını seçilmiş delegelerden öğrenmek istediğini haber vermek üzere gönderildiğini söylemesi konusunda uyarmaya beni sevk eden sebep budur; bugüne kadar kendi vahşi hürriyetlerini korumak konusunda inatçılık gösteren halkların gönüllü olarak itaat beyan etmeleri konusundaki telkinlerini ise, sadece kendi adına ustaca yapmalıdır. Eğer bu telkinler başarısız olursa, herhalde bunda o kadar nahoş bir yan olmaz; ama ben Rusya gibi bir ülkeye hükmeden İmparator adına ileri sürülen olumlu taleplerin, kendi başsızlık alışkanlığında inat eden yarı vahşi bir halk tarafından

reddedilmesi düşüncesini bir türlü kabul edemiyorum. Bu inadın nedeni yalnızca, asilerin gereksiz yere kan dökülmeden itaat edilmesini sadece insanseverliği dolayısıyla arzu eden İmparatorun ordularıyla karşılaştırıldığı, kendi güçlerinin bir hiç olduğunu görecekları bir fırsatlarının henüz olmamış olmasıdır.”

Bu pasaj Petersburg ve “yerli Kafkasyalılar” arasındaki psikolojik ilişkiler nokta-i nazarından ilginçtir. 1816 yılından beri Kafkasya’da savaşmakta olan -küçük bir ara ile- , neredeyse kırk yıl süren aralıksız savaş hareketları neticesinde fatihlerin elde ettiğı kazanımların ne kadar mütevazı olduğunun gayet iyi farkında olan, dağlıların Rus süngülerinin baskısı altında Şamil’in imamlığı gibi birleşik bir devlet benzeri yapı içinde konsolide oluşuna tanık olan, Çerkes kabilelerine karşı dağlık arazide yürütölen savaşın olağanüstü zorluğunu bilen Velyaminov, Petersburg stratejistleriyle, onlara Kafkasya’nın fethinin uzun sürmesini ve güçlüklerle dolu oluşunu, onların bilinç düzeyine yakın ve durumu kavrayış düzeylerine en çok uyan temel açıklamalarla izah ederek, küçük bir çocukla konuşur gibi konuşmaktadır.

Dağlılar gerçekten de Rusya İmparatorluğu’nun tüm kudretini değerlendiremiyorlardı ama, bu, olup bitende tayin edici bir rol oynamıyordu, zira imparatorluk fiili olarak Kafkasya’da bu gücün ancak küçük bir kısmını kullanabiliyordu ve bunu da ancak gücünü ve imkanlarını muazzam bir şekilde zorlayarak yapabiliyordu. Daha sonraki bir tarihte Kırım’da İngiltere, Fransa ve Türkiye ile savaşta olduğu gibi. Kırım savaşından kısa bir süre önce Napolyon döneminden beri değişmeyen silahların modernize etmenin gerekliliğini alçak sesle dile getiren generallerine cevap olarak, milyonluk ordusunun her hangi bir düşmanı ezebileceğini ifade eden Nikolay’ın, modern savaş konusundaki tasavvurları bir hayli soyuttu. Kırım yenilgisinin onu yıkması ve ölümüne sebep oluşu bunun kanıtıdır.

Soğuk bir rasyonalist, ansiklopedistlerin yetiştirmesi, onların mantıklı akıl kültürünü benimsemiş birisi olarak Velyaminov, Avrupa modeli devlet yapısının, dağlı yaşam tarzının Russocu (doğal yaşam tarzının savunucusu Fransız filozof J.J.Russo kast ediliyor-ç.n.) organikliğinden üstün olduğundan şüphe etmiyordu. Ama o başka bir şeyi daha biliyordu: dağlılar Rusya’nın salt askeri üstünlüğünün farkında olsunlar veya olmasınlar, sonuna

kadar direnecekler ve kazanılacak zafer olağanüstü pahalıya mal olacaktı. Çernişev'in verdiği görevin onu içine soktuğu çıkmazdan çıkma ihtiyacı, Velyaminov'u bu çeşit bir manevra yapmak mecburiyetinde bırakmıştı.

Çernişev'i ihtiyatlı bir şekilde kaçınılmaz yenilgiye hazırlamaktadır. Bu yenilgi, imparatorun arzusunun şeklen yerine getirilmesi görüntüsüyle, dağlı topluluklardan seçilen delegelerin huzura çıkmasıyla kamufle edilmiştir.

“Albay Han-Girey'in telkinlerinde küçük bir başarı umudu olması için, kendilerine karşı ileri sürülen taleplerin yumuşatılması umuduyla onların gururunu okşamasının faydalı olacağını düşünüyorum. Mevcut durum onların bu umudunu boşa çıkarmamaya imkan vermektedir. Sayın kolordu kumandanı, Devletli İmparatorun, benim de düşünceme uygun olarak dağlıların itaat talebini daha hoşgörülü taleplerle değiştirmenin uygun olacağını düşündüğünden beni haberdar etti; kendilerine yollanan talepname ile ilan edilen itaat şartlarını reddeden Natuhaylara, Şapsıglara ve Abazehlere bunun ilan edilmesi buyruğunu verdi. Benim bunu yerine getirmeye henüz ne zamanım ve ne de imkanım olmuştu ki, hassa yaveri Albay Han-Girey'e verilen görevle ilgili Ekselanslarının talimatını aldım. Eğer, onun telkinleri Kafkas hattının sağ kanadındaki itaat etmeyen halklardan herhangi birini Devletli İmparatorun huzuruna delege yollamaya ikna ederse, Majesteleri kendisine itaat beyanı ile gelenlere, Yüce makam tarafından en son tasdik edilen şartlarda hiçbir değişiklik yapmadan ciddi kolaylıklar bahsetme imkanı bulabilir.”

Tüm bunlar açık bir ikiyüzlülük idi. İmparatorun tasdik ettiği taleplerin ne olduğunu biliyoruz: bu, teslim şartları idi. Eğer Velyaminov bunu daha yumuşak bir alternatif sayıyor idiyse, Velyaminov'un kendi alternatifi nasıl bir şeydi acaba?

Velyaminov dağlıların toptan bir silahlı zorlama olmadan Rus idaresini kabul etmeyeceklerini, itaat etmeyen kabiledaşılarıyla işbirliğinden vazgeçmeyeceklerini, buna ilaveten kolay kolay akın ve köle ticareti uygulamasını terk etmeyeceklerini biliyordu. Zira akıncılık, yalnızca onların ekonomisinin önemli bir bileşeni olmakla kalmıyor, aynı zamanda temel bir geleneği, psikolojik bir kendine saygının temelini oluşturuyordu.

Velyaminov, Nikolay'ın tasdik ettiği taleplerin dağlılara ne Albay Han-Girey'in kandırmasıyla ve hatta ne de yüce makamın nasihatlarıyla

dayatılamayacağını, bunun ancak süngü ve hartuçla mümkün olacağını biliyordu.

Uzlaşmanın zemini mevcut değildi. Velyaminov bunu da biliyordu.

Ama, Petersburg ile kendi kurnazca ve sinik oyununu yürütmek mecburiyetinde kalmıştı.

“Artık içerisinde çıkarılacak bir şey kalmayan bu taleplerin ilanında olacak ufak gecikmeye gelince, buradaki işlerin gidişine bir etkisi olamaz. Şimdiye kadar itaat etmeyen halklar İngilizlerden gelecek yardım umudunu yitirene kadar, yalnızca itaatsizlikte inat etmekle kalmayacaklar, hatta Kuban’ın ardındaki ve Karadeniz sahilindeki istihkamların yok edilmesini de talep etmekten vazgeçmeyeceklerdir.

Hesaplarıma göre bu seneki istihkam inşaatı Eylül ayının ortalarından önce bitirilemez. O zamana kadar hareketin ikinci dönemi başlayamaz; Albay Han-Girey’in müzakereleri ise, o zaman kadar bir sonuca varmış olur. Bu nedenle müfrezelerimizin mevcudiyetinin bu müzakerelerin başarısına yardım edeceği düşünülemez. Bu nedenle, bu yıl için öngörülen askeri hareketlerde her hangi bir değişikliğin gerekli olduğunu düşünmüyorum.”

Nihayet, uzun süreli zikzaklardan sonra Velyaminov düşüncelerini açıkça ve doğrudan söylemek zorunda kalmıştı: müzakereler şüpheli ve güvenilmez bir şeydir, yalnızca askeri güce güvenmek gerekir. Askeri operasyonlar kendi takvimine göre devam etmelidir. Velyaminov’un bu durumu orduda iyi biliniyordu.

O tarihte Velyaminov’un birliğinde savaşmış olan hatıratçı M.F.Fyodorov, imparatorun Karadeniz sahiline geldiği günlere dair şöyle yazıyordu:

“...Söylentiler yayılmaya başladı, güya Majesteleri, öncelikle denizin kuzeydoğu kıyılarını nihai olarak zapt etmek, esir ticaretini ve karaborsacıların tuz, çakmaktaşı ve barut sevkiyatını bir an önce önlemek için dağlardaki sefer planlarımızı değiştirmeyi düşünüyormuş; bu konuyla ilgili olarak General Velyaminov’a seferi sona erdirip acele olarak Majestelerinin bu meseleyi şahsen çözmek istediği Stavropol’e gitmesini buyurmuş, zira General Velyaminov 1834 yılında hazırladığı Çerkesya’nın itaat altına alınması projesini ısrarla savunuyordu. Malum olduğu üzere projenin ana fikri, kıyılarda gemilerle kol gezmeyi artırarak, denize ulaşan boğazların, genellikle Türk ve dağlı kaçakçıların bu barınaklarının ve bunların köle

ticaretini yaptıkları yerlerin karadan kademeli olarak zaptı; oralarda istihkamlar kurulması, bunların çevresinde 25 verst uzaklıktaki tüm aulların yok edilmesi üzerine kurulu idi. Ama, öncelikle Kuban'ın sol yakası ve Karadeniz'in kuzeydoğu kıyısı arasındaki tüm deltayı güçlü garnizonlara sahip istihkamlardan oluşan büyük bir operasyon hattıyla ayırmak gerekecektir. Bu sayede itaat etmeyen aulları, Kuban'ın ardından gelecek ve ihtiyaç halinde bu istihkamlarda gerekli yardımı bulabilecek uçan müfrezelerle akın yapmakla tehdit etmek mümkün olacak; istihkamlar da yeterli miktarda gıda ve her türlü askeri ihtiyaç maddeleriyle teçhiz edilecektir; bunlar araba ve topçunun ilerleyebilmesi için uygun yollarla birbiriyle irtibatlandırılacaktır....”

Müzakere, uzlaşma alternatifleri, gönüllü itaat gibi mevzulara dair tek kelime yok. Kafkas generalleri kendi tartışmasız liderlerinin şahsında imparatora uzun, pahalı, ama yegane gerçekçi fetih yöntemini öneriyorlardı...

Nikolay-Çernişev-Han-Girey'in planında ise ayakları yere basan Vel-yaminov'un şüphe etmediği tek bir şey vardı : zaten itaat etmiş – kalıcı olarak veya o an için – dağlı topluluklardan seçilmiş delegelerin gelişi: hiçbir fiili önemi olmayan, sadece bir ritüel davranışı.

“İtaat etmiş halklar, kendi delegelerini Devletli İmparatora yollama müsaadesinden şüphesiz faydalanacaklardır. Ama bu kabilelerde bu tür işler için hayli uzun bir zaman gerekir. Delegelerin Voznesensk'e yetiştirileceklerinden şüpheliyim, üstelik Nikolayev'den Voznesensk'e kadar bunları ulaştıracak yeterli posta atı olmayabilir; ayrıca bu uzun yolculuk güç olacaktır. Bütün bunları hesaba katarak, Devletli İmparatorun delegeleri şu şekilde kabul etmesi uygun olmaz mı ?:

Vladikavkaz'da Kumuklardan, Çeçenlerden, Karabulaklardan, İnguşlardan, Osetin (Asetin-e.n.) ve Kabartaylardan. Stavropol'de Nogaylardan, Abazinlerden, Başılbeylerden, Besleneylelerden, Bağlardan, Mahoşlardan ve Temirgoylardan. Yekaterinodar'da Bjeduğlardan, ve gelirlerse Abazehlerden, Şapsığlardan ve Natuhaylardan. Bu sonuncuların delegeleri Gelencik'te de kabul edilebilir. Onlar için Anapa'ya gelmek daha kısa bir yol olurdu; ama Eylül'ün son günlerinde sakın bir hava beklenemeyeceği için, denizden esecek şiddetli rüzgarda Devletli İmparatorun kıyıya çıkması mümkün olmaz. Tam tersine, Gelencik koyunda hiçbir zaman çok güçlü dalga olmaz.”

Çeçen delegelerine yapılan atıf şaşırtmasın. O günlerde ovadaki Çeçen topluluklarının sadece küçük bir kısmı barış yapmıştı. Çeçenistan'ın büyük kısmında şiddetli çatışmalar yaşanıyordu.

Velyaminov'un raporunun işle ilgili kısmı, deyim yerindeyse, kaçamak formülasyonlar ve yumuşak öğütlerle dolu ideolojik kısmından temelden farklıydı. Velyaminov, Petersburg'un Kafkasya'nın coğrafyası ve hizmet tarzına dair çok tahmini tasavvurlarını gayet kendinden emin ve net şekilde tashih etmektedir.

“Ekselansları, Albay Han-Girey'e Ağustos ayından itibaren, kendisine verilen görevde ulaşılan başarılarla ilgili olarak Majesteleri İmparatora yazacağı raporları benim üzerimden yollaması talimatını vermişti. Bu konuda, Albay Han-Girey'in benimle kuracağı temasın kaçınılmaz olarak yavaş olacağını Ekselanslarının dikkatine sunmayı gerekli görüyorum. Kafkas hattıyla doğrudan iletişimim yok (Velyaminov bu sırada Karadeniz sahilindeki askeri harekatlara kumanda ediyordu, oysa Han-Girey'in üsleneyeceği Kafkas hattı, sıradağın diğer tarafında bulunuyordu.–Y.G.), ve tüm yazışmalarım Fanagoriya üzerinden deniz yoluyla olmaktadır. Bu raporların ulaştırılmasındaki gecikmelerden kaçınmak için Albay Han-Girey'e bunları en yakındaki hat kumandanları vasıtasıyla Fanagoriya'ya binbaşı Posinkin'e yollaması talimatını vermek daha doğru olmaz mı? Binbaşı bunları derhal boğaz üzerinden Kerç şehreminine yollayabilir; şehreminine de bunları ulak sistemiyle Majesteleri İmparatorun bulunacağı yere ulaştırması talimatı verilir. Eğer Albay Han-Girey'in raporları muhakkak benim üzerimden gitmek zorundaysa, ben onları ancak deniz yoluyla Kerç'e veya Odesa'ya kadar yollayabilirim, oralardan da bunların muhakkak ulak sistemiyle gönderilmesi lazım, çünkü kuryeler her iki yerde de ondört günlük karantinaya tabi tutuluyor, bundan dolayı da kağıtların yerine ulaştırılmasında fazladan gecikmeler olabilir. Eğer Albay Han-Girey'in raporlarının yollanması için önerdiğim yöntem kabul görürse, Ekselanslarının Kafkas hattı kurmay başkanı Tuğgeneral Petrov'a gerekli talimatları vermesi için emir buyurmasını rica ederim. Onun vasıtasıyla Ekselanslarının Han-Girey'e yollayacağı talimatlar, benim vasıtamla olacağından çok daha hızlı ulaşacaktır.”

İhtimal ki, mesele sadece Han-Girey'in raporlarının gönderileceği yolların rasyonelliğinde değil, ayrıca Velyaminov'un böylelikle kendi dahlini

kesin olarak bu ütöpik projeden ayırmasındadır. O şüphelerini dile getirdi, Han-Girey'i tüm gerekli bilgiyle donattı ve, ellerini yıkadı. Kendi yolu ve Han-Girey'in yolları bir daha asla kesişmeyecekti...

Velyaminov'un Petersburg ütopyalarını az veya çok gerçekçi bir şeye dönüştürmeye çalışarak Han-Girey'e talimatname ve Çernişev'e rapor düzenlediği ve Karadeniz hattında metodik askeri operasyonlara kumanda ettiği günlerde, Dağıstan'da şiddeti ve kanlılığı bakımından Kafkasya için bile ender sayılacak çatışmalar cereyan ediyordu.

Han-Girey'in seyahatiyle ilgili ilk resmi kağıtların Petersburg'a ulaşmasından üç gün sonra, 28 Mayıs 1837 tarihinde General Fezi Avaristan'ın başkenti Hunzah'ı işgal etti ve Aşilta köyü yakınında bulunan Şamil'in ikametgahı, dağ kalesi Ahulgo'ya yürüdü.

9 Haziran'da, Petersburg'un Yüce Makamın gelişinin sihirli etkisiyle Çerkeslerin teslim olacağı umudunu dağıtmaya çalışan Velyaminov'un bildiğimiz belgeleri hazırlamakla uğraştığı sırada, Rus birlikleri iki bin seçkin mürit tarafından savunulan Aşilta'ya hücum etti. Bunların büyük bir kısmı General Fezi'nin müfrezesine ciddi kayıplar verdirerek hayatını kaybetti, çünkü her ev için şiddetli çatışmalar yaşanıyordu.

12 Haziran'da zaptedilemez görünen Ahulgo kayalığı hücumla alındı.

Kısa bir dinlenmeden sonra -Şamil'in müridlerinin Rus askerlerine yaptığı devamlı saldırıları saymazsak- Fezi, Şamil'in yuvalandığı Tilitl köyüne ilerledi. 5 Temmuz'da saatler süren umutsuz bir boğazlaşmadan sonra Şamil'in etrafının sarıldığı görüldü ve Şamil Fezi'ye delege yolladı. Ruslarla barış anlaşması yapmaya hazır olduğunu söyledi, pek belirgin olmayan bir tarzda sadakat yemini etmeyi vaad etti ve çocuk yaştaki yeğeni de dahil olmak üzere rehine vermeyi kabul etti.

Fezi iki sebeple müzakereye yanaştı: birincisi, müfrezesi çetin savaşlardan yorgun düşmüş ve verdiği kayıplarla zayıf düşmüştü, oysa Tilitl civarında dağlıların taze kuvvetleri toplanmıştı, ikincisi, tutarsız Petersburg devamlı olarak mümkün olan her şartta nasihat ve barışseverlik gösterisiyle hareket etmeyi talep ediyordu.

Lakin Şamil hiç de itaat etmek niyetinde değildi. İçinde bulunduğu feci durumdan anlık bir çıkışa ihtiyacı vardı. Dağlı etiğine göre kafirleri aldatmak günah sayılmıyordu. Ama kabul etmek gerekir ki Şamil onurlu davrandı. O, kendi işine gelen, ama Rus makamlarının işine gelmesi mümkün olmayan şeyleri sözle değil, yazılı olarak – yani resmen – vaad etti.

Şamil'in General Fezi'ye yazdığı her iki mektup günümüze ulaşmıştır. İleride göreceğimiz gibi daha sonra Çerkes kabilelerinin Rus generallerinin talepnameelerine verdikleri cevapta daha ayrıntılı şekilde deklare edilen pozisyon burada kısaca formüle edilmişti.

İlk müzakerelerden hemen sonra Şamil şöyle yazıyordu:

“Şamil'den, Taşov Hacı'dan, Kibit-Mahoma'dan, Abdurrahman Karahskiy'den, Magomet-Omar-oglu ve Dağıstan'ın diğer saygın alimlerinden. Magomet-Mirza-hana (Parlamentar fonksiyonu icra eden Avar aristokratı, Rusya taraftarı-Y.G.) rehine vererek Rusya Hükümdarı ile barış imzaladık. Bu anlaşmayı, bir tarafın diğerine karşı en ufak bir hakarete bulunmaması şartıyla, hiçbirimiz bozmayacağız. Eğer bir taraf verdiği sözden dönerse, o taraf hain sayılacaktır; hain, Tanrı ve halk nezdinde lanetli addedilir. Bu mektubumuz tüm niyetlerimizin doğruluğunu ve haklılığını açıklayacaktır.”

Görüldüğü gibi söz konusu olan şey hiç de Rusya İmparatorluğu'na sadakat yemini etmek olmayıp, eşit taraflar arasındaki barıştır. Şamil istediği molayı elde etmişti ve -üstelik- çarın elçilerinin kendisiyle müzakere etmesi vakiasının bizatihi kendisi, onun dağlı savaşçılar arasındaki itibarını daha da yükseltmişti.

Ama Şamil, birinci mektubun ardından, daha da kuru ve tarafların eşitliğini vurgulayan ikinci bir mektup daha yolladı:

“Bu mektup Rusya Hükümdarı ile Şamil arasındaki barışın akdine dairdir. Bu barış, Magomet-Mirza-hana Şamil tarafından yeğeni gelene kadar kuzeninin; Kibit-Magoma tarafından kuzeninin ve Abdurrahman Karahskiy tarafından kendi oğlunun sağlam bir barış için rehine olarak verilmesiyle akdediliyor. Öyle ki, hiçbir taraf diğerine karşı hakaret ve ihanette bulunmasın; zira hain Tanrı ve halk nezdinde lanetli addedilir.”

Burada Şamil artık kendi adıyla, “eşit bir hükümdar gibi” sahneye çıkmaktadır. Rehinelerin Ruslara değil de bundan böyle kendilerinden sorumlu olacak bir Avara verilmesi hiç de bir tesadüf değildir -bu mektuplarda tesadüfi olan hiçbir şey yoktur!-. Zaten çok muhtemeldir ki rehinelerin kaderi Dağıstanlı liderlerin çok da umurunda değildi. Ruslar rehineleri öldürmüyorlardı, ileride onları önemli esirlerle takas etmek mümkündü. 1855 yılında Şamil Petersburg'da rehine olarak tutulan kendi oğlunu, bir

yıl önce esir edilen Gürcü aristokratları ve Rus subaylarının, Tuğgeneral Prens Orbelyani'nin ve Yarbay Prens Çavçavadze'nin aileleriyle takas edecekti.

General Fezi Kafkasya'da yeni ve deneyimsiz bir yüz idi ve öyle anlaşıyor ki, Şamil'in davranışının ardındaki gerçek niyeti ve kendi hareketlerinin neticelerini anlamamıştı.

Petersburg'da, Şamil'in manevralarını ve tüm olup biteni her zamanki cehalet ve iyimserlikle karşıladılar. Neticede ortaya, 1830'lu yılların ikinci yarısında Kafkasya'da neyin mümkün ve neyin gayri mümkün olduğuna dair hükümet tasavvurlarının seviyesini başka herhangi bir şeyden daha açık şekilde karakterize eden bir belge çıktı.

İmparator, Kafkas Kolordusu kumandanının Tilitl'in zaptını ve buna bağlı olarak gelişen olayları haber veren raporunu alınca, kendisinin şahsen Kafkasya'ya gitmesinin doğuracağı büyümlü etkiye olan inancı daha da pekişti. Onun insiyatifiyle, Majesteleri İmparatorun askeri-sefer dairesi başkanı, 14 Ağustos'da General Rozen'e bir telgraf yolladı.

“Gizlidir.

Devletli İmparator, Zat-ı alinizin geçen Temmuz ayının 22 sinde Tuğgeneral Fezi'nin kumandasındaki müfrezenin müstahkem Tilitl köyünü zaptı ve ardından da Dağıstanlı canavar Şamil'in teslim olduğunu, Rusya'ya tabiyet yemini ettiğini ve rehine verdiğini haber veren 732 numaralı evrakınızla ilgili olarak, Zat-ı alinizi aşağıdaki husus konusunda haberdar etme görevini bana verdi. Majesteleri, Şamil'e ve esas suç ortakları Taşev-Hacı, Kibit Magomet ve Karahan kadısı Abdurrahman'a, Majestelerinin Transkafkasya'ya gelişinden istifade ederek şahsen aff-ı şahane dilemek ve samimi olarak önceki davranışlarından pişmanlık getirerek, sadık teba olacaklarına dair duygularını ifade etmek üzere, bizzat Monarka takdim edilmenin ihsan edilmesini dilemelerini telkin etmeniz uygun olacağı kanaatindedir. Majesteleri bu durumda Tuğgeneral Fezi'nin Zat-ı aliniz adına veya kendi adına, şahsen veya ajanlar vasıtasıyla...hareket etmesini uygun buluyor. Devletli İmparator adına bir şey yapması söz konusu olmamalıdır...Gerçi Tuğgeneral Fezi'den bu işte akıl yoluyla ikna tedbirlerini kullanması bekleniyor ama, Devletli İmparator Şamil'in mutlaka şahsen kendisine takdim edilmesini istediği için, eğer ikna edilmesi sağlanamazsa, Şamil'den sadakatının bedeli ve ettiği yeminin samimiyetinin kanıtı olarak

Devletli İmparatorun huzuruna çıkmasını talep etmelidir.

Şamil bu lütfu talep edince, Majestelerine Şamil'in nerede takdim edileceği meselesine gelince, bu seçim durumun uygunluğuna göre, Zat-ı alinizin takdirine bırakılmıştır, ya Devletli İmparator Gürcü Askeri Yolu üzerinden dağlardan geçerken, veya Tiflis'de olabilir. Lakin Devletli İmparator, tahminen 6 Ekim'de varacağı bu sonuncu yerin daha uygun olacağı kanaatindedir.

Majesteleri, Şamil ve suç ortaklarıyla birlikte Tilitl köyünün zaptı sırasında verdiği rehinelerin de takdim edilmelerini uygun bulmaktadır. Buna ilave olarak, Majesteleri Zat-ı alinizden yüce iradenin icra edilmesi için alacağınız tedbirler ve yöntemler hakkında yazacağınız ayrıntılı raporları bekleyecektir."

Şamil'in mektuplarını - antlaşma yapan yüksek tarafın - ve bu mesajın dilini kıyaslayarak: "aff-ı şahane dilemek", takdim edilmesinin "ihsan edilmesini...dilemek", "önceki davranışlarından pişmanlık duymak", durumun absürdlüğünü sarih şekilde anlıyoruz.

Kapandan kurtulurken Şamil'in maksimum razı olduğu şey, Rus tarafının da aynı şeyi yapması koşuluyla askeri hareketleri durdurmaktır. O kendisini hiçbir şekilde bir mücrim olarak kabul etmiyordu ve af dileme niyetinde değildi. O, kendi misyonundan emin, Allah'ın bir elçisi ve hesaplı, hilekar, acımasız bir siyasetçi idi.

Barış ve birbirinin işine karışmamak, teorik olarak Şamil'in işine geliyordu. Ama, bir kere bu Rusya'nın işine gelmiyordu, ikincisi de görevi ve misyonu Kafkasya'yı tek bir teokratik devlet olarak birleştirmek olan Şamil, Avar hanlığı gibi Rusya taraftarı vilayetleri kendi hakimiyetine almaya çalışırken kaçınılmaz olarak Rusya ile ihtilafa girecekti.

Ne imparator, ne de Çerişev bütün bunları anlıyordu, Şamil'i monarkın karşısına çıkararak psikolojik olarak ezilmesi gereken bir vekil düşman olarak görüyorlardı. Ve buna uygun davranıyorlardı.

Bu denli kategorik talimatlar alan Kafkas Kolordusu kumandanı General Rozen, Velyaminov'dan daha güç bir durumda kalmıştı. Velyaminov'un - Han-Girey'le birlikte çözmesi gereken görevin genişliği hesaba katılırsa - kullandığından daha fazla manevra serbestisi vardı. Rozen'in görevi son derece somuttu: şöyle veya böyle, Şamil'i suçunu itiraf etmek üzere imparatorun huzuruna çıkarmak.

Rozen, sadece yapabileceği şeyi yaptı: General Fezi'ye derhal Şamil'le irtibata geçmesini emretti. Ama Fezi, Dağıstan'ın güneydoğu ucunda, o sırada Şamil'in bulunduğu yerlerden uzakta bulunan eski Kuba hanlığında -şimdiki Kuba vilayeti- patlayan yeni bir isyanı bastırmak için hareket etmek üzere idi. Bu nedenle Fezi bu zor misyonu, daha Yermolov döneminde, 1818 yılından itibaren savaştığı olan eski bir Kafkasya'lıya, Tuğ-general Kluki-von-Klugenau'a havale etti. Rusya hizmetine erken yaşta girmiş olan Bohemya doğumlu Klugenau, kararlılık ve cesaretiyle temayüz etmişti. Bir çağdaşı onu "bir kılıç gibi cesur", yani tehlike duygusuna sahip olmayan biri olarak tarif etmişti. Kendisine pek çok nişanlar ve yüksek makamlar getiren bu vasfı, 1845 yılında kanlı Dargo seferi sırasında özel bir müfrezeye kumanda ederken bodoslama dalmak suretiyle iki general ve birkaç yüz asker kayıp verdiğinde, onun Kafkasya kariyerini sona erdirdi. Tehlikeyi önemsememek, Şamil'le yaptığı müzakereler sırasında da az kalsın kendisinin ve arkadaşlarının hayatına mal oluyordu.

Eylül ortasında kendi amiri Fezi'nin talimatını alan Klugenau, Rusya taraftarı ama dağlılar arasında saygın birkaç kişiyle Şamil'e bir mektup yolladı:

"Kendisiyle bu mektubu yolladığım kişiye itimadından şüphe etmesem de, seninle konuşmam gereken her şeyi kendisine anlatamam. Bilirsin ki Şamil, ben sana her zaman senin kendi iyiliğine ve tüm dağlıların iyiliğine olanı tavsiye ettim; bilirsin ki, tüm gayretim, aramızda huzuru sağlamak ve böylece sizi mutlu etmek içindir."⁸⁰

Birincisi, tamamen samimi olarak yazılmış bu dokunaklı metni okurken - Klugenau dosdoğru ve kurnazlıkla alakası olmayan bir insandı - generalin son altı yıl boyunca Dağıstan ve Çeçenistan'da cezalandırma seferlerini yönettiğini, 1837 yılında da kararlı hareketleriyle Fezi'nin başarısına yardım ettiğini unutmamak gerekir. Bu arka plan üzerinde onun dağlıların huzuru ve mutluluğuna dair patetik nutku istihza değilse bile, parodi gibi gözükebilir. Ama bu böyle değil. Bu, ilk büyük konkistador, General Prens Tsitsianov'dan başlayarak pek çok Rus generali ve subayına has medeniyet getirici bilincin paradoksudur. Yermolov Tsitsianov'u Kafkasya'nın fethinde ideal örnek olarak görüyordu. Kafkasya'daki yaklaşık dört yıllık - 1802'den 1806'ya kadar - kumandanlığı döneminde Rusya'nın bölgedeki

⁸⁰ Kavkazskiy sb. T. VIII, 1884. S.79

askeri ve idari siyasetinin temel taşlarını döşemişti. Medeniyet getiricilik idealinin Kafkasya'nın fethine bir mazeret olarak nihai formülasyonu, kültürel ve devletçi tasavvurları bakımından ödün vermez bir Avrupa merkezci olan Yermolov döneminde yapılmıştı.

Volter'ci (Voltaire-e.n.) Velyaminov, dağlıların kesilen başlarını Kazaklardan ve askerlerden canavarlık saikiyle değil, bilimsel mülahazalarla satın alıyordu: onları antropolojik incelemeler için Petersburg'daki Bilimler Akademisine gönderiyordu. Ansiklopedistlerin, özellikle de Monteskiyö'nün (Montesquieu:1689-1755 yılları arasında yaşamış Fransız filozofu-e.n.) havarisi olan Velyaminov için dağlıların yaşam biçimleri ve dünya görüşleri temelden yasadışı ve mantık dışı idi. Onları ya yok etmek ya da doğru yaşamaya mecbur etmek gerekiyordu.

Medeniyet getirici idealin devlet ihtiyacı idealiyle organik birlikteliği -Rusya'nın jeopolitik çıkarları, güney sınırlarının ve sınırlara bitişik vilayetlerin güvenliği, Transkafkasya'nın, yeni imparatorluk topraklarının bir düzene sokulması, gerçekten de kaynak Kafkasya'nın zaptını, barışa mecbur edilmesini veya en azından bloke edilmesini gerekli kılıyordu- bu acımasız, kural tanımayan, tüketici savaşın tüm inanılmaz güçlüklerine katlanan Kafkas askerinin o psikolojik tipini -geniş anlamda- yaratmıştı.

Viner-Neıştadt askeri akademisinde okumuş, Napolyon'a karşı savaşmış, 1818 yılında mülazım rütbesiyle Rus ordusuna geçip, hemen Kafkasya'ya sevk edilen ve bir Rus vatanseveri oluveren bu Avusturya subayı, Bohemya'lı Kluki-von-Klugenau, rasyonel şiddeti, kendi özel Avrupalı misyonunun bilincine varmayı ve sarsılmaz askeri görev duygusunu ima eden bu ideolojiyi sıkıca benimsemişti. Klugenau için dağlıların hayatını huzurlu ve mutlu yapmak -güzel tavsiyelerle, gerektiğinde kan ve ateşle- doğal ve samimi duygulardı.

Şamil'in de kendi misyonunu dağlı hayatına çelikten bir düzen vermek -ama tamamen aksi temeller üzerinde- olarak algıladığını hesaba katarsak, bir Rus generaliyle Dağıstan'ın rafine ilahiyatçılarının sarsılmaz havarisi, muarızından çok daha ince ve pragmatik bir siyasetçi arasındaki müzakerelerin sonucunu tahmin etmek güç olmasa gerek.

“Şimdi senin refahını sonsuza kadar sağlama almak istiyorum -diye yazıyor General Klugenau Şamil'e -, bunun nasıl olacağını ise ancak sana şahsen söyleyebilirim. Bu nedenle benimle istediğin yerde, Karanay'da,

zirvede veya su kaynağının başında hemen buluşman lazım. Seninle konuşmak istediğim şey, Taşov-hacı, Kibit-Magomet, kardeşi Abdurrahman ve kadı Abdurrahman Karahskiy'i de ilgilendiriyor; bu nedenle, eğer benimle görüşmeyi kabul edersen mümkünse bu kişileri yanına çağır ve onlara Çirkat'da veya kendi seçtiğin bir yerde seni beklemeleri buyruğunu ver ki, döndüğünde benden duyacağın her şeyi onlara anlatabilesin. Hiçbir zaman sözümünden dönmediğimi bilirsin, bu nedenle sana şeref sözü verdiğim zaman, kendi güvenliğinden emin olabilirsin. Şunu bil ki Şamil, tüm kendi hayatının ve çocuklarının hayatının mutluluğu, şimdiki davranışına ve söz dinlemene bağlıdır. Sana sadece tek bir şey söyleyeceğim: kendi esenliğin için öğütlerime uymak istiyorsan, taleplerimi mümkün olduğu kadar kısa sürede yerine getirmelisin. Eğer, Kibit-Magomet ile kardeşinin ve Abdurrahman-kadı-Krahskiy'in serbestçe sana gelebilmesi için Avaristan hükümrani Albay Ahmet-hanın izni gerekiyorsa, bu mektuba onun adına yazdığım bir mektubu da ekliyorum. Güvenilir birisiyle kendisine gönderirsin. Talep ettiklerimi yapmakta acele et, ve inan ki, tüm mutluluğun söz dinlemene bağlıdır."⁸¹

Durumun, Klugenau'ın gayretlerini akamete uğramaya mahkum eden katastrofik iç çelişkisi, esas personajların kendilerini takdim şekillerinin, kendilerini algılayışlarının birbirinin aksi istikamette olmasıydı. Klugenau bariz şekilde kendisini, Şamil'in kendi hayatını nasıl kurması gerektiğini bilen bir öğretmen olarak algılıyor ve ona cahilliğinden dolayı ne yaptığını bilmeyen mantıksız bir vahşiye davranır gibi öğüt veriyor. O, General Klugenau, onu, Şamil'i, çocuklarını ve tüm dağlı halkları kurtarmayı samimi olarak istiyor.

Azgın Gazi-mollanın davasını sürdüren, İslamın hikmetini bilen ve yorumlayan üçüncü imam Şamil'in bilgisi ve fanatik imanı kendisini kaçınılmaz bir misyona ulaştırmıştı: Kafkasya'nın halklarını birleştirmek, onların günlük hayatını çok sayıdaki sapkınlıktan arındırmak ve bu birleşik ve temiz milleti kuzeyli fatihlere karşı zafere götürmek. Ona, asırlık bir savaş geleneğine sahip tüm İslam dünyasının bilgilerini tevarüs etmiş bilgelerin öğrencisine, Klugenu'un akıl hocası tonu gülünç geliyordu. Ama, hesaplı bir siyasetçi olarak kısa süre önceki yenilgilerin neticesi olarak içine düşmüş olduğu bu güç durumunda, kendisini düşmanın ruh halini ve planlarını öğrenmekten mahrum bırakarak, generalle görüşmeyi bir kalemde reddetmeyi mümkün görmedi.

⁸¹ Kavkazskiy sb. T. VIII, 1884. S.80

Kendisini herhangi bir anlaşılmaya uygulamakla yükümlü görmeyen Şamil, akılcıca davranarak, müzakereye girme fırsatını kaçırmaz ve bundan bir çeşit muhaberat imkanı olarak yararlanırdı.

Klugenau bir gün sonra cevabı aldı.

“Bu mektubu yazan fakirden, Şamil’den, Tuğgeneral Kluki-von-Klugenau’a. Yasamıza göre Cuma günü görüşmeye izin verilmediğini zat-ı alinize arz ederim. Bu nedenle görüşmeyi bir gün sonraya erteledim ve Cumartesi günü görüşme için malum su kaynağına gelmenizi rica ederim.”⁸²

Şamil kendisi için daha uygun dönemlerde de Rus kumandanlığıyla diplomatik kontak kurmaktan hiç çekinmezdi. Mesela, 1837 yılı Nisanında Rozen’le – kendi inisiyatifiyle – müzakere etmeye çalışmıştı. Müzakerelerin sonucunun onun için pek önemi yoktu.

Saf yürekli Klugenau anlaşılan çok ümitvar idi ve imparatorun arzusunun yerine getirmeyi ciddi olarak umuyordu.

Burada bir ayrıntıya dikkat çekmek lazım. Rus generali ve imamın görüşme yeriyle ilgili ayrıntılı bir mutabakata varma ihtiyacı duymamalarına bakılırsa, Ruslar ve dağlılar arasında bu tür kontakların sıradan bir iş olduğu anlaşılıyor; “malum su kaynağına gelmenizi rica ederim.”

18 Eylül’de -imparator Kafkasya’ya gelmişti- Şamil’le kararlaştırılan yerde buluştu. Generalin yanında 25 kişi vardı -15 Don Kazağı ve 10 barışçı dağlı -, Şamil, Kuran’dan sureler terennüm eden 200 atlı müridle gelmişti.

Şamil’in ihtiyatlı davranışı, bu buluşmadan bir yıl önce General Klugenau’un Rus yanlısı Avaristan’ın hükümrânını, bu olayı müteakiben meşhur olan Hacı Murat’ı, Şamil’le ilişkide olduğu şüphesiyle tevkif ettirdiği hatırlanırsa, anlaşılır bir şeydir. Hacı-Murat, ikinci imam Hamzat-beki katledenlerden biriydi. Hamzat-bek, Hacı-Murat’a akraba olan Avar hanlarının ailesini yok etmenin bedelini ödemişti. Ama, Gazi-molla ve Şamil’in silah arkadaşı olan üçüncü imamın katli, Hacı-Murat’ın Şamil’le ilişkisini müşkül hale getirmişti, ve çok muhtemeldir ki şayet Klugenau acele etmeseydi, halk nezdinde nüfuzlu biri olan Avar aristokratını Rusya’ya bağlamak mümkün olabilirdi. Ancak, Klugenau her zamanki gibi, ayrıntıları dikkate almaksızın direkt ve kararlı şekilde hareket etti. Hacı-Murat göz altındayken kaçtı, bu olay sırasında neredeyse hayatını kaybediyordu, ve Şamil’in en müthiş naiplerinden biri oldu.

⁸² Aynı yerde.

Daha sonra ne olduğunu, Kafkas savaşı tarihçilerinden biri veciz ama yeteri kadar ayrıntılı bir şekilde şöyle anlatıyor:

“Müzakereler başladı. Klugenau, Şamil’in tekliflerimizi kabul etmesinin kendisi ve yakınlarının hayrına olacağını ileri sürerek, dağarcığındaki tüm öğütleri ve telkinleri kullanıyordu; tüm şüpheleri ve yanlış anlamaları en açık bir şekilde çürütüyor ve dava ile alakalı en ufak bir şeyi gözden kaçırmıyordu. Klugenu’nun sözleri imamın üzerinde bariz şekilde olumlu etki yaratmıştı; generale, sözlerinin haklı ve tutarlı olduğunu ve hemen cevap veremesinin sebebinin yalnızca, kendisi ve Kibit-Magoma, Taşov-Hacı ve Karahskiy kadısı Abdurrahman arasında, önemli bir konuda birbirlerinin onayını almadan adım atmama konusunda yemin ettikleri bir anlaşmanın mevcudiyeti olduğunu söyledi. Öğleden sonra saat üçte müzakereler bitti. Klugenau ve Şamil yerlerinden kalktı ve general vedalaşmak üzere elini imama uzattı. İmam elini uzatarak sıkmak üzere iken yanındaki üç müridten biri olan Suhray (kör fanatizmi ve müthiş cesareti dolayısıyla dağlarda çok sayılan birisi) Şamil’in elini yakalayarak müminlerin gavurların elini sıkmasının doğru olmadığını söyledi. Onurlu ve öfkeli biri olan Klugenau parladı ve, fazla düşünmeden koltuk değneğini kaldırdı (general ayağından yaralanmıştı ve daima koltuk değneğiyle gezerdi) Suhray-kadıya salladı. Bir saniye sonra bu vuruş müridin sarığını yere düşürür – bir dağlı için en büyük hakaret – ve ardından da bir avuç Rus kılıçtan geçirilirdi, ama Şamil o gün bir şövalye gibi davrandı: bir eliyle koltuk değneğini, diğeriyle de kamasını yarıya kadar sıyırmış olan Suhray’ın kolunu tutarak, müzakere mahallini sıkı şekilde çembere almış olan müridlerine sert bir şekilde “dağlın” diye haykırdı. İmam generalden hemen ayrılmasını rica etti. Ama, ne ricaları, ne telkinleri dinleyen ve durumunun ne kadar tehlikeli olduğuna aldırmayan fena halde gözü dönmüş Klugenau, ayrım yapmaksızın tüm dağlılara onlar için en sitayişkar sıfatları yağdırmaya devam ediyordu. O zaman, Klugenau’un hayatından endişe eden mülazım Yevdokimov yanına koştu ve redingotunun eteğinden tutarak kenara çekti ve Şamil’le birkaç cümle konuştuktan sonra nihayet generali geri dönmeye razı etti. General sükut içerisinde atına bindi ve düşünceli bir halde, yanındaki dağlılara hiç aldırmadan atını adi adımla Şura’ya sürdü.

Eve döndükten sonra general gene de ümidini yitirmemişti, çünkü mü-

zakereler sırasında Şamil'in yüzünden bariz şekilde Rus teklifinden istifade etme isteği okunuyordu."⁸³

Tüm bu sahne çok manidar ve karakteristik. Karakteristik olan Klugenau'un öfkesi. Ve mesele sadece generalin yoğun karakterinde değil, onun dağlıları yaramazlıkları için cezalandırılmaları gereken alt seviyede, azgın ve mantıksız çocuklar olarak görmesindedir. Onun, şayet Şamil'e etraflı bir şekilde anlatılırsa Rus çarının önünde eğileceğine olan inancıdır karakteristik olan. General hayret edilecek bir şekilde Şamil'in şahsiyetinin dağlılar nezdindeki tüm büyüünün, her şeyden önce onun uzlaşmazlığında, dayanıklılığında, geleneklere ve dine olan sadakatinde yattığını anlamıyordu. Gavur çarın önünde eğilen bir Şamil anında nüfuzunu yitirir ve onun yerini Suhray-kadı gibi başka bir önder alırdı.

Şamil'in Klugenau'un, yani işin özünde İmparator Nikolay'ın tekliflerini kabul etmesi onun misyonunun, ve belki de hayatının sonu olurdu. Silah arkadaşları onu affetmezlerdi.

Bilindiği gibi, Rus tarafına geçen ünlü Hacı-Murat, kendi savaşçıları bile yanında götürememişti. İzole edildi. Ve telef oldu.

Klugenau'un Şamil'in yüzünde okuduğu o Ruslara boyun eğme arzusu, imamın üstün aktörlük yeteneğinin, doğunun verili şartlara uyum yeteneğinin bir tezahürü idi.

Şamil generali, Klugenau'un müzakere esnasında öldürülmesi dağlı etiğine uygun olmadığı için – aslında bu kurala her zaman uyulmazdı – kurtarmıştı, ama esas mesele bu olayın kaçınılmaz olarak çatışmaları artırması ihtimali idi ki, Şamil henüz buna hazır değildi.

Ertesi gün kafası karışmış Klugenau imama bir mektup daha yolladı:

"Şamil, kolordu kumandanının sana böylesine bir lütufkarlıkla teklif ettiği saadetten istifade etmeyi tüm kalbinle istediğini biliyorum, ama seni bundan vazgeçirecek kimseler olduğunu biliyorum; onlara inanma; onlar senin dostun değil, düşmanıdır. Tüm tavsiyeleri şahsi çıkara dayanıyor: onlar senin Monarkımızın aff-ı şahanesine mazhar olduğunda artık kendilerine bağımlı olmayacağını, öyle olunca da şeriatı yaymak görüntüsü altında yağma ve soygun yapma imkanından mahrum kalacaklarını biliyorlar.

Şayet Kibit-Magoma, Taşov-hacı ve diğerleri senin kanaatini paylaşıyorlarsa, sen onlara bakma ve yanıma yalnız gel. Eğer bunu açıkça

⁸³ A.Yurov. Tri goda na Kavkaze//Kavkazskiy sb. TVIII, 1884.S.87

yapamazsan, gizlice gel, ama muhakkak Karanay'a gel, oradan Ali-Halou seni bana getirir.”⁸⁴

Öyle anlaşılıyor ki, Klugenau, Şamil'e en iyi ihtimalle siyasi intihar önerdiğinin farkında değildi.

Zaman Şamil'in lehine işliyordu. 1837 yılı yazında yaşanan yenilgilerden sonra, askeri yapısını yeniden kurması, yeni müttefiklerin desteğini elde etmesi, bir sonraki askeri hareketin planını hazırlaması gerekiyordu. Rus generallerinin, imparatorun üst düzey temsilcilerinin Şamil'le uzun süreli müzakereler yapması vakiasının bizatihi kendisi, askeri başarısızlıkları fazlasıyla telafi ediyordu. Dağlıların tasavvuruna göre, müzakereyi kendini zayıf gören ve zaferden emin olmayan taraf yapardı. Şamil'in kısa bir süre önce yapmak zorunda kaldığı şeyin üzeri, Klugenau'un gayretleriyle örtülmüş oluyordu.

Şamil kendi oyununu yavaşça ve ustalıkla oynuyordu. Klugenau'a, silah arkadaşlarıyla esaslı bir şekilde müşaverede bulunmak zorunda olduğunu söyleyerek cevap verdi. Tereddütte olduğu ve yakın çevresiyle Rus tekliflerinin faydalarını tarttığı numarasını yapıyordu. Keskin çıkışlar yapmıyor ve Klugenau'a ümit vermeye devam ediyordu. 24 Eylül'de generale bir mektup yazdı:

“İdarem altındaki tüm alimlerle ve starşınalarla istişare ettim, ve bana söylediğiniz her şeyi, hatta fazlasını da, sizinle Tiflis'e gitmemin benim için ne kadar hayırlı olacağını söyledim. Ama onlar bunu kabul etmediler, duydukları memnuniyetsizliği ifade ettiler ve nihayet eğer ben gerçekten de Tiflis'e hareket edersem beni muhakkak öldüreceklerine yemin ettiler...Bu nedenle arzunuzu yerine getirip yanınıza gelmem mümkün değil. Bunun haricindeki herhangi bir emrinizi, birbirimize duyduğumuz güvene dayanarak yerine getireceğimi beyan ederim. Beni kınamayınız, çünkü teklifinizi yerine getirmem mümkün olmadı, teklifi ertelemeinizi ve benim hayrına olacak başka bir şeyi emretmenizi rica ediyorum.”

Son pasajda, bariz şekilde saf yürekli generalle alay ediliyordu ama Klugenau denemekten vazgeçmiyordu ve Şamil'i teveccühü geri çekmek ve cezalandırmakla tehdit etmeye başladı.

Şamil bu oyuna bir son vermeye karar verdi. Klugenau'a şöyle cevap verdi:

“Bu mektubu yazan fakirden, tüm işlerini Tanrının iradesine havale

⁸⁴ Aynı yerde. S.83

eden Şamil'den. 1837 yılının Eylülünün 28'inci günü. Nihayet, beni parça parça doğrasalar bile Tiflis'e gitmemeye karar verdiğimi arz ederim, çünkü herkesin malumu olan ihanetlerinize defalarca şahit olmuşluğum var.”⁸⁵

Kafkas generallerinin imparatorun arzusunu yerine getirme çabası boşa çıkmıştı. Majestelerinin mevcudiyetiyle dağlıları itaat altına almayı öngören tüm tasarı gibi.

Albay Han-Girey kendisine verilen görevi iyi niyetle yerine getirdi. O ve Velyaminov barışçı kabilelerden imparatora takdim edilecek birkaç düzine delege toplamayı başardılar. Bunlar esas olarak çoktan beri Rus makamlarıyla işbirliği yapmakta olan şahıslardı. Bazıları Rus askeri rütbesi taşıyordu. Bu prosedürde belli bir pratik amaç vardı. Rusya ile işbirliği yapmaya hazır olanlara İmparator bizzat teveccüh göstermişti, bunun da kararsızları etkilemesi gerekiyordu. Rusya ve Avrupa kamuoyu için bunun Rusya'nın Kafkasya'daki başarılarının bir kanıtı olması gerekiyordu, çünkü, yalnızca Avrupa'da değil, Rusya'da da, bildiğimiz gibi dağlı kabilelerin nerede meskun oldukları, delegelerin nüfusun hangi kısmını temsil ettikleri hususunda oldukça müphem tasavvurlar vardı.

Ama imparatorun kendi asıl tasarısının, görevlendirilen kimseler tarafından yerine getirilmediğini anlamamış olması imkansızdı. Herhalde Nikolay'ın Kafkas kumandanlığına davranışındaki sertliğin asıl sebeplerinden birisi bu keyfiyettir. Olup biteni Filipson “kasırgadan herkes nasibini aldı” diye özetler.

Sadece, ağır hasta Velyaminov'un gelecekteki başarıları yüksek düzeyde takdir toplamıştı. Kendisi birkaç ay sonra öldü.

Nikolay'ın, itaat etmeyen Çerkesler'lerin delegeleriyle görüşmesinin planlandığı Gelencik'teki günlerini gözlemleyen Filipson şöyle yazıyordu:

“Çevre dağlarda, bu görülmemiş manzarayı merakla seyreden dağlılar görünüyordu...Haklarını teslim etmek lazım: bütün bu süre içerisinde bizi rahatsız etmediler, Hükümdarın orada bulunduğu süre içerisinde onların hiçbirisi kampa gelmedi. Müzakerelerin hiç sonuç vermemesi halinde bile en azından delegelerin eve zengin armağanlarla döneceklerini iyi bildikleri halde halk önderleri hiçbir heyet göndermediler.”⁸⁶

⁸⁵ Aynı yerde. S. 86

⁸⁶ G.İ.Filipson...S.139.

Han-Girey'in misyonu tamamen çökmüştü. Kendisinden beklenen umutları boşa çıkaran Kafkas hassa yarım eskadronu kumandanı, savaş bakanlığından boş yere kendi akibetinin ne olacağını sorarak daha uzun bir süre Kafkasya'da kaldı. Dağlı halkları idare projesinin akıbeti de en az kendisinininkine kadar acı oldu. Projenin bir nüshasını alan Velyaminov onu “ boş gevezelik” olarak adlandırdı ve içine bakmadı bile. Petersburg'a gönderilen nüsha birkaç yıl boyunca çeşitli kademeler arasında gidip geldi. Bunu galiba sadece Rozen ciddiye aldı, ama kısa süre sonra yerini, yeni görev yerinde ne ile karşılaşacağını pek farkında olmayan General Golovin'e bıraktı.

Petersburg'dan gelen çelişkili talimatların zorlamasıyla Golovin, Kafkas hattı kanat kumandanları Grabbe ve Zass, dağlı topluluklarla askeri mücadeleyi tavizsiz olarak sürdürdüler, ta ki, Karadeniz sahilindeki 1840 yılı ve Dağıstan ve Çeçenistan'daki 1843 yılının kanlı felaketleri Petersburg'u Kafkasya politikasını değiştirmeye ikna edene kadar. 1845 yılında imparatorun ısrarıyla yapılan Dargo seferinin korkunç kayıpları ve stratejik çöküşüyle bu keyfiyet herkes tarafından anlaşılmıştı.

Hassa Yaveri Albay Han-Girey'in layihası

“Sayın Savaş Bakanı Ekselansları Kont
Aleksandr İvanoviç Çernişev'e”⁸⁷

Ekselansları, Devletli İmparatorun dağlı kabileleri delege yollamaya ikna etmek üzere beni Kafkasya'ya yollamayı uygun gördüğünü belirtiniz.

Bu derece Yüksek bir alakaya mazhar olmayı şahsım adına tam bir mutluluk addederek, aşağıdaki hususları Ekselanslarının dikkatine sunmayı bir görev sayarım:

Halen ordularımızın kendilerine karşı hareket yürüttüğü dağlı kabileler arasında Çerkesler, Ekselanslarının da malumu olduğu üzere, hem nüfus sayısı bakımından ve hem de meskun oldukları arazi bakımından en önemli yeri işgal ederler. Bir taraftan bu keyfiyet diğer taraftan da bu halkı ve bulundukları yeri diğerlerinden daha iyi tanıyor olmam, başlangıçta münhasıran onlardan bahsetmemi gerektiriyor.

⁸⁷ Rossiyskiy Gosudarstvenniy voenno-istoričeskij arhiv. F.405. Op. 6.Yed. hr. 2176. L. 187-203 ob.

Çerkes halkını idare şekli bakımından iki ana kola ayırmak mümkündür:

a) Prenslerin ve onlara tabi asillerin yönetimi altında olup Kuzey düzlüklerinde oturan kabileler ve,

b) Kendi üzerlerinde hiçbir hakimiyet tanımayan, demokratik veya halk idaresi diyebileceğimiz bir sisteme sahip ve kısmen dağ eteklerinde, çoğunlukla da bizatihi dağlarda oturan kabileler.

İlk gruptakiler şunlardan oluşur:

1) Beş topluluktan oluşan ve güney ve güneydoğu yönünden Malka ve Terek'e dökülen çeşitli ırmak boylarında oturan Kabartay'lar. Çerkes halkının bu kabilesi hali hazırda tamamen olmasa da diğerlerinden daha tatmin edici bir şekilde Kafkasya Kumandanlığının yönetimi altındadır. Tamamen demiyorum, çünkü hali hazırda hüküm süren sükunet kendilerinden daha sıkı itaat talep edilirse kolayca bozulabilir. Bir zamanlar topladığım bilgilerden hareketle bu kabilenin nüfusunun yaklaşık 25 bin kişi olduğunu tahmin ediyorum.

2) Kuban'ın ardında, Laba, Fedz ırmakları ve bunlara dökülen çaylar üzerinde meskun Besleneyler. Prensler ve asillerin idaresi altındaki Çerkes kabileleri arasında bu kabile bize karşı en fazla husumet besleyenidir ve, aullarının sınırlarımızdan uzak oluşu, bize düşman güçlü Abazeh kabilesiyle komşu oluşu ve neredeyse daimi olarak aullarında halkı tahrik eden firari abreklerin mevcudiyeti nedeniyle bunların hali hazırdaki geçici barış haline güvenilemez. Bu halkın nüfusu 7 bin civarındadır. Besleneylerle bunlara komşu kabileler arasında Kuban'ın ardından gelen Kabartaylar dağınık olarak yaşarlar. Buraya göç ettikleri sıradaki nüfuslarının 12 bin kişi civarında olduğu söylenebilir.

3) Farze, Psuf ve Kkel ırmakları üzerinde yerleşmiş Mohoşlar. Bu küçük kabile hem daha önceki kabileyi bize hasım yapan sebepler ve hem de zayıflığı dolayısıyla komşuları Besleneyler ve Abazehlerin izinden gitmek zorunda kalmaları nedeniyle sınırlarımıza karşı her zaman düşmanca davranmıştır; aynen Besleneylerde olduğu gibi bunların da boyun eğmesine güvenilemez. Nüfusları 2 bin kişi civarındadır.

4) Daha ziyade Laba ve Şhakoşe ırmakları üzerinde yerleşmiş Tçemrgoyler; bir hayli güçlü olan bu kabile, az-çok bize bağlıdır, eğer prensleri arasındaki iç çekişmeler zaten pek sağlam olmayan bu bağlılığı bozmazsa. Komşuları Abazehler ve özellikle Besleneyler arasındaki güçlü bir huzursuzluk bunların bir kısmını, özellikle bu sözü edilen kabilelerle her zaman

ilişki içinde olan kısmını ardından sürükleyebilir. Nüfuslarının 6 bin kişi civarında olduğu tahmin edilebilir.

5) Şhakuşe, Pşış, Laba ve Kuban ırmakları üzerinde meskun Hhatikoaylar. Bir önceki kabile kadar kuvvetli olmayan ama diğerleri arasında oldukça güçlü sayılabilecek bu kabilenin bize karşı tutumu her zaman Tçemrgoylerinkiyle aynıdır. Nüfuslarının 3 bin kişi civarında olduğunu tahmin ediyorum.

6) Kuban'a dökülen Şhakoşe ırmağı ve Psakupsa çayı arasında, Karadeniz Kazaklarının sınırının karşısında meskun Çerçeneyler. Önem bakımından Kabartaylardan sonra gelen bu kabilenin büyük kısmı Tçemrgoyler gibi bize bağlılık gösterdi, bir kısmı da Abazehlerle anlaşmıştı ama, şimdi prensleri ve asilleri az çok bize sadıktır, lakin idareleri altındaki halk Hasan paşanın çıkardığı isyandan sonra henüz yatışmamış olup, her ne kadar açıkça belli etmese de daha ziyade bize düşman olan ve akraba olduğu Abazehler ve Şapsığların tarafını tutar. Nüfusunun 7 bin kişi civarında olduğu söylenebilir.

7) Bir önceki kabilenin daha batısında, Karadeniz Kazaklarının karşısında meskun Haşşey kabilesi. Sıradan halkla ilgili olarak, bir önceki kabileye dair söylenen her şey bunlar için de söylenebilir; ama üst tabakaları bize daha bağlıdır. Bu tabakanın Rusya'ya düşman komşuları Abazehlerle olan kanlı düşmanlığı bunun kanıtıdır. Nüfuslarının yaklaşık 4 bin kişi olduğu söylenebilir.

Kabartaylar dışındaki tüm bu kabileler bu günkü halleri itibariyle hükümetimizin hayırhah bağımlılığı altında değiller ve bunların barışı kabul etmiş olmaları veya sınırlarımıza karşı düşmanca hareketlere son vermiş olmaları kalıcı değil ve dolayısıyla bu durum tatmin edici olmaktan uzaktır; ama her biri yek diğerinden daha güçlü olan bu kabilelerin, demokratik veya halk idaresi diyebileceğimiz bir yönetim şekline sahip aşağıdaki üç kabileyle kıyaslandığında bizimle olan ilişkileri daha dostça ve barışçıdır.

Bu kabileler şunlardır:

1) Dağlarda Psuf, Büyük ve Küçük Laba, Şhakoşe, Pşış, Psakupsa ve diğer ırmakların kaynaklarında meskun Abazehler. Bulundukları yer ve nüfus yoğunluğu hesaba katılırsa yaklaşık 10 bin hane olduklarını tahmin ediyorum. Bu bölge için bu ciddi bir sayıdır ve sınırlarımıza karşı her zaman hasmane davranmışlardır, bu düşmanlık şimdi hiç olmadığı kadar fazladır.

2) Şapsığ kabilesi dağlarda, bir öncekilerden daha aşağılarda meskundur. Hiçbir Dağlı kabile sınırlarımızda bunlar kadar zarar vermedi. Bize karşı hasmane tavırları ve şimdiki düşmanlıkları malumdur. Yaklaşık 12 bin haneye sahip olup, tüm kabilelerden daha güçlüdür.

3) Karadeniz sahiline kadar Şapsığların batısındaki dağlarda meskun Nathokoad⁸⁸ kabilesi, 8 bin hane civarındaki nüfusuyla önceki iki kabile-den daha küçük olsa da, Karadeniz sahilini işgal ettikleri için önemi onlardan az değildir. Bu kabile önceleri daha barışsever idi, bunun nedeni tarım, hayvancılık ve kısmen de Türklerle barış içerisinde ticaret yapmanın onların hayat tarzına aşıldığı ticaret gibi sivil ve ticari meşgalelere yatkın olması idi; ayrıca, bu keyfiyet üzerinde Kerç ticaretinin eski himayedarının kısmi bir etkisi olmadığını söylemek de mümkün değildir. Hali hazırda bu kabile de husumet ve düşmanlık bakımından Şapsığlarla aynı durumdadır.

Bu kısa özetten de anlaşılacağı üzere, ilk kategorideki, yani prensler ve onlara tabi asillerin yönetimindeki kabilelerle ilişki kurmak, ikinci kategoridekilerle, yani demokratik veya halk idaresi diyebileceğimiz yönetim sistemine sahip olanlarla ilişki kurmaktan çok daha faydalı olacaktır. Bu nedenle, Majesteleri İmparatorun, delegelerin davet edilmesi ile ilgili olarak Ekselansları vasıtasıyla bana tebliğ edilen buyruğunun icrasında bu hareket tarzının daha iyi olacağı kanaatindeyim.

Ekselanslarının bu işin tevdi edildiği kimseye verilen Talimatnamede serdettiği Yüce iradeye uygun olarak ilk önce Kabartay kabilesine prens ve asil starşınalarını Nalçık'de toplaması çağrısı yapılacak ve Sizin verdiğiniz görev kendilerine tebliğ edilerek bunlardan delege alınacak. Kabartay'lara komşu bağımsız dağlı kabileleri nezdinde en itibarlı olanların delege atanmasına dikkat edilecek. Kabartay kabilesi şimdi tamamıyla kumandanlığımızın etkisi altındadır, dolayısıyla orada hiçbir engelle karşılaşmaz, bunların delegeleri itaat beyan edeceklerdir; başlangıçtaki böyle bir başarı müteakip tasarıların gerçekleştirilmesinde sağlam bir vasıta olacaktır. Kabartay'ların şimdi tamamen kumandanlığımızın etkisi altında olduğunu söyledim ama bu, Hükümetimizin bunlar üzerindeki iktidarının sarsılmaz olduğu anlamına gelmez: zira bu durumda bunların delegelerine ihtiyaç duyulmazdı; tam tersine Kabartay'ların sağlama alınmasının, en güçlü kabilelerden birisi olarak diğerleri için de muhakkak kurtarıcı bir örnek olacağı için de ayrıca gerekli olduğu kanısındayım.

⁸⁸ Natuhaylar kastediliyor. Han-Girey etnik ve coğrafi adları Rus general ve subaylarının telaffuz ettikleri şekilden ziyade dağlı telaffuzuna daha yakın telaffuz etmektedir.

Kabartay delegeleriyle ilgili tasarı uygulandıktan sonra, oturdukları yerin yakınlığı itibariyle sınır kumandanlığının en fazla etkili olduğu, yukarıda sözü edilen o yedi kabileye başvurulmalıdır ki, ilk gruptakilerle ilişkide elde edilen başarılar diğerlerini de etkileyebilsin; ve aynen Kabartay'daki gibi hareket edilsin, yani yaşlıları, prensleri ve asil sınıfının starşinaları toplansın ve bir kabileyi bitirince diğerine başvurulsun ve en sonuna kadar bu böyle devam etsin.

Bir kabile ile müzakereler sürerken, daha iyi sonuç almak için diğerlerine, oradaki önemli şahsiyetleri kendilerine önerilen delege yollama teklifini kabule ikna etmek amacıyla, uzlaşan kabilelerden saygın kişiler gönderilmelidir.

Kabartayların kendi delegelerini tayine ne kadar hazır olduğu, ve yerlilerin zihnini etkileme meselesinde yerel makamların yapacakları işbirliği, Çerkes halkının prensler ve onlara tabi asillerin idaresi altındaki diğer kabilelerinde de arzulanan neticeyi almayı mümkün kılacaktır.

Ama, böyle bir başarıyı yukarıda sözü edilen o üç halk idaresi veya, deyim yerindeyse demokratik idareye sahip kabileden beklememek lazımdır. Ekselanslarına da malum olduğu üzere bugün aralarında yaşayan asillerin hakimiyetini tanımıyor ve kendi şeflerine itaat ediyor demiyelim de onlarla istişare ediyorlar. Dolayısıyla da asiller değil öncelikle halk muhatap alınmalıdır. Hal böyle iken, bu asiller sınıfı her ne kadar halkın çok sayıdaki kalkışması neticesinde eski hakimiyetini yitirmiş olsa da, halkın zihni üzerinde belli bir etkiyi halen muhafaza etmektedir; dolayısıyla bu kabilelerden çağırılacak delegelerin her iki sınıftan da, yani asillerden ve halktan olması lazımdır. Bu amaca ulaşmak için, bunlarla halk arasında ihtilaf ve iç çekişme yaratmamaya dikkat etmek gerekir.

Dağlılarla ilişkide hangi konularda ihtiyatlı olmak lazım geldiğini mahalli ahval daha aşık bir şekilde gösterecektir, ama burada altını çizmek isterim ki, asiller ve halk arasında ihtilaf yaratmaktan kaçınmak için özellikle Demokratik Yönetim sahibi kabilelerde, Ekselansları adına Talimatlar ile gönderilen kimsenin halk şeflerine, kendilerinden delege davet edilmesinin yegane amacının kendi huzurlarının temini olduğunu, asla münhasıran bir sınıf için olmadığını telkin etmesi gereklidir, zira malum olduğu üzere bu kabilelerin asiller sınıfı yitirdiği iktidarı yeniden elde etme konusunda yardımcı olması için defalarca Türk Hükümetine başvurmuştur ve, defalarca yapılan yardım vaatleri halkta Divan'a karşı bir güvensizlik ve hatta denebilir ki nefret yaratmıştır.

Şimdiye kadar söylediğim her şey münhasıran Çerkes halkıyla ilgilidir; diğer hür dağlı Kafkas kavimlerine gelince, yönetim tarzları, yaşadıkları yerler ve halihazırda hükümetimize bağlılıkları konusunda yeterli bilgi sahi-

bi olmadığım için onlarla kurulacak ilişkiye dair burada fikir yürütemeyeceğim, çünkü bu fikirlerin doğruluğundan emin olamam; lakin onlara da, en yakın sınır kumandanlığının en fazla etkili olduğu kabilelerden başlamak üzere aynı şekilde davranmak gerektiği kanaatindeyim, öyle ki, birileriyle varılan anlaşma diğerleri üzerinde de olumlu etki yapsın. Bu şekilde davranmak suretiyle bu kabilelerle kurulacak ilişkilerden de başarı beklemek mümkün olacaktır; özellikle de Kabartaylara komşu Osetin boyuyla. Ama, burada tüm bu halklarla, özellikle de Kafkasya'nın doğu kısmına, Dağıstan'a yakın yerlerde meskun halklarla ilişki kurmak için iki buçuk veya üç ayın tamamen yetersiz olacağını belirtmek lazım, bu nedenle Çerkes halkı ve onunla komşu Dağlı kabile delegelerinin Voznesensk'e, diğer Dağlı halkların delegelerinin de Tiflis veya Vladikavkaz'a yollanmasının daha iyi olacağı kanaatimi Ekselanslarının takdirine sunarım. Böyle bir talimat bence yersiz olmayacaktır, üstelik sınırlarımız boyunca 700 verst, yani tüm Kafkasya'nın üçte ikisi boyunca uzanan Kafkasya'nın en güzel kısmını işgal eden, halen itaat altına alınmamış üç yüz bine yakın bir nüfusu içinde barındıran Çerkes halkı, onun sözü edilen komşu dağlı boylarını ve halen ordularımızın en kuvvetli hareketleri bunlara karşı yapmakta olduğunu bir tarafa bırakalım, özel bir ilgiyi hak ediyor, zira onun teskin edilmesinin bağımsız Dağlı topluluklar için muhakkak kurtarıcı bir etkisi olacaktır.

Aynı şekilde dağların en uçra köşelerinde meskun olup da bizimle geçmişte hemen hiç ilişkisi olmamış ve halen de olmayan kabilelerden de delege seçilmesi şayan-ı tercihtir: çünkü onlar memleketlerine dönerken, Majesteleri Lütufkar Hükümdarın Kafkas halklarına karşı hayırhah ilgisine dair söylentiye o dağlara yayacaklardır.

Böylelikle Majesteleri İmparatorun delege çağrısıyla ilgili Yüksek buyruğunun icrası için nasıl hareket edilmesine dair naçiz kanaatimi beyan ettikten sonra, Hükümetimizin itaat ve diğer talepleri hakkında birkaç söz söylemeyi görev addediyorum.

Her ne kadar prenslerin yönetimi altındaki halklarda üst sınıfın haki-miyeti ve hakları hala tanınıyor olsa ve bir nevi demokratik idare altında-kiler şeflerinin talimatlarına uyuyor olsalar da, Ekselanslarının da malumu olduğu üzere ne birinde ve ne de diğerinde ne toplumsal işlerde oybirliği, ve ne de yönetimde müsbet bir düzen var: zira aksi olsaydı, kendi yararlarına olduğu aşikar bir işte delege davet edilmesinin hiçbir zorlukla karşılaşmaması gerekirdi. Tam tersine, hem birinciler ve hem de ikinciler, şu veya bu ölçüde başsızlık, kardeş kavgası ve didişmenin esiridirler: dolayısıyla böyle bir halktan itaat koşullarını talep ederken, bunun tatmin edici şekilde uygulanmasını beklemek doğru olmaz: zira bu koşullar bugün gerçekten de şeflerin ve hükümlerinin oybirliğiyle kabul edilmiş olsa ve

bunları uygulama isteği mevcut olsa bile, bunlar yarın kötü niyetli birileri tarafından ihlal edilebilir; netice aynı: sulhtan sonra kopuş, ve yeniden kan dökülmesi; bunu önlemenin yegane yolu onlarda müsbet bir dahili düzen kurulmasıdır; dolayısıyla kanaatime göre ilk gerekli şart onları hükümetin kendilerinden talep ettiği, hükümlerinin ve şeflerin kabul edeceği şartları uygulayabilecek hale getirmektir; bunun için de mümkün olan yerlerde müsbet idarenin ihdası gereklidir; zira Hükümetin talep ettiği ve yerliler tarafından kabul edilecek şartların yerine getirilebilmesi, ancak bununla mümkündür; kabul edip de yerine getirmedikleri talepler ise ancak bir zaman meselesidir.

Bunun ihdası prenslerin idaresi altındaki Çerkes kabilelerinde mümkündür. Hasım kabileler, bize itaat etmiş kabilelerde, onların din ve geleneklerine uygun bir hükümet ihdası sayesinde hüküm sürecek huzuru göreceklidir; zira barışçı kabileler halen hasım kabilelere göre çok daha fakir durumdadırlar, ikinciler bunu, her ne kadar yalan olsa da, bizim kumandanların birinciler üzerindeki etkisine atfediyorlar: zira bunun sebebi aralarındaki kardeş kavgası ve başsızlıktır; bu keyfiyetin dikkate değer tarafı şurada ki, gerçekten de bize düşman Dağlı kabileler bize itaat etmenin, bize sadık olmanın bir faydasını şimdiye kadar görmüş değillerdir, bu bir çok kabile için böyledir ama, bize itaat etmiş Kabartayların şimdi gözlemlenmekte olan refahı öyle görünüyor ki, bunların bu kanaatini silebilecektir.

Şurası dikkate değer: ordularımızın Şapsıglara ve öncelikle de Nat-hokoadlara karşı askeri harekatı birkaç yıldır devam ediyor; bunların topraklarında kaleler inşa edildi, yollar yapıldı; köyleri yakıldı, onlara çok zarar verildi; kendilerine karşı kararlı tedbirler alınmakta olduğuna kanaat getirdiler, aralarında kuvvetlerimize karşı durmanın mümkün olmadığını anlayan kimse olmadığı söylenemez, lakin bunlardan neredeyse hiçbir aile barışçı kabilelerin tarafına geçmedi. Bu keyfiyet, bu sonuncuların hayat seviyesinin o kadar da iç açıcı olmadığını gösteriyor. Eğer hayırhah bir düzenle hayat şartları iyileştirilmiş olsaydı, bunun doğal olarak bizim için ciddi yararlı sonuçları olabilirdi; oysa ailesiz, yalnız fertler hasım kabilelerdeki yakınlarını terk ederek bizim tarafa geçiyorlar ve ordumuzda görev yapıyorlar: çünkü onlar Hükümetin kendi kabiledaşları olan tekil şahıslara dağıttığı lütufları görüyorlar: ama toptan ailelerin veya aulların bizim tarafa geçmesi için huzur ve mutluluğa nerede erişebileceklerini görmeleri lazım. Gerçekten de düşmanlarımızın, eğer bizde kendilerini bu kararlarında haklı çıkaracak bir şey görmüyorlarsa, tarafımıza geçmelerini beklemek doğru olmaz: biz onlardan itaat, nakliye ve diğer çeşitli angaryalar talep ediyoruz; refahları için gayret edeceğimizi vaat ediyoruz, taleplerimiz şimdiki zama-

nın, vaadlerimiz ise gelecek zamanın işi, oysa Ekselanslarının da malumu olduğu üzere Dağlı halklar, denebilir ki her zaman yarını düşünmeksizin günlük yaşarlar, ve bu nedenle bunu kesin bir kanaat olarak iddia edemem de, bize itaat etmeye hazır olduklarını gösterecek kabilelerin refahını tartışmasız bir şekilde temin edebilmek için, onlarda müsbet bir düzen ihdas etmenin gerekli olduğunu sanıyorum. Hükümetin bölgede huzurun sağlanmasıyla ilgili hayırhah hedefi ancak böylelikle pekiştirilebilir, üstelik bu iş her yerde olmasa da bir çok yerde pekala uygulanabilir.

Sn. Kafkasya Müstakil Kolordusu Kumandanı aşağıdaki şartları emretmiştir:

- “1) Bize karşı tüm düşmanca hareketlere son verilmesi.
- 2) Tüm esirlerimiz ve firarilerimizin iade edilmesi.
- 3) Diğer itaat etmeyen kabilelere karşı derhal bizimle işbirliği yapılması.
- 4) Kumandanlığın emri veya iznine sahip her hangi bir Rus vatandaşının kendi topraklarındaki ikameti veya geçişi süresince güvenliğinden sorumlu tutulmaları.
- 5) Kumandanlığın gerekli gördüğü yolların tanzimi ve istihkamların inşasında insan ve nakliye arabası ile işbirliği yapılması.
- 6) Kendi topraklarından geçen birlik kumandanlarına yardım edilmesi.
- 7) Hükümetin tayin edeceği başkanlığa tam itaat.
- 8) Hükümet de bize itaat etmekte olan tüm kabilelerin güvenliği huzuru ve refahı için mümkün olan tüm imkanları kullanmayı taahhüt eder.”

Çaresiz kalıp da dağlılar bu şartları istisnasız kabul etseler bile, sözü edilen kabilelerden pek azı bu şartlardan birinci ve üçüncü şartlar dışındakileri uygulayacaktır, o da ancak kısa süreliğine ve tatmin edici olmayan bir şekilde.

Dağlıları bunlara ikna etmenin mümkün olmadığını önceden gören Kafkas hattı orduları Sn. Kumandanı bunların yerine 1832 yılında Çeçenlere emredilen aşağıdaki şartları önermektedir:

- “1) Bize karşı tüm düşmanca hareketlere son verilecektir.
- 2) Bizim takdirimizle rehine verilecektir. Dört ay sonra başkalarıyla değiştirmeye izin verilir ama ancak Rus Kumandanlığının izniyle.
- 3) Elleriinde bulunan tüm firarilerimiz ve esirlerimiz iade edilecektir.
- 4) İtaat etmeyenlere Rus Kumandanlığından habersiz ikamet izni verilmeyecek ve abreklere yataklık yapılmayacaktır.
- 5) İtaat etmeyenlere ait atlar, sığırlar ve koyunları kendi sürülerine katmayacaklar, aksi halde askerlerimiz tüm sürüye el koyacak ve ayrıca itaat etmiş yöre sakinleri para cezasına çarptırılacaktır.
- 6) Sınırlarımız içerisinde cürüm işlemiş soyguncuların kendi topraklarından geçişinden sorumlu olunacaktır: esirlerimiz iade edilecek ve çalınan sığır ve atların bedeli ödenecektir.

7) Hükümetimiz tarafından tayin edilecek Başkana itaat edilecektir.

8) Her yıl, yıl başında kendilerine verilen güvenlik belgelerini yenileyeceklerdir.

Bunlara uymayanlar asi kabul edilecek ve askerlerimiz kendilerine merhamet göstermeyecektir.”

Bu şartlar Kafkas hattı ordularının Sn. komutanının tahmin ettiği gibi gerçekten de oldukça hoşgörülü ve 7. Madde hariç dağlıların adetleriyle neredeyse çelişkili değil, bu nedenle de şu veya bu ölçüde tüm itaat etmeyen Dağlı halklar için uygulanabilir. Lakin, belirsiz bir zaman sonra bölgede sağlam bir düzen kurmayı kolaylaştırma imkanının açılacağını vaad eder görünen bu gibi şartlara olan inanç, geçmiş yılların tecrübesiyle sıcaklığını yitirmektedir: zira benzer şartlar defalarca konuldu ama, netice aynı: hükümet tekrar tekrar silaha başvurmak zorunda kaldı. Ve, şayet bize en yakın ve en sadık Dağlı kabileleri, oralarda dahili bir müsbet düzen ihdas etmek suretiyle bu şartlara uyabilecek hale getirmezsek, gene aynı netice beklenebilir. Bu iş için gerekli tedbirlerin ve böyle bir harekettten elde edeceğimiz şüphesiz olan yararların ayrıntısına Ekselanslarının talimatı olmadan burada daha fazla giremeyeceğim. Zaten, sözü edilen kabilelerin delegelerinin Majesteleri İmparatorun huzuruna çıkışıyla, kendilerini ilgilendiren tüm ahvali daha aşikar bir şekilde görmek mümkün olacaktır.

Son olarak, Majestelerinin Yüce fikrinin vatanımın hayrına olacak neticelerini bütünüyle hissetmiş olarak, bana gösterilen Yüce güvenin değerinin idrakiyle, Majesteleri İmparatorun Yüce iradesinin gerçekleştirilmesi için bana verilen görevi her çareye başvurarak yerine getirmeye gayret edeceğimden Majesteleri İmparatoru haberdar etmesini Ekselanslarından rica etmeye cüret edeceğim.

Hassa Yaveri Albay Han-Girey

19 Mayıs 1837